

Тетяна Качак — докторка філологічних наук, професорка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, лауреатка Івано-Франківської обласної премії в номінації «Молодий вчений року» (2012р.), педагогічної премії імені Мирослава Стельмаховича (2022р.). Член міжнародного товариства дослідників дитячої літератури International Research Society For Children's Literature (IRSCL), Голова Івано-Франківської філії Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Експертка і член журі у номінації «Література для дітей та юнацтва» літературних конкурсів і премій («Великий їжак», «Коронація слова», «Кальміус», книжкова премія «Еспресо: вибір читачів», Всеукраїнська літературна премія імені Всеволода Нестайка та ін.), авторка і організаторка проєктів з промоції дитячого і юнацького читання («Літературна кавалерка», «Літературна академія»).

Авторка монографій «Художні особливості жіночої прози 80-90-х років ХХст.» (2008), «Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІст.» (2018); підручників «Зарубіжна література для дітей» (2014, у співавторстві з Л. Круль), «Українська література для дітей та юнацтва» (2016, 2018), «Українська література. Підручник для 5 класу НУШ» (2022, у співавторстві з О. Тебешевською), «Академічна риторика» (2023), «Цифрові інструменти літературної освіти в початковій школі» (2024); навчально-методичних посібників для студентів та публікацій літературознавчого, науково-методичного та літературно-критичного характеру; укладачка Антологій «Пригоди й подорожі в шкільному курсі літератури», «Фантастика й реальність у шкільному курсі літератури» (2021, у співавторстві з О. Тебешевською). У її доробку — курси лекцій та навчально-методичне забезпечення до дисциплін «Дитяча література з методикою навчання літературного читання», «Літературна освіта молодших школярів», «Цифрові інструменти літературної освіти в початковій школі», «Академічна риторика»; вебінари та курси підвищення кваліфікації для вчителів та викладачів закладів загальної, професійної та вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Тетяна КАЧАК

Тетяна КАЧАК

ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Тетяна Качак

ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Івано-Франківськ
Місто НВ
2024

*Рекомендовано як підручник для студентів закладів вищої освіти
Вченою радою Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (Протокол № 2 від 28 лютого 2024 р.)*

Рецензенти:

Богданець-Білокаленко Наталія Іванівна, докторка педагогічних наук, за-
відувачка відділу навчання мов національних меншин і зарубіжної літератури
Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, профе-
сорка Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Круль Лариса Миколаївна, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафе-
дри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти Прикарпатського націо-
нального університету імені Василя Стефаника.

Качак Т. Б.

К 30 **Літературна освіта молодших школярів.** Підручник для здо-
бувачів вищої освіти / Тетяна Качак. Івано-Франківськ: Місто НВ,
2024. 200 с.

ISBN 978-966-428-921-1

Підручник «Літературна освіта молодших школярів» містить система-
тизований виклад науково-методичних знань із однойменної дисциплі-
ни. Його структуру формують тематичні розділи, у яких висвітлено зміст
і завдання літературної освіти учнів початкової школи; подано огляд під-
ручників, хрестоматій та іншого методичного забезпечення викладання
літературного читання та інтегрованих уроків мовно-літературної освіт-
ньої галузі в початковій школі. Запропоновано аналіз методик формуван-
ня (з урахуванням добору ефективних технологій, системи вправ, завдань,
ігор) літературної компетентності молодших школярів, компонентами
якої визначено читацьку (техніка і коло читання), літературознавчу (за-
своєння літературознавчих понять і аналіз твору), особистісно-діяльнісну
(творча робота на основі прочитаного) та бібліотечно-бібліографічну ком-
петентність. До кожної теми запропоновано питання для обговорення та
дискусії, завдання для самостійної роботи, додаткову інформацію. Пода-
но список джерел для опрацювання.

Видання адресовано здобувачам освітнього рівня ОР «Бакалавр» та
ОР «Магістр» спеціальності «Початкова освіта», вчителям НУШ та усім,
хто цікавиться проблемами розвитку й удосконалення якості літературної
освіти в початковій школі.

© Тетяна Качак, 2024

© Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника, 2024

ISBN

ЗМІСТ

Передмова	4
Зміст і завдання літературної освіти учнів початкової школи	6
Підручники, хрестоматії, дитяча література: навчально-методичне забезпечення літературної освіти.....	30
Літературна компетентність школярів — мета літературної освіти. Читацька компетентність	49
Методи і прийоми формування літературознавчої компетентності молодших школярів.	100
Творча робота на основі прочитаного	148
Самостійне дитяче читання — результат літературної освіти	162
Перелік питань для підсумкового контролю знань	177
Тестові завдання	179
Список використаних джерел.....	189
Методичне забезпечення курсу	193
Терміни і поняття	197

ПЕРЕДМОВА

Літературна освіта є важливою складовою всебічно розвиненої особистості, адже впливає на формування культурних та життєвих цінностей людини, вміння усвідомлювати, критично осмислювати, оцінювати, співставляти різні сутності, прояви буття. З дошкільного віку і впродовж цілого життя людина вчиться. Сьогодні особливої актуальності набуває питання самоосвіти, яка, власне, починається із читання з розумінням, самостійного дитячого читання.

Початковий етап літературної освіти базовий і важливий, бо якщо у випускника початкової школи не сформована правильна читацька діяльність (що складається із читацьких та літературознавчих знань, вмінь, навичок учнів) і самостійність, то на наступних етапах навчального процесу реалізовувати завдання і зміст літературної освіти надзвичайно складно, а подальша самоосвіта потенційно неможлива.

Реалізація завдань та змісту літературної освіти молодших школярів покладена на вчителя початкових класів. Саме тому у процесі підготовки майбутніх вчителів початкової школи особливої актуальності набуває проблема формування їх літературної компетентності, ознайомлення із специфікою літературної освіти; розвитку вмінь і навичок методично правильно організувати освітній процес на уроці читання.

Мета викладання курсу «Літературна освіта молодших школярів» — доповнити і поглибити знання студентів із методики навчання читання в початковій школі, окреслити особливості компетентнісного підходу до реалізації літературної освіти молодших школярів, розглянути ефективні новітні технології та їх використання у процесі формування літературної компетентності й самостійного читання молодших школярів.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні знати: зміст літературної освіти молодших школярів; складові компоненти літературної освіти; нормативні засади літературної освіти; особливості моніторингу якості літературної

освіти молодших школярів; зміст і компоненти літературної компетенції; критерії оцінювання читацької, літературознавчої, бібліотечно-бібліографічної компетентності молодших школярів; новітні технології розвитку критичного мислення та творчої особистості школяра; особливості розвитку самостійного читання учнів початкової школи.

Студенти повинні вміти окреслити поняттєвий апарат та особливості літературної освіти молодших школярів; аналізувати навчальні програми, підручники, Державний стандарт початкової освіти та інші нормативні документи; виокремлювати складові компоненти літературної компетенції молодших школярів; оцінювати читацькі, літературознавчі, бібліотечно-бібліографічні вміння і навички здобувачів початкової освіти; розробляти конспекти уроків з читання з використанням методик технологій розвитку критичного мислення та творчої особистості молодшого школяра, використанням ІТ-технологій та інтерактивних й інтегрованих підходів, методу проєктів; удосконалювати схеми аналізу художніх творів різних жанрів для початкової школи з урахуванням індивідуальних особливостей учнів класу; складати індивідуальні програми розвитку самостійного дитячого читання учнів 2-4 класів.

У підручнику викладено основний зміст лекційних тем з курсу «Літературна освіта молодших школярів». До кожної теми запропоновано питання для обговорення та дискусії, завдання для самостійного опрацювання. Подано перелік питань для підсумкового контролю, тестові завдання та список джерел для додаткового опрацювання.

Призначення підручника – сприяти засвоєнню студентами теоретичних та методичних знань про застосування компетентнісного підходу до реалізації завдань і змісту літературної освіти молодших школярів; удосконаленню вмінь і навичок використовувати ефективні новітні технології, методи і підходи у процесі формування літературної компетентності й розвитку самостійного читання молодших школярів.

ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

План

1. Літературна освіта як компонент мовно-літературної галузі.
2. Зміст і завдання літературної освіти.
3. Проблеми і перспективи літературної освіти в НУШ.

1. Літературна освіта як компонент мовно-літературної галузі

Літературна освіта є важливою складовою всебічно розвиненої особистості, адже впливає на формування культурних та життєвих цінностей людини, вміння усвідомлювати, критично осмислювати, оцінювати, співставляти різні сутності, прояви буття.

Літературна освіта — безперервний навчальний процес, яким передбачається оволодіння мистецтвом слова, формування естетичних і художніх смаків людини; це система вивчення літератури в закладах освіти України.

Нормативними документами, які регулюють цей процес у закладах загальної середньої освіти, є «Державний стандарт початкової освіти», «Державний стандарт базової середньої освіти», Типові програми для початкової школи, Модельні навчальні програми «Українська література», «Зарубіжна література» та інтегрованого курсу літератур (українська та зарубіжна) для 5-6 та 7-9 класів.

Літературна освіта у системі початкового навчання є компонентом мовно-літературної освітньої галузі; спрямована на розвиток інтелектуальної та емоційної сфер кожного учня, дає змогу пізнавати навколишній світ через світ художньої книжки, збагачує знаннями, формує людяне ставлення до дійсності та виховує, стає першоосновою для розвитку мовлення, естетичного почуття молодших школярів.

Починаючи з дошкільного віку й впродовж цілого життя людина вчиться. Сьогодні особливої актуальності набуває питання самоосвіти, яка, власне, починається із літературної освіти, самостійного дитячого читання. Початковий етап літературної освіти базовий і важливий, бо якщо у випускника початкової школи не сформована правильна читацька діяльність (що складається із читацьких та літературознавчих знань, вмінь і навичок учнів) і самостійність, то на наступних етапах навчального процесу реалізовувати завдання і зміст літературної освіти надзвичайно складно, а подальша самоосвіта потенційно неможлива.

Літературна освіта молодших школярів (за О. В. Джежелей) є складовою початкової ланки освіти, де літературу пізнають як форму суспільної свідомості та як мистецтво слова, що містить ще й систему літературознавчих понять, уявлень та критеріїв у доступній формі.

Літературна освіта взаємопов'язана із мовною освітою та мовленнєвим розвитком школярів. Це засвідчує й інтегроване вивчення мови і літератури в початкових класах НУШ.

Читання з розумінням — наскрізне уміння усіх ключових компетентностей, якими мають оволодіти школярі після закінчення початкової школи, а також кожного циклу середньої освіти — адаптаційного (5-6 класи) і базового предметного навчання (7-9 класи). Державним стандартом і початкової, і базової середньої освіти Нової української школи передбачено, що наскрізні уміння учнів формуються на всіх інтегрованих курсах або предметах.

Основним постулатом, який утверджує важливість літератури для дітей та дитячого читання у процесі навчання учнів у Новій українській школі є нормативне твердження про вміння читати з розумінням змісту.

«Спільними для всіх ключових компетентностей є такі вміння, як **читання з розумінням**, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мис-

лення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтувати позицію, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами»¹.

Очевидно, що читання з розумінням, що «передбачає здатність до емоційного, інтелектуального, естетичного сприймання і усвідомлення прочитаного, розуміння інформації, записаної (переданої) у різний спосіб або відтвореної технічними пристроями, що охоплює, зокрема, вміння виявляти приховану і очевидну інформацію, висловлювати припущення, доводити надійність аргументів, підкріплюючи власні висновки фактами та цитатами з тексту, висловлювати ідеї, пов'язані з розумінням тексту після його аналізу і добору контраргументів»², — це найперше результат мовно-літературної освіти учнів, цілеспрямованої, систематичної роботи над прочитаним.

Як зазначено у «Рекомендаціях щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти», на навчальних заняттях з української мови та читання в початковій школі здобувачі освіти зосереджуються на досягненні таких результатів навчання:

- взаємодіють з іншими особами усно, сприймають і використовують інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях;

- сприймають, аналізують, інтерпретують, критично оцінюють інформацію в текстах різних видів, медіатекстах та використовують її для збагачення власного досвіду;

¹ Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.

² Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.

- висловлюють думки, почуття та ставлення, взаємодіють з іншими особами письмово та в режимі реального часу, дотримуються норм літературної мови;

- досліджують індивідуальне мовлення для власної мовної творчості, спостерігають за мовними явищами, аналізують їх»¹.

Проблема літературної освіти школярів загострюється з кожним етапом реформування в освітній сфері. У контексті розмов про інтеграцію мови і української, зарубіжної літератур, варто вирізнити пріоритети читання і вагу окремого вивчення літератури як засобу всебічного розвитку особистості, формування аналітичного й критичного мислення, ціннісних пріоритетів, морально-етичного, культурного, естетичного і духовного виховання дітей. Важливо правильно розставити акценти і скерувати погляди на цю проблему кожного педагога. Йдеться, найперше, про свідомий і цілеспрямований вибір змісту й методів літературної освіти, незважаючи на те, яку роль і місце їй відведено у нормативних документах. Адже можливість вибирати, варіювати змістові й методичні складові навчального плану і програм, яка надається закладам освіти, педагогам, на сьогодні залишається єдиним реальним шляхом успішно розвивати читацьку грамотність, літературну компетентність, культуру читання юного покоління, забезпечити його духовне зростання, стійку національну й етичну позицію. У тій ситуації, яка зараз складається у нашій державі, нівеляція національної літературної освіти — це руйнування підвалин духовного, розумового, культурного та емоційного розвитку дитини.

¹ Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chytogram-24-10-22.pdf> С. 7.

Курс на інтеграцію навчальних предметів у початковій школі зумовив об'єднання мовної та літературної освіти в одну галузь. У Державному стандарті початкової освіти вимоги до обов'язкових результатів навчання визначаються з урахуванням компетентнісного підходу. Література для дітей (як сукупність адресованих дітям і юному поколінню художніх, науково-популярних та публіцистичних творів) і читання (як комунікаційний процес взаємодії дитини з текстом) виступають змістовою складовою та ефективним засобом формування ключових компетентностей, здобуття інформації та успішного навчання впродовж життя.

«Вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях»¹ — результат навчання, якого неможливо досягти без сформованих навичок читання й аналітично-інтерпретаційних вмінь. Любов до читання можливо виховати тільки у процесі постійної і систематичної роботи з якісною дитячою книжкою (читання, аналіз, обговорення, творчість на основі прочитаного т. д.), поєднанням сімейного читання, читання у школі й поза школою. Із читанням, сприйманням, осмисленням прочитаного та виходом за його межі тісно пов'яне формування комунікативних навичок школярів.

Дитяче читання специфічне ще й тому, що життєвий досвід адресата обмежений, але в процесі читання та рецепції художніх текстів він доповнюється та розширюється. Актуальними функціями літератури для дітей залишаються піз-

¹ Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.

навальна, виховна, комунікативна, естетична. Література розширює кругозір дитини, ознайомлює її з новими й цікавими подіями, явищами, допомагає сформувати знання, уміння й навички літературознавчого, естетичного, етичного характеру, здатність засвоювати художні цінності, виховує активність, допитливість, готує до самостійної зустрічі з мистецтвом слова. «Комунікативна функція полягає у сприянні юним читачам в осягненні себе, висловленні власних думок та почуттів, опануванні мовної поведінки, розширенні словникового запасу, формуванні мовленнєвого досвіду. Спілкування з книгою має допомагати дитині подолати комунікативні бар'єри, невпевненість, сформуватися як повноцінний суб'єкт комунікаційних процесів»¹. Читання є «засобом вирішення завдань, що лежать за межами читання, в рамках життєдіяльності особистості»².

Дитяча книжка пропонує моделі поведінки, у процесі засвоєння чи наслідування яких читачі набувають громадянської та соціальної компетентностей, що «пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя»³. Англій-

¹ Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 352 с. С. 12.

² Медведєва В.М., Пхайко К.М. Книга і читання. URL: <http://libs.org.ua/ELTU>

³ Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

ський письменник Ніл Гейман зазначив, що художня література, по-перше, відкриває «залежність від читання», яке перетворюється у драйв, коли ти перегортаєш сторінку за сторінкою, щоб дізнатися, що буде далі. Так читання стає насолодою і розвагою. По-друге, художня література породжує емпатію. Художня проза — це щось, створене з 33 букв і пригорщі знаків пунктуації, і читач, використовуючи свою уяву, створює світ і починає відчувати речі, відвідувати місця і світи, про які б ніколи не дізнався. «Емпатія – це інструмент, який збирає людей разом і дозволяє вести себе не як самозакохані одинаки»¹.

Література — один із видів мистецтва. І хоч автори Державного стандарту початкової освіти не розглядають її у складі культурної компетентності, без знання літератури як духовного надбання людства, а також без читацької культури навряд чи можна вести мову про культурну компетентність особистості, можливість формування її образного мислення, естетичних смаків.

Компоненти літературної освіченості молодших школярів:

- техніка читання;
- стійкий інтерес до читання;
- практичні вміння, пов'язані з вибором книг, критичним засвоєнням їх змісту, сформованість читацького кругозору, літературознавчих уявлень та вмінь;
- самовираження через творчу діяльність у зв'язку з прочитаним;
- правильна читацька діяльність і самостійне дитяче читання (сформована читацька самостійність).

Отже, літературна освіта — безперервний навчальний процес, яким передбачається оволодіння мистецтвом слова,

¹ Neil Gaiman: Why our future depends on libraries, reading and daydreaming. URL: <https://www.theguardian.com/books/2013/oct/15/neil-gaiman-future-libraries-reading-daydreaming>.

формування естетичних і художніх смаків людини. Прилучити дитину до читання, сформуванню читацьку самостійність та розвивати літературну компетентність кожного учня — мета вчителя, який реалізовує зміст і завдання літературної освіти в початковій школі.

2. Зміст і завдання літературної освіти.

Зміст і завдання літературної освіти здобувачів початкової школи визначено Державним стандартом початкової освіти, Типовими програмами, розробленими під керівництвом О. Савченко¹ та Р. Шияна², підручниками, за якими вчаться здобувачі початкової освіти у НУШ.

Метою літературної освіти є залучення школярів до мистецтва читання, ознайомлення з видатними творами національної і світової літератури; виховання творчого читача, здатного критично, логічно, творчо мислити; формування гуманістичного світогляду, загальної культури, естетичних смаків особистості.

Завдання літературної освіти накладаються на завдання, що стоять перед вчителем, який повинен забезпечити високий рівень реалізації змісту літературної освіти школярів. А саме:

- залучати учнів до мистецтва читання;
- ознайомити із національною та світовою дитячою літературою різноманітною за тематикою та жанровими характеристиками, щоразу розширюючи коло читання;
- сформуванню літературознавчі, естетичні знання;

¹ Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/04/06/tipovaosvitnyaprograma.doc>

² Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/04/06/tipovaosvitnyaprograma.doc>

- розвивати читацькі уміння (читати правильно, швидко, виразно, усвідомлено тощо);

- розвивати спеціальні здібності і вміння (за Л. Івановою, це «образне поетичне бачення світу, високий розвиток творчої уяви, особливу емоційну вразливість, добре розвинуену здатність реагувати на експресію слова»;

- сприяти розвитку творчих літературних здібностей дітей;

- формувати систему морально-етичних та соціальних поглядів на основі прочитаного;

- навчити аналізувати і давати власну рецепцію художнім творам;

- виховувати читацьку самостійність і формувати бібліотечно-бібліографічну компетенцію.

Зміст і реалізація завдань літературної освіти базується на **принципах**:

- **художньо-естетичному** — забезпечується цілісне уявлення про художній твір як єдність форми і змісту, що створюється людиною, яка розкриває перед читачем багатства власної душі й світогляду, довкілля і людських стосунків, викликаючи почуття гармонії і краси;

- **літературознавчому** — передбачається чітке усвідомлення літературознавчих понять (тема, ідея, композиція, персонаж, мова твору, автор, жанр тощо), при цьому в центрі уваги роботи над твором є слово, що осмислюється учнем як засіб творення словесно-художнього образу, через які автор висловлює думки, почуття, ідеї;

- **логічному** — реалізується під час опрацювання творів науково-популярної літератури, допомагає учневі встановити асоціативні зв'язки у змісті твору, логічну послідовність окремих частин тощо.

Важливими у літературній освіті сучасних школярів є принципи ціннісного, націєцентричного, діяльнісного підходів, вивчення літератури в контексті розвитку культури й

мистецтва, компаративності, діалогізму та цілісного підходу до сприймання та осмислення художніх творів.

Для повної реалізації мети і завдань літературної освіти молодших школярів важливою базою виступає **висока техніка читання** учнів, читацька компетентність школярів.

Першооснови літературної освіти формуються завдяки таким **основним напрямам роботи**:

- удосконалення повноцінної навички читання;

- формування умінь школярів адекватно сприймати літературні твори, працювати з дитячою книжкою;

- ознайомлення школярів з дитячою літературою широкого тематичного та жанрового кола, різних українських та зарубіжних авторів;

- розвиток творчих літературних здібностей учнів;

- формування системи морально-етичних і соціальних переконань у зв'язку з прочитаним.

Відповідно до Типової програми Р. Шияна зміст і завдання мовно-літературної освітньої галузі реалізують на інтегрованих уроках мови і читання, тоді як Типова програма О. Савченко пропонує інтеграцію лише у 1 циклі, 1 класі, а у 2-4 класах — окремі уроки української мови та літературного читання.

Читання в початкових класах є одним із предметів, у межах якого здійснюється процес навчання з одного боку, а з іншого — читання виступає засобом навчання. Оскільки, читаючи підручники, діти оволодівають програмовим матеріалом різних навчальних предметів. У світовій практиці читання вважається основною формою засвоєння найрізноманітнішої змістової та емоційної інформації, особливим засобом розумового і духовного розвитку особистості.

Читання — один із основних компонентів розвитку мовленнєвої діяльності школярів, один із важливих засобів формування особистості. З огляду на це, важливо сформулювати

в учнів технічну сторону читання, уміння працювати з різними видами текстів, забезпечити максимальний вплив твору на школяра. І це завдання слід реалізовувати на окремих уроках літературного читання або на інтегрованих уроках мови й читання.

Уміння дитини читати в одному аспекті — означає оволодіти технікою читання (якостями читання, засобами логіко-емоційної виразності читання, мати здоровий мовленнєвий апарат), усвідомлено сприймати те, що читаєш, орієнтуватися в художній, науково-пізнавальній, довідковій літературі, рекомендованій для молодшого шкільного віку, а також у дитячій періодиці.

Уміння читати в іншому аспекті — це наявність інтересу до читання, до книг як джерела пізнання довкілля, громадського виховання, опанування літературної мови, розвиток духовного світу дитини, її почуттів. Ці аспекти взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Аналіз пояснювальних записок до програм Р. Шияна та О. Савченко дає можливість зрозуміти, яку роль відведено читанню в освітньому процесі початкової школи, які завдання поставлені перед учителем і які знання, вміння і навички мають засвоїти учні. Зважаючи на те, що у НУШ провідними є компетентнісний, діяльнісний, особистісно-орієнтований підходи, результатом опанування змісту й завдань літературної освіти має бути сформована в учнів літературна компетентність, яку складають чотири основні компоненти: читацька, літературознавча, особистісно-діялісна, бібліотечно-бібліографічна. Учні мають стати самостійними читачами.

Зважаючи на те, що для кожної освітньої галузі визначено мету та загальні результати навчання здобувачів освіти, у контексті мовно-літературної галузі виокремлюємо ті, які стосуються літератури й формуються, перш за все, у процесі читання й роботи з літературними текстами. Йдеться про

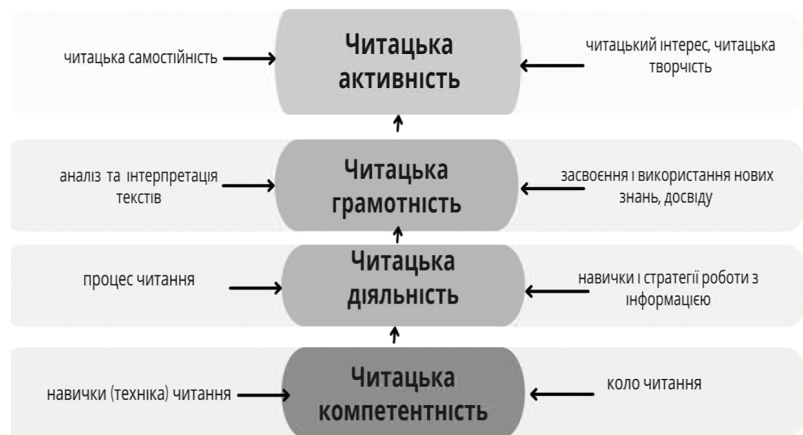
читацьку компетентність — поняття, яке можемо розуміти у вузькому і широкому значенні. **У вузькому значенні: «Читацька компетентність** молодшого школяра — перший етап читацької компетентності особистості — володіння достатньо сформованими способом, вміннями та навичками читання, технікою читання, культурою читання, обізнаність з колом дитячого читання»¹.

У широкому значенні: «Читацька компетентність — здатність до застосування комплексу специфічних особистісних, когнітивних та естетико-комунікативних процесів у ході ефективної літературної комунікації». І таке визначення суголосне з дефініцією поняття «літературна компетентність». Варто зауважити, що у цьому випадку **поняття «читацька компетентність» учня охоплює значно ширше коло знань, вмінь і навичок, ніж це передбачено предметною компетентністю**. Зокрема з урахуванням положень Державного стандарту початкової освіти 2018 року й типових освітніх програм для мовно-літературної освітньої галузі (української мови та читання), міжнародних порівняльних досліджень якості освіти з мови й читання в початковій школі та традицій навчання цих предметів у початковій школі, основний зміст завдань із вимірювання читацької компетентності в учнів початкової школи, наприклад, у 2021 році, структуровано за такими читацькими пізнавальними процесами:

- знаходження інформації;
- формулювання прямих висновків;
- інтерпретування й узагальнення (інтегрування) інформації;
- аналізування та оцінювання змісту й форми тексту².

¹ Качак Т. Б. Літературна освіта молодших школярів: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 44 с. С. 12.

² Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. 47 с. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chytogram-24-10-22.pdf> С. 8.

Модель читацької культури особистості.
Структурні компоненти

Окрім того пропоную розглядати поняття «читацька компетентність» як компонент читацької культури особистості поряд із читацькою діяльністю, читацькою грамотністю та активністю, що схематично можна відтворити у моделі¹.

Вивчаючи зі здобувачами початкової освіти літературу на уроках літературного читання та інтегрованих уроках мовно-літературної освітньої галузі, формуємо у них найперше **літературну компетентність, яка є предметною**.

«**Літературна компетентність** полягає у володінні комплексом літературних знань, умінь і навичок, які надають можливість не тільки фахово і професійно читати книжки, а й творчо мислити, порівнювати та узагальнювати, зіставляти та вловлювати асоціативні зв'язки, бути обізнаним з літературним контекстом і критичними рецепціями, мати власну інтерпретаційну точку зору тощо. Основними **компо-**

¹ Kachak, T., Budnyk, O. & Blyznyuk, T. Development of reading culture of school children: results of theoretical and empirical research. *Revista Inclusiones*. 2021, Vol: 8 num Especial, 62-76. URL: <https://revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/218>

нентами літературної компетентності є читацька, літературознавча, бібліотечно-бібліографічна, особистісно-діяльнісна компетентності, які формуються та розвиваються в дітей починаючи з молодшого шкільного віку і впродовж подальшого спілкування з книгою¹.

Літературна компетентність — предметна, але містить елементи ключових компетентностей. Переконана, що доречніше у контексті літературної освіти молодших школярів

розрізняти ці поняття і вживати термін «читацька компетентність» у вузькому значенні (глибше зміст й методику формування компонентів літературної компетентності розглядаю у інших навчальних виданнях)².

¹ Качак Т. Літературна освіта молодших школярів. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 44 с.

² Качак Т. Методика навчання літературного читання як компонент інтегрованого курсу «Дитяча література та методика навчання літературного читання»: Курс лекцій. Івано-Франківськ, 2018. 172 с.

Державним стандартом початкової освіти передбачено, що здобувач освіти серед інших вмінь і навичок «сприймає, аналізує, інтерпретує, критично оцінює інформацію в текстах різних видів, медіатекстах та використовує її для збагачення свого досвіду; висловлює думки, почуття та ставлення»¹. Знання, вміння і навички, які мають стати результатом реалізації цього компонента, — основа літературної, тобто читацької (володіння навичками читання — правильно, свідомо, виразно, в міру швидко), літературознавчої (розрізняє головне і другорядне в тексті; визначає тему художнього твору; висловлює власні вподобання/ставлення щодо змісту прочитаних творів, літературних персонажів, намагається пояснити, що подобається, а що ні), бібліотечно-бібліографічної (прогнозує зміст дитячої книжки за обкладинкою, заголовком, ілюстраціями та анотацією; обирає книжку для читання; пояснює власний вибір) та особистісно-діяльнісної (експериментує з текстом (змінює сюжет, переказує текст з іншої позиції, додає персонажів, імпровізує під час інсценізації; створює власні тексти) компетентностей. Такий перелік знань, вмінь і навичок школярів був прописаний і в попередньому стандарті та навчальній програмі з літературного читання.

Про літературну компетенцію читаємо у праці Л. Іванової². Зміст і структуру цього явища, визначену дослідницею, уточнюємо й доповнюємо «читацьким» компонентом, а відтак логічно обираємо за основу в побудові методичного компонента лекційного та семінарського курсу для сту-

¹ Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.

² Іванова Л. І. Літературна компетентність молодшого школяра. / Коваль Г. П., Іванова Л. І., Суржук Т. Б. *Методика читання*: Навчальний посібник. Тернопіль: Начальна книга – Богдан, 2008. С. 37-54. С. 237-254.

дентів з «Дитячої літератури та методики навчання літературного читання» та курсу «Літературна освіта молодших школярів».

Аспекти формування літературної компетентності учнів окреслено у Типовій освітній програмі, розробленій для мовно-літературної галузі (української мови і літературного читання) фахівцями під керівництвом О. Савченко. В цьому документі зазначено, що серед завдань для досягнення поставленої мети є такі: «ознайомлення учнів з дитячою літературою різної тематики й жанрів, формування прийомів самостійної роботи з дитячими книжками; формування умінь опрацьовувати тексти різних видів (художні, науково-популярні, навчальні, медіатексти)»¹.

Розуміння ролі й місця дитячої літератури та читання в Новій українській школі увиразнює **змістова лінія «Читаємо»**, яка «передбачає формування в учнів повноцінної навички читання, умінь самостійно вибирати й опрацьовувати літературні тексти різних видів, дитячі книжки, висловлювати своє ставлення до прочитаного, сприймати художній текст як засіб збагачення особистого емоційно-чуттєвого, соціального досвіду, користуватися раціональними прийомами пошуку потрібної інформації в різних джерелах, працювати з інформацією в різних форматах, застосовувати її в навчально-пізнавальних, комунікативних ситуаціях, практичному досвіді»². Сформована техніка читання, здатність до аналізу та осмислення прочитаного, розвинена читацька самостійність — основа дитячого читання — постійного процесу комунікації, навчання впродовж життя.

¹ Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/04/06/tipovaosvitnyaprograma.doc>

² Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/04/06/tipovaosvitnyaprograma.doc>

3. Проблеми і перспективи літературної освіти в НУШ

Один із авторів Державного стандарту початкової школи та базової програми Роман Шиян прокоментував пріоритети, на які орієнтувалася його команда, удосконалюючи документ: «Ми намагалися побудувати Стандарт так, щоб усе починалося від зацікавленості дитини. Щоб вона почала досліджувати те, що її зацікавило, щоб брала в руки книжку, яка її зацікавила, і від того розбудовувати культуру дослідження чи читання. Нам опоненти дорікали: «Що це ви пишете на першій позиції «обираю книжку»? Нехай він спочатку читати навчиться». Зараз це шоста позиція. Хоча ми вважаємо, що цікавіше, якби він взяв книжку, яка його зацікавила, і на ній йому допомогли б навчитися читати»¹. Тут погоджуємось із такою позицією, однак зауважимо, що дитина у такому віці не часто може обрати потрібну їй книгу для читання без допомоги дорослих. В цьому теж проявляється нова роль учителя «як наставника, провідника учня його індивідуальною освітньою територією»².

Розглянемо основні проблеми, які постали перед педагогами у процесі організації літературної освіти молодших школярів.

Проблема 1. Коло читання окреслено для кожного класу дуже загально (дитяча література в авторській, жанрово-тематичній різноманітності), але з уточненням тематичного та жанрового діапазону. Фактично коло читання формують автори підручників. Зважаючи на те, що Міністерство освіти і науки України рекомендує до десятка їх варіантів,

¹ Роман Шиян: «Ми готували Стандарт так, аби все починалось від зацікавленості дитини». *Нова українська школа*. 2018. URL: <https://nus.org.ua/articles/roman-shyyan-my-gotuvaly-standart-tak-aby-vse-pochynalos-vid-zatsikavlenosti-dytyny/>

² Зелюк В. В. Нова школа: новий учитель. *Постметодика*. 2016. №2. С. 18-20. С. 19.

школи обирають різні видання. Отже, коло читання учнів формують різні тексти. В деяких навчальних виданнях це переважно класичні твори, в інших — тексти-адаптації, а ще в інших — твори сучасних авторів. Фактично все залежить від вчителя, його вибору програми, підручника, підходів та методів викладання читання. Щоб учитель міг реалізувати завдання літературної освіти, сам повинен добре знати як українську та зарубіжну літературу для дітей, так і методичку роботи над цими текстами з учнями. Саме учитель підбирає тексти для читання певної тематики, жанру, слідкує, щоб вони відповідали віковим особливостям дітей. На інтегрованих уроках та ранкових зустрічах, у процесі реалізації тематичного та діяльнісного підходу на уроках мовно-літературної освітньої галузі вміння правильно підбирати якісні й зрозумілі, цікаві учням тексти дуже важливе. Адже від цього залежить ефективність заняття та набуття школярами певних компетентностей.

Перспективний шлях вирішення. Вивчення української та зарубіжної літератури для дітей (філологічний компонент дисципліни «Дитяча література та методика навчання літературного читання») спрямований на ознайомлення студентів з багатством народнопоетичної творчості, адресованих дітям художніх творів українських і зарубіжних авторів, які становлять зміст літературної освіти і виходять за його межі. Читання й інтерпретація класичних і сучасних текстів різної тематики і жанрів, ознайомлення із творчістю письменників, які розвивають традицію національної та світової літератури для дітей, усвідомлення специфіки дитячої літератури як художньо-естетичного і соціокультурного феномена — основна мета цього компонента інтегрованої дисципліни.

Вчитель також обирає підручник, за яким працюватиме з учнями. А підручники є різні, серед них ті, які містять багато цікавих текстів сучасних авторів, актуальних для здобува-

чів початкової освіти НУШ. Щоб зробити правильний вибір, потрібно бути обізнаним з усім розмаїттям дитячої літератури.

Проблема 2. Уроки інтегрованого типу, на яких вивчається мова і читання дуже часто перетворюються на уроки мови, тому що вчителі будують їх так, що перша половина уроку – вивчення мовного матеріалу теми, а друга – робота з літературним матеріалом. Однак, зазвичай, на читання залишається менше часу, або й взагалі не залишається часу на уроці й діти читають самостійно вдома. Таким чином, якість літературної освіти молодших школярів дуже низька.

Перспективний шлях вирішення. Навчити майбутніх педагогів так вибудовувати інтегровані уроки, щоб художній текст і читання рівноцінно з мовним матеріалом був в центрі уваги вчителя й учнів на уроці. Педагог має обирати такі методи й форми роботи, щоб вивчаючи художній текст, відбувалося засвоєння й мовного матеріалу.

Щоб застосування інтегрованого підходу до навчання було дієвим, педагогам варто дотримуватися таких засад:

- своєчасність і змінність у відповідності до тематики інтегрованих блоків навчання;
- розуміння змісту, способів реалізації інтегрованого підходу;
- систематичне повторення набутих знань, вмінь та навичок за допомогою діяльності на основі вивченого;
- відповідність тематики й способів запровадження інтеграції до організації навчання, меті роботи педагога конкретного класу;
- достатня тривалість кожного блоку навчання, яка має на меті закріплення здобутих вмінь, навичок і знань.

Існують й інші проблеми, які не дозволяють забезпечити якісну реалізацію змісту й завдань літературної освіти. До них належить низький рівень мотивації учнів до читання, відсутність культури читання. Деякі здобувачі початкової

освіти можуть виявляти обмежений інтерес до літератури, а це впливає на їхній успіх у навчанні, розвиток мовлення, формування світоглядних горизонтів.

Іншою проблемою є те, що літературним заняттям не приділяється належна кількість часу, оскільки програма НУШ розширюється, пріоритет отримують STEM-предмети. Унаслідок такого вибору, предмети гуманітарного циклу вивчаються не так ретельно.

Впливає на якість літературної освіти молодших школярів і сімейне середовище, включеність батьків у навчання й виховання дітей, родинні традиції читання чи їх відсутність. На жаль, у сучасному суспільстві спостерігається невтішна статистика сімейного читання. Для прикладу, проілюструємо результати анкетування 55 батьків другокласників м. Долини (2023 рік). Анкета для батьків містила 13 питань:

1. Ви любите читати?
2. У вас є домашня бібліотека?
3. Скільки книг в ній налічується?
4. Скільки свого вільного часу ви приділяєте читанню?
5. Ви читаєте дитині художню літературу?
6. Як часто ви читаєте дитині?
7. Чи обговорюєте прочитане?
8. Як часто ви купляєте дитячі книги?
9. Яким саме книгам ви надаєте перевагу?
10. Ви вважаєте, що потрібно заохочувати дитину читанням? Які методи ви застосовуєте, щоб її заохотити?
11. Чи знаєте ви читацькі інтереси своєї дитини?
12. Чи є у вашої дитини читацький щоденник?
13. Ваше ставлення до читання загалом.

Анкетування, проведене серед батьків, не залишило позитивного враження. Більшість батьків, в силу різних причин, не читають дітям. Це і відсутність вільного часу, небажання, нерозуміння значущості впливу сім'ї на розвиток

читацьких інтересів дітей. Більшість батьків (76%) визнали, що не мають домашньої бібліотеки, оскільки не вбачають в цьому великої потреби, мотивуючи тим, що все, що потрібно, можна знайти в інтернеті, в тому числі і електронні дитячі книги. Чимало батьків повідомили, що не мають змоги купляти дітям нові книги, в зв'язку з високими цінами на цю продукцію, а, якщо купляють, то дешеві, неякісні книги, які не відповідають гігієнічним вимогам.

Опитування виявило, що лише 35% батьків читають регулярно, 39% — зрідка, а решта, 26%, не читають книги взагалі. Характерно те, що 67% батьків не знають читацьких уподобань своїх дітей, що вказує на їхню незацікавленість читацькими потребами школярів.

Обнадіюють лише відповіді 33% опитаних батьків, які засвідчують їх позитивне ставлення до читання дітей, вони мають велику домашню бібліотеку (яку постійно поповнюють) і регулярно цікавляться успіхами дітей в навчанні й дбають про їхній інтелектуальний і духовний розвиток.

Варто зауважити, що важливим не тільки є процес читацької діяльності дитини, а й аналіз й обговорення прочитаного, під час яких відбувається розвиток критичного, логічного, асоціативного, творчого мислення дитини, розвиваються комунікативні навички й вміння висловлювати свої думки, оцінки.

Не всі педагоги приділяють належну увагу мотивації та зацікавленості учнів читанням і літературою, не враховують потреби здобувачів освіти в інтерактивних методах навчання, творчих завданнях, які дозволять проявити особистісні уподобання й таланти.

Перспективними аспектами вирішення озвучених проблем є впровадження інноваційних підходів до навчання читання й вивчення літератури в початковій школі. Використання технологій розвитку критичного мислення, інтерак-

тивних методів та ігрових елементів, цифрових ресурсів, авторських методик промоції читання може зробити процес вивчення літератури цікавішим та ефективнішим. Врахування індивідуальних особливостей та інтересів учнів підсилить мотивацію до читання й пізнавальної активності, що забезпечить підвищення ефективності освітнього процесу й покращення результатів навчання.

Якісна підготовка вчителів й забезпечення їх відповідними методичними матеріалами сприятиме підвищенню їх кваліфікації у галузі літературної освіти. Тільки добре обізнані зі змістом і методикою викладання навчального читання, креативні й ерудовані вчителі можуть ефективно працювати з учнями, щоразу враховуючи всі аспекти освітнього процесу й пропонуючи найдієвіші шляхи досягнення навчально-виховних цілей.

У контексті підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту й завдань літературної освіти в початковій школі зауважимо, що навчальним планом передбачено формування літературної компетентності під час вивчення нормативної дисципліни на 2-3 курсах. Зважаючи на процеси укрупнення та інтеграцію навчальних дисциплін у вищій школі на основі курсів «Дитяча література», «Зарубіжна дитяча література» та «Методика читання» у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника було створено інтегрований курс «Дитяча література та методика навчання літературного читання». Як показав мій багаторічний досвід викладання цієї дисципліни для студентів спеціальності «Початкова освіта», в такій інтеграції є свої плюси та мінуси. Мінус — великий обсяг інформації, яку потрібно засвоїти за короткий час навчання (мала кількість годин, передбачена навчальним планом). Плюс — опрацювання й аналіз художніх текстів супроводжується методичною роботою й практичною апробацією завдань, форм і методів

роботи, актуальних у початковій школі. Компоненти літературної компетенції тісно взаємодіють і переплітаються, а запропоновані завдання, як правило, спрямовані на формування відразу кількох компетентностей. Виправдовує себе й структурування матеріалу відповідно до цих компонентів.

Отже, літературна освіта має бути потребою особистості й спільноти, оскільки забезпечує гармонійний розвиток першій та впливає на інтелектуальний розвиток, формування світогляду, ціннісні установки молодого покоління другої. Завдання літературної освіти полягає не в тому, щоб учні «стали письменниками», а в тому, щоб ознайомити їх із кращими зразками національної та перекладної літератури, навчити читати й осмислювати, розуміти тексти різного тематичного спрямування і жанрового виміру; сформулювати їхнє уявлення про художнє слово і вміння спілкуватися, використовуючи багатство образної мови. Зрештою, самостійне читання з розумінням виступає основним засобом самоосвіти, пріоритетність якої давно визначено. Інший компонент професійної підготовки вчителя — засвоєння знань, формування вмінь і навичок з методики навчання читання, аналізу творів з молодшими школярами, ефективного використання новітніх технологій, інтерактивного, проєктного навчання, цифрових інструментів у процесі підготовки та проведення уроків мовно-літературної освітньої галузі.

Питання для обговорення та дискусії

1. Окресліть мету і завдання літературної освіти молодших школярів.
2. Як ви думаєте, чому читання з розумінням є наскрізним умінням усіх ключових компетентностей?
3. Озвучте свої міркування щодо інтеграційних тенденцій у мовно-літературній освіті НУШ.
4. Чим зумовлена специфіка дитячого читання?
5. Назвіть та охарактеризуйте компоненти літературної освіченості молодших школярів.

6. Що є основою змісту літературної освіти молодших школярів і на яких принципах він базується?

7. Які напрями роботи є визначальними у процесі формування першооснов літературної освіти школярів?

8. Визначте поняття «літературна компетентність» та «читальська компетентність». Чим відрізняються їхні дефініції?

9. Охарактеризуйте основні проблеми сучасної літературної освіти молодших школярів. Які перспективні шляхи їх вирішення ви бачите?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте аналіз Державного стандарту та навчальних програм О.Савченко і Р. Шияна крізь призму проблеми реалізації змісту й завдань літературної освіти.

2. Складіть інтелект-карту «Літературна освіта молодших школярів».

3. Заповніть таблицю «Проблеми й перспективи літературної освіти молодших школярів».

Проблеми літературної освіти молодших школярів	Перспективи літературної освіти молодших школярів

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

1. Kachak, T., Budnyk, O. & Blyznyuk, T. Development of reading culture of school children: results of theoretical and empirical research. *Revista Inclusiones*. 2021, Vol: 8 num Especial, 62-76. URL: <https://revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/218>

2. Качак Т. Дитяче читання. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%94%D0%B8%D1%82%D1%8F%D1%87%D0%B5%20%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>

**ПІДРУЧНИКИ, ХРЕСТОМАТІЇ, ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА:
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ**

План

1. Основні підручники з літературного читання та мовно-літературної галузі.
2. Жанрово-тематичне розмаїття дитячої літератури, рекомендованої для додаткового читання.

1. Основні підручники з літературного читання та мовно-літературної галузі

Учні НУШ вчать за підручниками, які пройшли ретельний відбір й рекомендовані Міністерством освіти і науки України. Всі підручники є у вільному доступі й розміщені на сайті Інституту модернізації змісту освіти (ІМЗО)¹.

Першокласники вивчають буквар, учні 2-4 класів вивчають мову і читання або як інтегрований курс, або як окремі предмети, що залежить від того, за якою Типовою освітньою програмою здійснюється навчання у школі. Аналізуючи ці програми, зауважуємо, що реалізація змісту й завдань мовно-літературної освітньої галузі відбувається відповідно до запропонованих змістових ліній. У типових програмах О. Савченко та Р.Шияна вони подібні, але не тотожні. О. Савченко у Типових освітніх програмах для учнів 1-2 і 3-4 класу, формулюючи мету початкового курсу мовно-літературної освіти, виокремлює формування комунікативної та читацької компетентностей, а також «розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі»².

¹ Електронні версії підручників. ІМЗО. URL: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/>

² Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. 1-2 класи. URL: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/1tipova-osvitnya-programa-rozroblena-pid-kerivnitstvom-oya-savchenko.docx>

Авторка типової програми виокремлює такі змістові лінії у програмі для 1-2 класів: «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовні явища». У програмі для 3-4 класу запропоновано два навчальні предмети «Українська мова», «Літературне читання».

Змістові лінії предмета «Українська мова» спрямовані на формування в молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях, спілкуватися усно з іншими людьми в діалогічній і монологічній формах заради досягнення певних життєвих цілей («Взаємодіємо усно»); повноцінної навички письма, умінь висловлювати свої думки, почуття, ставлення та взаємодіяти з іншими людьми в письмовій формі, виявляти себе в різних видах мовленнєво-творчої діяльності («Взаємодіємо письмово»); умінь аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати інформацію в медіатекстах та використовувати її для збагачення власного досвіду, створювати прості медіа-продукти («Досліджуємо медіа»); умінь досліджувати мовні одиниці й явища з метою опанування початкових лінгвістичних знань, норм літературної вимови та правил українського правопису, формування в молодших школярів умінь послуговуватися українською мовою в усіх сферах життя («Досліджуємо мовні явища»)¹.

«Пізнаємо простір дитячого читання»; «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного»; «Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»; «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»; «Ово-

¹ Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. 3-4 класи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/10/10/tipova-osvitnya-programa-3-4-klas-proekt-1.docx>

лодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»; «Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією»; «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане; створюємо власні тексти» — такі змістові лінії О. Савченко пропонує для вивчення предмета «Літературне читання».

Програма О. Я. Савченко містить багато компонентів традиційного вивчення мови і літератури в початковій школі. Інтегрування й діяльнісний підхід, основні ознаки навчання в НУШ, не є наскрізним і обов'язковим методичним аспектом. Саме тому її обирають ті вчителі, які тяжіють до традиційних підходів та методів навчання, а не інновацій. Іншою причиною, є чіткий розподіл годин.

Програма, розроблена під керівництвом Р. Шияна, у I циклі передбачає такі змістові лінії мовно-літературної освітньої галузі: «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовлення», «Театралізуємо».

Відповідно завдання, які стоять перед учасниками освітнього процесу сформульовано таким чином:

- «виховання стійкої мотивації до читання та прагнення вдосконалювати своє мовлення;
- сприяння індивідуальному самовияву учнів та взаємодії між ними через розвиток комунікативних умінь, зокрема діалогічного мовлення, театралізацію;
- розвиток умінь вдумливого читання і базових правописних умінь;
- збагачення духовного світу учнів через естетичне сприймання творів художньої літератури та медіапродуктів;
- розвиток уяви та творчого мислення учнів за допомогою творів літератури та мистецтва, медіатекстів, театралізації, гри;
- формування умінь опрацьовувати тексти різних видів (художні, науково-популярні, навчальні, медіатексти);

- розвиток здатності спостерігати за мовними явищами, експериментувати зі звуками, словами, фразами, зокрема і в мовних іграх, для опанування початкових лінгвістичних знань і норм української мови;

- створення сприятливого мовного середовища у школі, зокрема й через пізнання сучасної дитячої літератури різної тематики та жанрів»¹.

Ці завдання й змістові лінії запропоновані й у II циклі навчання у початковій школі. Розробники програми не змінюють структурування мовно-літературної галузі й провідними обирають інтегрований і діяльнісний підходи. На формування та становлення комунікативної компетентності учнів спрямовані змістові лінії в умовах безпосереднього спілкування «Взаємодіємо усно», в умовах опосередкованого спілкування (на відстані у просторі та часі) — «Читаємо», «Взаємодіємо письмово» (автор — читач), «Досліджуємо медіа» (читач / глядач / слухач — автор). Якщо змістова лінія «Взаємодіємо усно» передбачає «залучення учнів до дій зі сприймання, перетворення, виокремлення, аналізу й інтерпретації, оцінювання та використання усної інформації в реальній мовленнєвій практиці (бесіда, дискусія у класі, мікродискусія в групі, обговорення в парі тощо)»², то інші названі змістові лінії забезпечують здобуття досвіду опосередкованого спілкування. У процесі читання учні розвивають уміння свідомо сприймати та використовуючи різні доступні методики аналізувати текст, оцінювати прочитане та осмислювати здобуту інформацію, мислити критично

¹ Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. Цикл I. URL: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/tipovaosvitnyaprograma-1.doc>

² Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. Цикл II. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/10/10/programa-3-4-proekt-2.doc>

й творчо. Результатом писемної практики є базові вміння створювати і редагувати писемні висловлювання, передбачені для функціонування у реальному та віртуальному просторі. Змістова лінія «Досліджуємо медіа» пропонує інструмент для активного критичного освоєння комунікативного медіасередовища.

Підручник з літературного читання — це навчальний посібник, призначений для навчання молодших школярів навичкам читання (правильного, свідомого, виразного, в міру швидкого); розуміння, аналізу, оцінювання художніх, пізнавальних та інших текстів; ознайомлення з тематично і жанрово різноманітною дитячою літературою.

Підручники з літературного читання зазвичай містять різноманітні тексти — вірші, оповідання, казки, уривки з книг, які відповідають віковим особливостям учнів. Такі тексти можуть бути супроводжені ілюстраціями, завданнями для розвитку розуміння прочитаного, питаннями для обговорення, вправами на вдосконалення навичок читання та ін.

У 2023-2024 н. р. молодші школярі мовно-літературну освітню галузь вивчали за підручниками М. Вашуленко, С. Дубовик, О. Вашуленко; К. Пономарьова, О. Савченко; Л. Тимченко, І. Цепової; Л. Варзацької, Т. Трохименко, В. Чипурко; О. Іщенко, С. Логачевської, М. Захарійчук, Н. Богданець-Білоskalенко та ін. Усі підручники відповідають вимогам щодо змістового наповнення, науковості, послідовності викладу й структурування матеріалу, вікової відповідності, мотиваційності завдань, мови викладу.

Варто зауважити, що більшість підручників з літературного читання укладені за тематичним принципом, з врахуванням змісту вивчення матеріалу у певні пори року. Увесь навчальний матеріал ґрунтується навколо тем. Різноманітна тематика текстів для читання представлена творами різних жанрів: оповіданнями, віршами, казками, байками, нарисами. Підручники містять виховний потенціал і побудовані

відповідно до дидактичних вимог особистісно-орієнтованої моделі навчання.

Однією з основних функцій підручника, яка визначає його роль у системі освіти, є забезпечення якісного освоєння навчального матеріалу учнями та сприяння розвитку у них життєвих навичок, з урахуванням принципів компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Як зауважує Віктор Могорита, підручник виконує функцію організації пізнавальної діяльності, має мотивувати школярів до пошуку інформації, вивчення тієї чи іншої дисципліни. Також наголошує на актуалізації трьох функцій:

- функції організації домашньої роботи/самоосвітньої/функції розвитку ключових компетентностей;
- систематизуючій функції/орієнтації на пізнавальну діяльність;
- функції проектування освітніх технологій та моделей навчання¹.

Загалом підручники виконують такі функції:

- інформаційну,
- розвивальну,
- виховну,
- мотиваційну.

Структура підручників з мови і читання складається з текстового й позатекстового компонентів, які разом становлять єдине ціле. До текстового компонента належить:

- основний текст,
- додатковий текст,
- пояснювальний текст.

До позатекстового компонента відносимо:

- ілюстрації,

¹ Могорита В. Сучасний підручник: яким має бути, як обрати та ефективно застосувати в освітньому процесі. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/news/suchasnyi-pidruchnyk-iyakym-maie-buty-iak-obraty-ta-efektyvno-zastosuvaty-v-osvitnomu-protsesi-68654.html>

- методичний апарат,
- апарат орієнтування.

Сучасні підручники інтерактивні, містять багато покликань на медіаконтент, qr-коди, за якими є аудіокниги, інтерактивні завдання, відеоматеріали та ін. Багато підручників зараз мають додаткові інтернет-платформи, де розміщено робочі зошити, методичні матеріали для учителів й завдання для учнів, тести для перевірки знань та інші матеріали.

Підібрані завдання цікаві, творчі, передбачають індивідуальну, групову й колективну роботу учнів, проектну діяльність. Запропоновані авторами підручників методичні підходи до організації навчальної діяльності учнів визначають систему літературного розвитку молодших школярів: розкриття літератури для дітей в її жанровому та в естетичному розмаїтті, впорядковане формування літературних уявлень про текст, його особливості, авторську точку зору, жанри; розуміння образної художньої мови, відчуття краси слова, емоційне реагування на поетичне слово, уміння співпереживати з героями твору тощо.

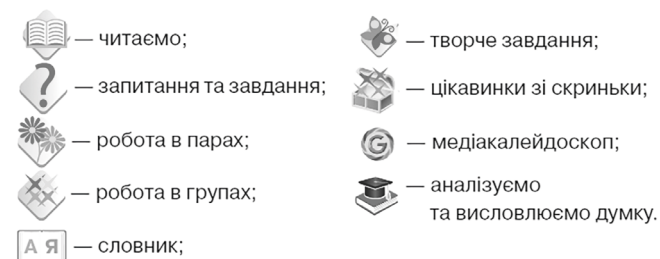
Твори для читання підібрано дуже ретельно. Тут є твори класиків і сучасних авторів, фольклорні та авторські, різні за тематикою і жанрами. Передбачено їх читання, обговорення. Запропоновано завдання для бесіди, аналізу й порівняння творів за змістом, жанровими особливостями, засобами створення художнього образу, естетичною, емоційною спрямованістю. Є вправи, спрямовані на спостереження за смисловими і структурними особливостями фольклорних та літературних творів, а також поглиблене вивчення поетичної творчості майстрів художнього слова.

Наявність у підручниках різних текстів допомагає забезпечити достатній навчальний фонд для дітей з різними читацькими можливостями. Читання таких текстів можна проводити, використовуючи різні прийоми: читання — слухання, читання — передбачення, самостійне читання в класі частинами, попереднє читання вдома нового тексту тощо.

Багато уваги приділено мистецькому та іншим контекстам вивчення того чи іншого твору. Це мотивує учнів до навчання, активізує пізнавальну діяльність, допитливість. Схеми, таблиці, приклади сприяють кращому засвоєнню літературних понять, розумінню, як виконувати завдання на основі прочитаного твору. Творчі завдання дозволяють проявити себе. Самостійні завдання передбачають використання ІКТ, що теж виступає мотивацією освітньої діяльності школярів.

Для прикладу розглянемо підручник з літературного читання для 2 класу Наталії Богданець-Білоskalенко¹. Його створено за типовою освітньою програмою О. Я. Савченко. До комплекту входить книжка для додаткового читання та зошит до підручника. Усі компоненти й завдання у підручнику марковані умовними позначеннями.

Умовні позначення:

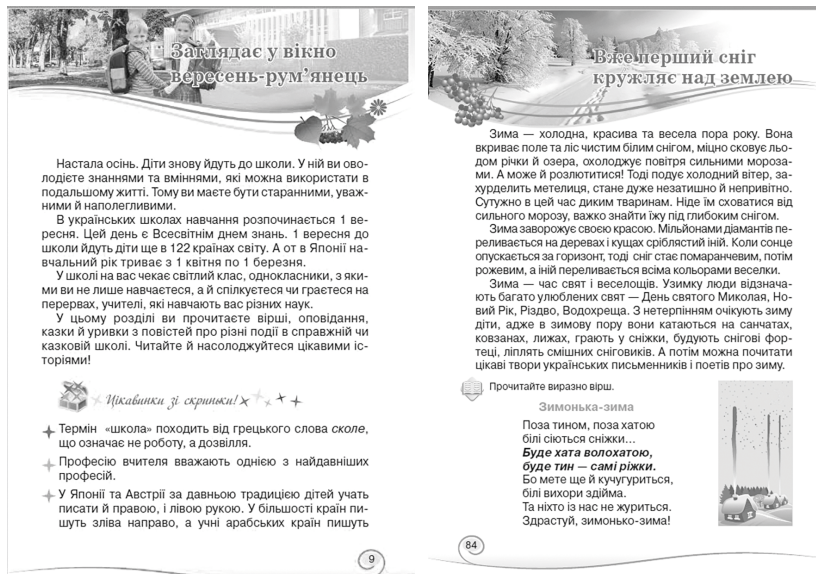
Навчальний зміст підручника підпорядкований змістовим лініям Типової освітньої програми (О. Я. Савченко), авторській освітній програмі й зорганізований за сезонно-тематичним принципом. Реалізовано такі змістові лінії підручника:

- «Пізнаємо простір дитячого читання»;

¹ Богданець-Білоskalенко Н. Українська мова та читання. Підручник для 2 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах): Частина 2: Читання. К.: Грамота, 2019. 144 с.

- «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного»;
- «Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»;
- «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»;
- «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»;
- «Досліджуємо і взаємодіємо з медіа продукцією»;
- «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане, створюємо власні тексти».

Зміст організовано за тематично-жанровим принципом завдяки рубрикам «Батьківщина в нас одна», «Пригоди і фантастика», «Казка в гості завітала», «Гумористичні твори», «Науково-художні твори». Для читання запропоновано твори як письменників-класиків (І. Франко, Леся Українка, Л. Глібов, Олександр Олесь, О. Копиленко, Н. Забіла, Г. Бойко, В. Лучук, В. Нестайко, В. Скуратівський, Д. Білоус), так і сучасних авторів (І. Андрусяк, З. Мензатюк, В. Рутківський, С. Дерманський, Г. Вдовиченко, І. Роздобудько, І. Мацко, Т. Стус, О. Чаклун, Н. Красоткіна, І. Жиленко).

У підручнику запропоновано різні прийоми роботи з текстом та ілюстраціями, літературні й мовні ігри, пошукові таблиці, компетентнісні завдання, завдання для проєктної діяльності, медіазавдання, діяльнісно-особистісні завдання. Передбачено роботу над словом, правильною вимовою, усвідомленням значення і вживання в тексті того чи іншого слова.

7. Завдання для «поетів». «Зберіть» «розгублені» рими у вірші про королеву Осінь.

Королева осінь

Королева ...

Всіх до столу ...

Всіх без винятку ...

Й для Зими запас ...

Н. Запрія

готує.

просить.

частує

Осінь

Зміст рубрик пропонує повідомлення про мову, літературу, традиції та звичаї українського народу, цікаві факти з історії, географії тощо. Наведено малі фольклорні жанри, запропоновано методичні прийоми роботи з ними на уроці. Подано визначення літературних понять.

✧ *Цікавинки зі скриньки!* ✧ ✧ ✧ ✧

- ✧ **Антарктида** — це материк, найхолодніша місцевість на Землі. Тут протягом року не тоне сніг. Літо настає в січні, а зима — у липні.
- ✧ На узбережжі морів та океанів живуть пінгвіни. Це — птахи, але літати вони не вміють, зате дуже добре плавають. Пінгвіни турботливо ставляться до своїх пташенят. У них навіть є «дитячі садки». Поки одні добувають їжу, інші доглядають малят.

Окремо є матеріал для уроків підсумкового типу, формувального й підсумкового оцінювання досягнень учнів.

Александрійська бібліотека в Єгипті. Вона розміщена в басейні й подібна до сонця, яке з'являється над землею.

Бібліотека американського міста Канзас-сіті (США) подібна до велетенської книжкової полиці.

Бібліотека-медуза — у Челябінську. Вона змінює свій колір залежно від часу доби.

А це — найбільша дитяча бібліотека України. У ній майже пів мільйона книжок. Національна бібліотека України для дітей знаходиться в Києві (3 журналу «Малюк»).

1. Що нового й цікавого ви дізналися про бібліотеки?
2. Чи маєте ви вдома власну бібліотеку?
3. Складіть і запишіть зв'язну розповідь про бібліотеку, якою ви користуєтеся чи відвідували.

Під ритмічний стук коліс.
Лиш з малими читачами
В хаті клопіт вечорами:
Від книжок, хоч треба спати,
Іх ніяк не відірвати!
За той тиждень розміті
Полубились так книжки,
Що кладуть донині діти
На ніч їх під подушки.
О. Сенатович

1. Яка подія трапилася в місті? Доведіть, що тиждень книжки прокодиє у місті.
2. Чим стало місто? Де читали діти й дорослі?
3. Яка подорож мав тиждень книжки?
4. Чи могло бути так насправді, як описано у вірші?
5. Чому, на ваш погляд, поетеса описала тиждень книжки?
6. Знайдіть у вірші римувані слова.
7. Чи не заохотило вас улаштувати таке свято, присвячене читанню?

• Пригадайте, де зберігаються книжки. Чи давно ви відвідували бібліотеку? Які останню книжку ви прочитали? Про що вона?

Прочитайте текст.

Дім, де живуть книжки

Напевно, ви любите книжки, але купити всі цікаві книжки неможливо. Проте є місце, де книжки можна брати просто так, а прочитавши, повертати назад і брати нові. Це місце — бібліотека.

Бібліотеки виникли давно, 8 тисяч років тому, у Месопотамії. Тоді ще й книжок, таких як нині, не було. Були глиняні дощечки, на яких писали пальчиками. Та в ті часи, як і тепер, жили люди, які хотіли багато знати, от і полюбили читати. Нині яких тільки бібліотек немає у світі! Усього їх майже 570 тисяч. Деякі з них розташовані в незвичайних будівлях.

Обираючи підручник, варто опиратися на певні критерії. Педагоги-практики, як правило, звертають увагу на такі:

- програмовий матеріал чітко структурований, поданий методично правильно, послідовно, логічно;
- передбачено реалізацію усіх змістових ліній програми, принципів НУШ;

- підібрані цікаві й художньо-естетичні тексти для читання;
- зміст творів спрямований на реалізацію ціннісного компонента освіти;
- спрямованість змісту на формування в учнів цілісної картини світу, системного мислення;
- інтегрування навчального матеріалу з різних освітніх галузей;
- є завдання для словникової роботи;
- після прочитання казок/оповідань є завдання для «акторів» з метою реалізації змістової лінії «Театралізуємо»;
- передбачена робота з медіаресурсами;
- є завдання творчого характеру після прочитаних творів;
- у дизайні підручника немає зайвих елементів, що дозволяє учням зосередитися на основному;
- системне й послідовне включення різнорівневих завдань;
- передбачено рубрики для узагальнення вивченого матеріалу;
- є додаткова інформація, яка дозволяє вивчати твір в мистецькому й інших контекстах;
- передбачено реалізацію диференційованого підходу;
- можливість здійснення учнями самостійної навчальної діяльності за матеріалами підручника.

Отже, сучасні підручники з літературного читання, зазвичай, враховують новітні методи навчання та використовують інтерактивні технології для мотивації учнів. Для них характерний інтегрований підхід, ілюстрації та мультимедійні матеріали, багато текстів сучасних авторів, цікаві завдання творчого, пізнавального, ігрового, інтерактивного типу із застосування сучасних технологій.

Усі підручники містять яскраві ілюстрації, що доповнюють текст і стимулюють уяву дітей. Також можуть містити QR-коди або покликання на онлайн-ресурси з додатковими матеріалами. Автори підручників для молодших школярів

надають різні завдання та вправи для різних рівнів учнів, щоб кожен з них міг навчатися відповідно до свого темпу та можливостей.

2. Жанрово-тематичне розмаїття дитячої літератури, рекомендованої для додаткового читання

Для додаткового читання найчастіше рекомендують молодшим школярам твори сучасної української та зарубіжної дитячої літератури. Тематичне і жанрове її багатство вражає.

Поезія для дітей перших десятиліть XXI ст. стає багатограним мистецьким явищем завдяки творчості Івана Андрусяка, Юрія Бедрика, Василя Голобородька, Ніни Горик, Михайла Григоріва, Анатолія Качана, Галини Кирпи, Галини Малик, Лесі Мовчун, Сергія Пантюка, Мар'яни Савки, Романа Скиби, Григорія Фальковича та ін.

Виразні маркери національного містять літературні казки Христини Лукашук, Зірки Мензатюк, Ірини Мацко, а християнські мотиви домінують у казках Богдани і Дзвінки Матіаш. У жанрі літературної казки значну популярність здобули твори Сашка Дерманського, Лесі Ворониної, Галини Вдовиченко, Галини Малик, Лесі Мовчун, Наталки Поклад, Тетяни Винник, Катерини Єгорушкіної, Віталії Савченко, Еліни Заржицької, Галини Кирпи, Тараса і Мар'яни Прохаськів, Володимира Читая, Ольги Купріян.

Новими тематичними акцентами та жанровими проявами вражає історико-пригодницька проза Андрія Бачинського, Володимира Рутківського, Ярослава Яріша, Олександра Гавроша, Зірки Мензатюк, Марії Морозенко.

Пригодницький характер властивий реалістичній, соціально-психологічній, шкільній прозі для підлітків. Цю нішу заповнює проза Андрія Бачинського Оксани Думанської, Сергія Гридіна, Марини Павленко, Степана Процюка, Зірки Мензатюк, Оксани Луцевської, Олени Рижко, Оксани Сайко,

Ольги Купріян, Дзвінки Матіаш, Валентини Захабури, Наді Білої.

Неперевершеним майстром детективної прози для дітей та юнацтва є Андрій Кокотюха, а у жанрі фентезі й фантастичної прози знаковою є творчість Володимира Аренєва, Анни Багряної, Дари Корній, Галини Пагутяк, Наталії Дев'ятко, Наталії Довгопол, Наталії Манолітець, Мії Марченко, Сергія Оксеника.

Зацікавлюються читачі пізнавальними художньо-публіцистичними історіями Лариси Денисенко, Юлії Смаль, біографічною прозою Наталки Мелетич, Марії Сердюк, оповіданнями Валентини Вздольської, Оксани Кротюк, Тетяни Стус та ін.

Детально твори названих письменників розглядаємо у підручнику «Українська література для дітей та юнацтва»¹, прозові — у монографії «Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.»² й у процесі вивчення дисципліни «Дитяча література та методика навчання літературного читання»³.

З метою оновлення змісту літературного читання у програмі введено багато творів сучасних письменників. Для цього Т. Стус було укладено і видано Хрестоматії сучасної української дитячої літератури для читання в 1,2⁴ і 3,4 кла-

¹ Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва. Підручник. К.: ВЦ «Академія», 2018. 362 с.

² Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст. К.: Академвидав, 2018. 320 с.

³ Качак Т. Дитяча література та методика навчання літературного читання. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2024. 200 с.

⁴ Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 1, 2 класах серії «Шкільна бібліотека» / укладач Тетяна Стус. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 160 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/pochatkova/hrestomatiya_ukr-lit-1-2klass.pdf

сах¹, а Український інститут книги спільно з експертами з дитячого читання (простір української дитячої книги БараБука) у межах проєкту #Живі письменники створили серію матеріалів про сучасну українську дитячу літературу для використання у навчальному процесі та у позакласній роботі. Серед цих матеріалів є відомості про сучасних письменників (каталог)², серія відеороликів «Живі письменники», де автори розповідають про себе й свої твори³.

Проєкт #ЖивіПисьменники спрямований на активне включення молодших школярів до процесу вивчення української літератури й створений для вчителів, учнів, батьків і бібліотекарів. Відеоінтерв'ю з сучасними письменниками, які пишуть для дітей, носить не тільки просвітницький характер, а й відіграє важливу роль у вихованні й розвитку юного покоління. Школярі, слухаючи авторів, ознайомлюючись із їхнім життєвим і творчим досвідом, засвоюють важливі моральні цінності (свободу, гідність, взаємодію), удосконалюють вільне володіння державною мовою, отримують приклад громадянської, національної життєвої позиції. Інтерв'ю є швидкими, жвавими та дотепними. Автори розповідають цікаві факти про свою творчість, знайомство із першими книжками, любов до казок, проводять читання, створюють сучасні сюжети, дають відповіді на іноді зовсім неочікувані запитання, грають ігри зі словами. Вони відвер-

¹ Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 3, 4 класах серії «Шкільна бібліотека»/ укладач, автор передмови Стус Т. В. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 192 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/pochatkova/hrestomatiya_ukr-lit-3-4klass.pdf

² Живі письменники. Хто вони? *Український інститут книги*. URL: Каталог. <https://aw.ubi.org.ua/#catalog>

³ Живі письменники: відео. *Український інститут книги*. URL: <https://aw.ubi.org.ua/#videos>

то діляться таємницями й цікавими фактами про створення своїх книжок, розповідають про улюблених персонажів й емоційно читають уривки із твору. Це мотивує учнів прочитати весь текст, розглянути книжку того чи іншого автора.

Героями відеосюжетів є сучасні українські дитячі письменники. Учні таким чином можуть познайомитися із Галиною Ткачук, Галиною Вдовиченко, Іваном Андрусяком, Сашком Дерманським, Мар'яною Савкою, Танею Стус, Галиною Малик, Григорієм Фальковичем, Володимиром Рутківським, Лесею Ворониною, Катериною Єгорушкіною, Мариною Павленко, Катериною Міхаліциною, Анатолієм Качаном, Зіркою Мензатюк, Юрком Бедриком, Олесею Мамчич, Оксаною Кротюк, Наталкою Малетич, Валентиною Вздутьською та ін.

Проєкт #ЖивіПисьменники — це також серія методичних матеріалів для роботи з сучасною українською дитячою літературою для вчителів та вихователів ЗДО. Розробки можна використати як безпосередньо на уроках літературного читання, так і в позакласній роботі. Методичні рекомендації для вчителів містять різноманітні завдання за творами сучасних письменників для учнів молодших класів і є справжнім «Помічником вчителя» у розвитку дитячого читання.

Сьогодні є багато збірок та хрестоматій, призначених для додаткового читання учнів. Хрестоматії зазвичай містять різноманітні тексти: вірші, оповідання, казки, уривки з дитячих книг, літературні та науково-популярні тексти про природу, історію, тварин і багато іншого. Тексти відповідають віковим особливостям та інтересам дітей. Так, у згаданій Хрестоматії для учнів 3-4 класів читачі знайдуть слова та ноти пісень від Сашка Положинського і Руслани, веселі вірші Івана Андрусяка, дивовижні пригоди від Тетяни Стус, Валентини Вздутьської, Лариси Денисенко, стильні поради від Оксани Караванської і багато цікавих історій від сучасних письменників та художників-ілюстраторів.

Важливо, що серед творів для 1-2 класу більше оповідань та віршів про оточення — природу і місто, тоді як дітям 8-9 років пропонують читання про соціальну взаємодію та пригоди однолітків. Наявний якісний ілюстративний матеріал: сюжетні малюнки або фотографії авторів, ілюстрації з книг.

Головна мета хрестоматії — мотивувати дітей до самостійного читання, розвивати їхні літературні смаки та уяву, познайомити з творами сучасних письменників, а також формувати ціннісне ставлення до рідної культури і мистецтва.

Підручники, хрестоматії дитячі книги — навчально-методичне забезпечення літературної освіти молодших школярів. У підручниках визначено тексти, які формують основне коло читання здобувачів освіти. Сьогодні школярі вчать за різними підручниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України. Авторські колективи самостійно підбирають тексти для вивчення, формують методичний апарат підручника, систему вправ і завдань, ілюстративний матеріал, орієнтуючись на Державний стандарт, вимоги до формування компетентностей учнів, Типові навчальні програми, де прописано перелік знань, вмінь і навичок, які потрібно сформувати у школярів. Для додаткового читання та ознайомлення із сучасною дитячою літературою запропоновано Хрестоматії сучасної української дитячої літератури для читання в 1,2 і 3,4 класах, роботу з дитячою літературою.

Окрім підручників, учням запропоновано зошити на друкованій основі для творчих і контрольних робіт, читанки-хрестоматії з повними версіями текстів, читацькі щоденники. Для вчителів навчально-методичне забезпечення літературної освіти розміщено на інтернет-платформах. Це, як правило, календарне планування, аудіотексти, мультимедійні презентації та конспекти уроків, відеоуроки, вправи і завдання, створені у спеціальних програмах, тестування та ін.

Питання для обговорення та дискусій

1. Охарактеризуйте й порівняйте типові освітні програми, укладені під керівництвом О. Савченко і Р. Шияна. Яка вам імпонує більше? Обґрунтуйте свою відповідь. Подискутуйте щодо переваг кожної.

2. Дайте аналіз сучасним підручникам з мовно-літературної освітньої галузі. За якими принципами вони побудовані?

3. Які функції виконують підручники в освітньому процесі початкової школи?

4. Визначте критерії, за якими ви будете обирати підручник з літературного читання чи для інтегрованого курсу.

5. Проаналізуйте зміст, текстовий і позатекстовий блоки одного з підручників з літературного читання для початкової школи.

6. Окресліть жанрово-тематичне розмаїття дитячої літератури, яка формує зміст літературної освіти молодших школярів.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте підручники, хрестоматії, які використовують у сучасній початковій школі.

2. Підготуйте мультимедійну презентацію обраних хрестоматій чи збірників для дитячого читання.

3. Здійсніть вибір підручника з літературного читання чи мовно-літературного інтегрованого курсу для початкової школи на сайті ІМЗО та обґрунтуйте його за 10 критеріями (назвіть ці критерії, заповнивши таблицю).

Назва обраного підручника, автори, місто і назва видавництва, рік видання; за якою програмою розроблений (Р. Шияна чи О. Савченко)	Критерії
--	----------

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

1. Живі письменники: відео. *Український інститут книги*. URL: <https://aw.ubi.org.ua/#videos>

2. Живі письменники. Хто вони? Каталог. *Український інститут книги*. URL: <https://aw.ubi.org.ua/#catalog>

3. Живі письменники. Батькам. Посібник. Перший сезон. *Український інститут книги*. URL: <https://aw.ubi.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/Batkam-2019-UBI.pdf>

4. Живі письменники. Батькам. Посібник. Другий сезон. *Український інститут книги*. URL: https://aw.ubi.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/ZHP-Posibnyk_2021.pdf

5. Качак Т. Сучасна українська література для дітей та юнацтва як зміст літературної освіти. URL: *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. №17. С. 161-165. DOI: <http://dx.doi.org/10.15330/msuc.2017.17.161-165>

ЛІТЕРАТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ШКОЛЯРІВ — МЕТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ. ЧИТАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ

План

1. Літературна компетентність і її компоненти.
2. Методи і прийоми формування читацької компетентності школярів.
3. Вправи й цікаві завдання для розвитку навичок читання.
4. Цифрові інструменти розвитку техніки читання та розширення кола читання молодших школярів.

1. Літературна компетентність і її компоненти

Літературна компетентність починає формуватися в початковій школі. Вона визначається не лише обсягом літературних знань, що зберігаються в пам'яті, початкових читацьких умінь і навичок з їх відтворенням, а й здатністю школяра засвоювати знання та застосовувати їх у власній літературній діяльності й повсякденному житті.

Літературна компетентність полягає у володінні комплексом літературних знань, умінь і навичок, які надають можливість не тільки фахово й професійно читати книжки, а й творчо мислити, порівнювати та узагальнювати, зіставляти та вловлювати асоціативні зв'язки, бути обізнаним з літературним контекстом і критичними рецепціями, мати власну інтерпретаційну точку зору тощо.

Літературна компетентність молодших школярів — результат систематизованої навчальної діяльності, виражається в активному оволодінні системою літературних знань і здатності її використовувати з метою пізнання навколишньої дійсності, задоволення власних потреб (естетичних, самоосвітніх, пізнавальних, освітніх тощо) (за Л. Івановою)¹.

¹ Коваль Г. П., Іванова Л. І., Суржик Т. Б. Методика читання: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2008.

Передумовами літературної компетентності молодших школярів є достатня техніка читання, спеціальні здібності та інтерес до читання літературних творів.

У методичному аспекті літературна компетентність молодшого школяра — це володіння комплексом літературних знань, умінь і навичок, які надають можливості свідомо вибирати книги, читати за правилами культури читання; адекватно зрозумівши, здійснювати різноманітні форми мисленнєвої і творчої діяльності на основі сформованого способу і якостей читання.

Літературна компетентність молодшого школяра — комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку, володіє достатньо сформованим способом читання, вміннями та навичками; має здатність до читацької самостійності, самооцінки, самоконтролю, творчого розв'язання літературних завдань; це сформованість інтелектуальних операцій для повноцінного сприймання твору, творчих літературних здібностей.

Формування літературної компетентності учнів сучасної початкової школи передбачено у процесі реалізації змістових ліній мовно-літературної освітньої галузі:

- «Читаємо», яка спрямована на розвиток мотивації дітей до читання, залучення їх до читацької діяльності, ґрунтується на учнівській ініціативності та самостійності в доборі текстів для читання й інтерпретування прочитаного; під час читання учні розвивають уміння сприймати та аналізувати текст, оцінювати прочитане й перетворювати інформацію, уявляти, мислити творчо;

- «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного», яка охоплює такі основні змістові блоки: удосконалення й розвиток якісних характеристик технічної і смислової сторін навички під час читання вголос і мовчки; самостійне застосування мовленнєвих та позамов-

них засобів художньої виразності; оволодіння прийомами смислового читання (самостійне розуміння лексичного значення слів, словосполучень; повноцінне усвідомлення в тексті фактичної, концептуальної, підтекстової (з допомогою вчителя) інформації) з поступовим нарощуванням ступеня складності; застосування видів читання: аналітичного, переглядового, вибіркового відповідно до мети читання;

- «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів», яка передбачає цілісне сприймання учнями художніх, науково-художніх текстів, їх аналізування, інтерпретування з використанням літературознавчих понять (практично); формування вмінь висловлювати рефлексивні судження у зв'язку з прочитаним, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів та використовувати її для збагачення особистого читацького досвіду¹.

Основними **компонентами** літературної компетентності є **читацька, літературознавча, бібліотечно-бібліографічна, особистісно-діяльнісна компетентності**, які формуються та розвиваються в дітей починаючи з молодшого шкільного віку (у процесі залучення дітей до читання художньої літератури) і протягом подальшого спілкування з книгою.

Л. Іванова виокремлює літературознавчу, бібліотечно-бібліографічну та особистісно-діялісну компетенції у структурі літературної компетенції, тоді як обов'язково слід включити до переліку й читацьку компетенцію (у розумінні її як навички читання)².

¹ Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. 47 с. С. 11. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chyt-gram-24-10-22.pdf>

² Іванова Л. Літературна освіта молодших школярів / Коваль Г. П., Іванова Л. І., Суржик Т. Б. Методика читання: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2008. С. 244-255.

Під поняттям **літературна компетентність** О. Вашуленко розуміє «оволодіння учнем спеціально структурованими наборами знань про художню літературу, її теорію та історію, літературно-творчими вміннями, досвідом і способами діяльності у цій галузі».

О. Вашуленко виділяє здатності, які передбачає літературна компетентність¹:

1) оволодівати системою знань, умінь і навичок з предмета;

2) повноцінно сприймати літературні твори у контексті духовних цінностей національної і світової, художньої культури;

3) самостійно спілкуватися з літературним твором, вступати в діалог з автором через текст;

4) розвивати творчі, інтелектуальні, мовні здібності;

5) розуміти й інтерпретувати прочитані твори;

6) засвоювати уявлення про світ, що сприяє успішній соціальній адаптації;

7) робити висновки, формулювати власну думку, щодо прочитаного; відповідати на запитання за змістом прочитаного, уміти обґрунтувати свою відповідь;

8) знаходити у тексті відповідну інформацію, самостійно працювати з книжкою;

9) орієнтуватися у світі книжок і вибирати їх для задоволення власних пізнавальних потреб.

О. Вашуленко, опираючись на вище названі здатності, передбачені літературною компетентністю, виокремлює кілька компетентностей².

¹ Вашуленко О. Читацька компетентність молодшого школяра: теоретичний аспект. *Початкова школа*. 2011. № 1. С. 48-50.

² Вашуленко О. В. Зміст і структура читацької компетентності молодшого школяра. *Компетентнісні засади змісту освіти в 11-річній школі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28-29 березня 2013 року* / Ред. кол.: Федоренко О. А., Єрмаков І. Г. (науковий редактор), Ратушна А. М. К.: Оберіг, 2013 С. 202-206.

- Загальнокультурна літературна компетентність — сприйняття літературних творів як важливої складової національної культури, розуміння приналежності літератури до сфери художньої культури, усвідомлення її специфіки як мистецтва слова.

- Ціннісно-світоглядна компетентність — розуміння національних і загальнолюдських моральних цінностей та світоглядних категорій, відображених у літературі.

- Читацька компетентність — здатність активно цілеспрямовано сприймати художній текст на особистісному рівні творчо опрацьовувати його залежно від вікових та пізнавальних можливостей і потреб та оцінювати твір на основі власних відчуттів.

- Комунікативна компетентність — комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації спілкування в конкретних соціально – побутових ситуаціях, вміння використовувати для цього мовні і позамовні чи інтонаційні засоби виразності мовлення.

У цій класифікації ми бачимо орієнтацію науковця на взаємовідношення предметної (літературної) та ключових (загальнокультурної, комунікативної) компетенцій. Так, у читацьку компетентність включено не тільки знання, вміння і навички учнів, пов'язані із володінням технікою читання, а й ті, які Л. Іванова відносить до особистісно-діяльнісної компетенції (творче осмислення) та частково до літературознавчої (аналіз, опрацювання твору).

Отже, **літературна компетентність** — це комплексне поєднання читацької, літературознавчої, бібліотечно-бібліографічної та особистісно-діяльнісної компетентностей особистості; літературна компетентність — предметна, але містить елементи ключових компетентностей.

У «Рекомендаціях щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти» та інших документах,

які пояснюють Державний стандарт початкової школи та завдання НУШ, читацьку компетентність молодших школярів розглядають як мету і завдання освітньої діяльності¹.

Читацька компетентність — здатність особи широко розуміти текст як частину повсякденного життя й навчальної діяльності, шукати нову інформацію, відтворювати та використовувати її, інтерпретувати зміст і формулювати умови, осмислювати й оцінювати зміст і форму тексту тощо².

Як бачимо, це визначення значно ширше й виходить не тільки за межі техніки читання й кола читання, а навіть за межі літературної компетентності, адже торкається роботи з інформацією загалом та реалізації діяльнісного підходу в освітньому процесі.

2. Методи і прийоми формування читацької компетентності школярів

Читацька компетентність — здатність до застосування комплексу специфічних особистісних, когнітивних та естетико-комунікативних процесів у ході ефективної літературної комунікації.

За словами С.Шаповал, «...сьогодні читацький підхід, який ставить своєю метою навчити школярів прийомів роботи з художнім текстом, сформувати читацьку компетенцію й тим самим підготувати до сприйняття художніх творів, усвідомлюється авторами багатьох програм і методик як базис, як фундамент». У свою чергу, розуміння читацької ком-

¹ Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chyigram-24-10-22.pdf>

² Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chyigram-24-10-22.pdf> С. 7.

петентності як інтегральної характеристики особистості, яка володіє читацькою компетенцією, дозволяє не тільки створити нормативну модель обізнаності з літератури (літературознавства тощо), але й визначити, які особистісні, когнітивні, діяльнісні компоненти зумовлюють успішність читацької діяльності в аспекті міжкультурної комунікації.

Читацька компетентність може вважатися однією з компетентностей, що відносяться до взаємодії людини з іншими людьми й тому поділяє соціальний зміст та основні функції компетентностей даного типу. Можна відзначити, що читацька компетентність не входить до конкретизованого переліку ключових компетентностей, і цей факт вимагає більш глибокого аналізу специфіки цієї компетентності й численних функцій, які читання виконує в людському житті.

З одного боку, читання є одним з найважливіших, ключових засобів отримання інформації й виступає важливим етапом більшості видів людської активності в сучасному суспільстві. Відносні поліпредметність і культуродоцільність читання також можуть бути доведені, оскільки його характер і функції прямо залежать від того, яким є зміст інформаційного блоку, що транслюється, та яке місце відводиться рецепції в структурі конкретної діяльності. Чинник культуродоцільності читання є домінуючим, тому що рецепція тексту (художнього твору) є важливим шляхом формування уявлення про культурні набутки людства тощо.

З іншого боку, читання художньої літератури виступає окремим видом діяльності й вимагає наявності в людини здатності до розв'язання низки специфічних завдань. У найбільш узагальненому вигляді цими завданнями є такі:

- 1) визначення й урахування специфічного статусу та естетичних характеристик твору як літературного;
- 2) адаптація власного психологічного й інтелектуального апарату до типологічних особливостей літературного твору;

3) реалізація власне процесу літературної комунікації;

4) співвіднесення тексту-рецепції (М. Зубрицька) із загальною системою культурних та естетичних цінностей і винесення суджень смаку.

Установлений дуалізм поняття «читацька компетентність» дозволяє припустити, що вона може вважатися як ключовою, так і предметною у залежності від цілей читання й тих завдань, які стоять перед особистістю.

Читацька компетентність молодшого школяра — перший етап читацької компетентності особистості — володіння достатньо сформованими способом, вміннями та навичками читання, технікою читання, культурою читання, обізнаність з колом дитячого читання.

Основні **аспекти читацької компетентності**: правильність, виразність, свідомість, достатня швидкість читання, обізнаність з відповідним колом читання.

Читання, як процес дії людини, являє собою комплекс взаємопов'язаних компонентів: оволодіння способом прочитання слова, осмислення значення прочитаного слова, речення, фрази, уривка, всього твору і вимовляння читаного вголос — виразне читання як форма мовного спілкування. Всі ці сторони читання неподільні й взаємодоповнюють одна одну. Оптичне сприйняття надрукованого чи написаного та озвучення слова — два компоненти механізму читання, які забезпечують переведення графічної форми слова в звукову — техніку читання, засоби для досягнення мети — усвідомлення змісту прочитаного (третій компонент механізму читання).

Методичним аспектом поняття «техніка читання» виступає спосіб читання, правильність, швидкість та виразність (у єдності з усвідомленням).

У процесі формування техніки читання важливі мислення, мовлення, сприйняття і пам'ять, слуховий та зоровий аналізатори.

У розвитку навичок читання виділяють три етапи.

- **Аналітичний етап** (навчальне читання) пов'язаний із складозвукобуквенним аналізом та складовим читанням. Цей етап припадає на 1 клас, базується на розвитку в учнів зорово-слухових образів, зміцненні зв'язку буква — звук. Відбувається розвиток способу читання (буквене, складове, складами та словами, цілими словами) та формування правильного читання учнями. Темп читання на кінець цього етапу має наблизитися до темпу розмовного мовлення.

- **Синтетичне читання** (виникнення та становлення цілісної структури дій): учні читають цілими словами, розуміння відбувається на основі синтезу графічних одиниць, тобто одночасно із сприйняттям тексту; смислові здогадки рідко бувають помилковими.

- **Автоматизація навички** — процес читання відходить на другий план, на першому — усвідомлення прочитаного.

Існують два види читання: вголос (або голосне) і читання про себе (або мовчазне). Мовчазному читанню передує голосне, яке, однак, не замінюється повністю читанням про себе, а триває впродовж усього початкового навчання. Зменшується лише його питома вага у порівнянні з мовчазним читанням, яке у 3-4 класах стає провідним.

Така послідовність застосування видів навчання продиктована психічними особливостями дітей у засвоєнні написаного. На початковому етапі читання написане слово стає зрозумілим, коли воно вимовлене. Графічний код, тобто написане, розшифровується звуковим його відтворенням. Звучання ж слова уже відоме дитині й зрозуміле. Тому весь букварний період присвячується голосному читанню. Воно домінує і в початковій стадії роботи над підручниками з літературного читання. У букварний період застосовується і пошепки читання.

Ця ж послідовність запровадження видів читання задовольняє вимоги методики навчання читання. Перші кроки

в оволодінні технікою читання потребують пильної уваги й допомоги вчителя. Саме читання вголос дозволяє успішно здійснювати «зворотній зв'язок»: ступінь володіння технікою читання легко контролюється вчителем. Крім цього читання вголос активізує роботу всього класу, воно допомагає тим, хто відчуває труднощі у набутті навичок читання. У процесі читання вголос здобувачі початкової освіти вчать виразно відтворювати написане. Усі ці аспекти враховуються в методиці читання при визначенні його місця у навчанні дітей молодшого шкільного віку.

Кожен із перелічених видів читання має практичне значення у підготовці активного читача. Голосне читання, що відповідає вимогам виразного читання, сприяє кращому усвідомленню прочитаного, посилює виховний та емоційно-естетичний вплив на читачів. До цього прагне вчитель. Здійснюється воно застосуванням різноманітних форм учнівського читання: індивідуального, хорового, «ланцюжкового», вибіркового, в особах. Кожна з цих форм сприяє досягненню певної методичної мети.

Індивідуальне читання дозволяє здійснювати роботу з окремим учнем: навчати чи контролювати його успіхи. І все ж воно не виключає залучення однокласників до ознайомлення з текстом.

Хорове читання допомагає вчителю вирівняти уміння і навички читання всіма учнями. Можна також практикувати читання всіма учнями врівголоса.

«Ланцюжкове читання» — ефективна форма активізації учнівської діяльності в класі й засіб контролю за вже вивченим; практичний прийом удосконалення навичок виразного читання. Такі функції воно виконує завдяки принципу його організації: текст читають учні по одному реченню, передаючи «естафету» читання сусідові.

До **вибіркового читання** вдаються переважно при аналізі твору: коли необхідно знайти найбільш важливі місця

для розуміння ідеї твору, процитувати оцінку, яку дає автор вчинкам персонажів, нагадати присутнім опис природи, подій тощо.

Вибіркове читання — такий вид читання і самостійної роботи, який вимагає від учнів швидкої орієнтації в прочитаному. Завдяки вибіркового читання, учні, для підтвердження окремих висновків чи аргументів, відшукують у прочитаному творі відповідні уривки, фрази, слова і зачитують їх вголос.

Вибіркове читання позитивно впливає на зміцнення навичок читання і відіграє велику роль при роботі над текстом, будучи важливим засобом навчання дітей аналізу прочитаного твору. Крім того, вибіркове читання необхідне для кращого засвоєння змісту й розуміння основної ідеї твору, його художніх особливостей і зображувальних засобів.

На основі вибіркового читання базується і така важлива для виховання в учнів уваги до слова робота над описом природи у творі, на який, почасти, юні читачі не звертають уваги. Пропонується вибрати уривок, де, на їхню думку, найбільш вдало описано красу природи, підготуватися до читання і пояснення, чому саме цей опис найбільш сподобався.

Вибіркове читання застосовують і при співставленні творів живопису з художніми літературними творами. У цьому випадку учні за завданням вчителя знаходять до картин і репродукцій відповідні уривки із віршів і прози. З вибіркового читання пов'язана підготовка дітей до інсценування твору, читання в особах.

Таким чином, вибіркове читання є ефективним прийомом у формуванні навичок читання молодших школярів, так як спонукає їх самостійно удосконалювати техніку читання.

Читання в особах — один з результативних способів навчання виразному читанню. Його застосування можливе як у процесі окремих оповідань, так і при вивченні байок і казок. Читання в особах доцільно поєднувати з інсценуванням чи драматизацією.

Всі форми голосного читання впливають на формування культури мовлення учнів. Читаючи вголос, діти виробляють орфоепічні норми, замислюються над правильним виразом думки. Доказом практичного значення мовчазного читання служить його широке застосування у повсякденному житті: самостійне читання книжок, газет, документів. Воно є основним видом читання в життєвій практиці людей. Переваги його в порівнянні з голосним читанням — в економії часу, адже темп читання про себе значно вищий, ніж при читанні вголос. А це значить, що читання мовчки продуктивніше, ніж читання вголос. Тому в методиці читання йому відводиться належне місце.

Відомі різні прийоми навчання названим двом видам читання. Особливо показовим є зразкове виразне читання вчителя при навчанні голосному читанню учнів. На різних етапах навчання вчитель демонструє вимову слів, прочитування речень, абзаців і цілих текстів. Особливе враження приклад декламації чи виразного читання справляє при опрацюванні художніх творів. Тому кожен вчитель повинен досконало володіти технікою виразного читання.

Сталі навички мовчазного читання теж можна виробити на уроках поетапно:

- перший етап — мовчазне читання уже прочитаних вголос творів, поглиблене осмислення прочитаного (відповіді на запитання, добір речень для ілюстрацій до характеристики персонажів, визначення головної думки творів та ін.);
- другий етап — читання про себе без попереднього голосного читання, але після підготовчої роботи;
- третій етап — рекомендується прочитати текст вголос і піддати його більш детальному розбору.

Пропонуючи мовчазне читання, слід визначити час для опрацювання матеріалу. Це активізує роботу учнів і привчає їх до швидкого читання. Коли учні набудуть навичок мов-

чазного прочитування і розуміння тексту, читання про себе можна не супроводжувати голосним читанням, а вводити його в урок для ознайомлення з текстом твору. Це значить, що після підготовчої роботи до сприймання змісту твору, розповіді про історичні умови, у яких відбуваються події, вчитель пропонує прочитати про себе твір, після чого ж одразу переходить до його аналізу. Але, навчившись мовчазному читанню, учні паралельно читають і вголос у 3-4 класах. Два види читання можна чергувати залежно від теми твору, жанру, розв'язання завдань, поставлених вчителем на конкретному уроці. Емоційно насичені твори, поетичні тексти доцільно прочитувати вголос, як і діалоги.

Читання має бути осмисленим, як при мовчазному, так і при голосному виді. Щоб упевнитися в тому, що учні розуміють прочитане, потрібен контроль. При голосному читанні перевірка здійснюється і в процесі читання і після його завершення. Мовчазне читання контролюється усним опитуванням лише після того, як учні ознайомляться з текстом твору. Перевіряючи ступінь розуміння змісту прочитаного, слід враховувати — проводилась попередня підготовка, чи ні, одержували учні завдання перед мовчазним прочитуванням, чи ні. Методика рекомендує давати такі завдання перед мовчазним читанням: наприклад, готуватися до переказу, до вибіркового голосного читання, до відповідей на запитання; після ознайомлення, поділити оповідання на частини, дати заголовки кожній з них; дібрати малюнки до прочитаного чи пояснити заголовок твору.

Уся робота із застосуванням обох видів читання підпорядкована виробленню в учнів таких його **якісних ознак**, як **правильне, свідоме і швидке читання**. Щодо читання вголос, то воно має бути ще й **виразним**.

Правильне читання — чітке, зрозуміле читання без помилок. Правильне читання має відповідати наступним критеріям:

- безпомилковість відтворення звукового наповнення прочитуваного, тобто читання без пропусків букв, складів, їх перестановок, вставки зайвих букв, складів;

- ритмічність (або плавність) читання, яка виявляється при злитому промовлянні складів у словах і злитій мові ненаголошених службових слів з повнозначними частинами мови;

- дотримання орфоепічних норм, у першу чергу правильного наголошування складів, вимови тих звуків і слів, які у мовленні дітей зазнали впливу діалектного оточення.

Зрозуміло, що без правильного читання неможливо розвивати інші сторони читацьких навичок.

Свідоме читання забезпечує уміння читати з ясным розумінням змісту тексту, описаних подій, зв'язку між ними й уміння оцінити вчинки дійових осіб. Усе це ґрунтується на усвідомленому сприйнятті учнями лексичного значення всіх слів, що завдяки граматичній пов'язаності формують думку, виражену реченням. Свідомим визнається читання, якщо учень спроможний не тільки переказати, а й висловити своє ставлення до прочитаного.

У виробленні **швидкого читання** треба прагнути до темпу читання, що відповідає темпу усного мовлення і забезпечує свідоме сприймання змісту прочитаного. Але в кожному класі слід добиватися нормального для даного класу темпу читання, для якого існують програмові вимоги.

Виразним може бути лише читання вголос. Тому основні вимоги до нього пов'язані з інтонацією, яка включає складний комплекс елементів вимови: ритм, темп, тембр, інтенсивність, логічний наголос. Виразним читання вважається тоді, коли читець дотримується пауз, логічних наголосів, варіює пришвидшеним чи уповільненим темпом, пониженням чи підвищенням голосу при проказуванні слів або речень відповідного змісту твору.

Якості читання взаємопов'язані і взаємозумовлені. Удосконалення однієї з них веде до поліпшення другої. Недолі-

ки якоїсь з ознак читання впливають на якісну характеристику іншої риси уміння читати. Так, усвідомлено можна читати лише при правильному читанні, що забезпечується, в свою чергу, розумінням слів, речень. Від правильного читання залежить швидкість його. Основою виразного читання стає свідоме сприйняття тексту, що диктує знаходження пауз, логічних наголосів, прискорене чи уповільнене прочитування твору. Успіх виразного читання також залежить від правильного і швидкого читання.

Прищеплення цих якостей здійснюється паралельно на всіх уроках читання. Прагнучи навчити дітей швидкому читанню, учитель буде добиватися одночасно і правильного читання і свідомого сприймання твору. Така взаємопов'язаність у навчанні школярів культури читання вголос.

Г. Коваль вважає, що потрібно постійно й об'єктивно перевіряти протягом року стан навичок читання в учнів класу, особливу увагу звертаючи не тільки на правильність, усвідомленість та швидкість читання, а й на способи читання на ранніх етапах формування навички читання та виразності читання. Для цього науковець пропонує заповнювати таблицю. Якщо вчитель має об'єктивні і точні дані про розвиток навички читання учнів, то може проводити роботу з удосконалення техніки та якості читання, а значить підвищення рівня читацької компетентності учнів.

Облік стану вмінь та навичок учнів з читання

_____ класу _____ школи

Кількість учнів у класі _____.

Кількість учнів, читання яких перевірялось _____.

Розуміння прочитаного	Переказав (ла) прочитане	Не відповів	
		Повністю	
		Частково	
	Відповів (ла) на запитання	Не відповів	
		Повністю	
		Частково	
Виразність	Прочитав (ла) виразно, виділяє логічні наголоси в реченні, в тексті		
	Прочитав (ла) монотонно, але робить паузи		
	Прочитав (ла) монотонно, не робить пауз		
	Прочитав (ла) виразно, тон відповідає змісту		
Темп (швидкість)	Кількість слів (знаків), прочитаних за 1 хвилину		
Правильність	Види помилок	Підміна однієї граматичної форми іншою	
		Помилки у вимові	
		Помилки в наголосі	
		Заміна	
		Повторення	
		Вставка	
		Перестановка	
		Пропусків слів, складів, букв, рядків	
		Кількість слів, прочитаних з помилками	
Спосіб читання	Цілими словами		
	Склад + слово		
	Складовий		
	Буквенний		
ПІБ			

Правильне читання закладається в добукарний період, коли учні набувають умінь вимовляти звуки відповідно до літературних норм. Типовими помилками є пропуск перестановки, вставка, повторення, заміна слів, складів, букв, рядків; помилки у наголосі, вимові; підміна однієї граматичної форми іншою.

Основоположною умовою успішності розвитку навичок правильного читання є тренувальні вправи в читанні текстів. Становлення навичок правильного читання, в основному, стосується першого класу і перших місяців навчання у другому класі.

Засвоєння навичок правильного читання залежить від щоденного тренування в читанні і від різноманітності прийомів і завдань під час роботи над текстом, які спонукають учнів до читання. Потрібно враховувати, що навички правильного читання навіть на початковому етапі не слід відокремлювати від інших сторін читання, і, в першу чергу, від свідомого, осмисленого сприймання прочитаного. Кожне речення учні повинні читати з правильною інтонацією, яка відповідає змісту і розділовим знакам. Під час формування навичок правильного читання доцільно важкі слова і словосполучення повторювати декілька раз; загадки, окремі фрази, уривки читати хором, дещо сповільненим темпом, щоб дати можливість учням уважно прослідкувати за складовим сполученням слів.

Працюючи над вимовою розглянутих на уроці слів, учитель повинен слідкувати за порушеннями орфоепічних норм, викликаним впливом двомовності чи діалектного оточення. Для виправлення неточностей, що стаються внаслідок впливу іншої мови, можна зіставляти неоднотипну вимову звуків чи слів цих мов, підкреслюючи специфічні особливості елементів, які протиставляються. Помилки, викликані впливом діалектів, слід виправляти тактовно, пояснюючи дітям,

що така вимова є відхиленням від літературних норм. Важко досягти повного успіху у ліквідації порушень вимовних норм тільки у добукварний період, тому ця робота триває і у букварний період, і на вищому рівні навчання: учні засвоюють відповідність позначення звуку буквою і, навпаки, практикують «озвучення» букв. У післябукварний період починається планомірне прищеплення найважливіших орфоепічних норм на уроках української мови. Перевіряються здобуті знання з орфоепії на уроках читання.

У виправленні порушень при читанні тексту учитель повинен дотримуватися дидактичної вимоги: переривати учня під час читання дозволяється у тому випадку, коли неправильно прочитане слово спотворює думку. Якщо ж учень вимовляє написане близько до побуквенного читання: не-наголошений [е] вимовляється як [е], а не наближено до [и]; сполучення букв *-ться* звучить як [ц', ц'а], то не варто його зупиняти. Про те, як вони повинні звучати можна поговорити після закінчення читання. По ходу читання припустимо виправляти неточно прочитане закінчення слова.

Існують різні способи виправлення помилок читання: учень читає по складах, записує на дошці; учитель ставить перед ним запитання, яке підкаже йому правильне прочитання слова; учитель залучає інших учнів до роботи над усуненням неточностей прочитаного; вчитель сам виправляє неточність. В останньому випадку він не просто дає зразок правильного читання, а проводить роботу, щоб у подальшому запобігти повторенню подібних огріхів. До такого прийому слід вдаватися у випадках, коли у вимові учнів класу відзначене стійке порушення орфоепічних норм. Учні, наприклад, приглушують дзвінку вимову у кінці слова (*рас* замість *раз*), або м'які шиплячі. Варто привернути увагу всього класу до помилок, пояснити, учому вона полягає, а потім підібрати однотипні слова, записати їх на дошці, потренуватися у вимові.

Для запам'ятовування правильної вимови рекомендується працювати з учнями над прислів'ями, приказками. Наприклад, для вироблення дзвінкої вимови кінцевих дзвінких приголосних доцільно використати таке прислів'я: «Хліб — батько, вода — мати». А чи не найефективнішим способом навчання дітей орфоепічним нормам є заучування напам'ять віршів, уривків з прозових творів. Наприклад, поезія «Тече вода» Тараса Шевченка для третьокласників може стати навчальним і контрольним текстом у виробленні твердої вимови шиплячих звуків у середині і в кінці слів. Доцільно використовувати літературні ігри, зокрема добір рим (сад — ряд; сміється — в'ється). Корисно заучувати з дітьми лічилки, скоромовки.

Проте помилково було б думати, що правильність читання визначається лише дотриманням орфоепічних норм. При читанні діти молодших класів також пропускають або переставляють букви, додають склади чи навіть слова, розривають частини слова при переносі. Такі порушення читання потрібно теж виправити.

Важливо виробити систему, яка б сприяла попередженню будь-яких порушень правильності читання. Рекомендується проводити різні форми підготовчої роботи:

- проведення бесід за малюнками, картинками;
- розповіді і пояснення вчителя про події, пов'язані з темою твору;
- добір рим до відповідних слів із контрольними звуками;
- аналіз слів із записуванням їх на дошці з подальшим прочитуванням (у 1 класі — по складах, а в інших — голосне чи мовчазне ознайомлення з ними).

З метою попередження помилок та удосконалення якостей правильного читання доцільно використовувати такі вправи:

- попередня лексико-орфоепічна підготовка;
- читання з дотриманням орфоепічних норм;

- складання партитури читання;
- лексико-семантична робота;
- складовий та морфемний аналіз слів;
- читання мовчки перед читанням вголос;
- заучування напам'ять віршів, уривків з прозових творів, лічилок, загадок;
- читання під керівництвом вчителя прислів'їв;
- добір рим до відповідних слів із контрольним звуком;
- записування учнями слів на дошці;
- визначення самими учнями важких для вимови слів.

Завдяки систематичності використання даних вправ на уроках мовно-літературної галузі та щоденному читанню дітей вголос та мовчки, дана якість формується ефективно.

Вироблення навичок швидкого читання. Швидкість читання визначається кількістю букв, прочитаних учнем за 1 хвилину. Слова різні, тому точніше встановити темп читання, підраховуючи букви, однак для зручності на практиці рахують слова, а не букви.

Швидке читання – не самоціль у навчанні дітей читанню. Однак воно сприймається як істотна риса культури читання. Зрештою, навчитись швидко читати прагне кожна освічена людина. Психологами доведено, що при швидкому читанні активніше й ефективніше засвоюється і переробляється інформація прочитаного. Звідси висновок: повільне читання — не найкращий спосіб засвоєння прочитаного.

Досягти нормального темпу читання можна щоденною практикою. Найбільш ефективним визначається читання в класі, яке контролюється і ефективно виправляється вчителем. Але вдома діти теж повинні вправлятися у швидкому читанні вголос і про себе. Велику роль у навчанні швидкому читанню відіграє зразок учителя. Темп його читання — взірець, до досягнення якого мають готувати себе учні. Такий темп має також забезпечувати розуміння прочитаного.

Швидке читання розвивається завдяки систематичному читанню на уроках і в позаурочний час. Прийоми заохочення — це і читання в особах, і «змагання» на швидкість читання, і продовження розповіді за друкованим початком. І все ж слід прагнути не тільки до інтенсивності застосування таких і подібних прийомів, а й до створення умов до заохочення дітей до читання.

Регулювання темпу читання забезпечується такими прийомами:

- 1) постановка запитань перед читанням;
- 2) читання тексту ланцюжком;
- 3) вибіркове читання за завданням;
- 4) читання діалогів;
- 5) читання в особах, драматизація;
- 6) заучування віршів, прозових уривків і виразне читання їх вголос.

Існують й інші прийоми роботи над удосконаленням швидкості читання. Серед них рекомендація — розширювати зорове поле читання, тобто привчати дітей бачити, сприймати, схоплювати не одне, а кілька слів. Навчання цьому здійснюється поступово: на певний час дітям показують сполуки слів, які вони повинні сприйняти, запам'ятати, а потім повторити усно чи записати. Подібна робота ускладнюється — кількість слів збільшується, а час на їх сприймання зменшується. Цей прийом розвитку швидкого читання рекомендується запроваджувати у післябукварний період, коли учні володіють зв'язним читанням. Логічним продовженням такої роботи може стати розвиток антиципації, тобто вміння передбачати продовження тексту.

Як показали дослідження науковців, з трьохсот чинників впливу на успішність школярів найсуттєвішим є темп читання. Діти, які опановують при читанні вголос 150 слів за хвилину, вчать на «відмінно», 120 слів — на «добре»,

90 — переважно на «задовільно». Ті, що читають повільніше, практично не можуть нормально вчитися.

Професор із Харкова І. Т. Федоренко дійшов висновку, що швидкість читання істотно впливає на якість запам'ятовування матеріалу: увага школяра спрямована не на сам процес, а на сприйняття прочитаного. Враження від окремих слів інтегруються, тому легше сприймаються логічні, смислові зв'язки між ними. При повільному читанні діти просто гублять початок фрази, ще не дочитавши її до кінця. Неважко підрахувати, що учень, читаючи в темпі 80 слів за хвилину, витратить 1 год 20 хв на те, щоб лише раз прочитати текст на 6500 слів.

Треба мати на увазі, що швидкочитання — це ще й уміння енергійно, швидко міркувати, виконувати найрізноманітніші завдання та фізичні вправи. Власне, це й якісно вищий рівень інтелекту дитини.

Використовуючи систему вправ для удосконалення навичок читання школярів, вчитель матиме можливість перевищити норми читання в учнів удвоє — при читанні вголос, і значно більше — при читанні мовчки. Водночас у здобувачів освіти виробляється навичка якісного запам'ятовування складних текстів після разового опанування — до 90% прочитаної інформації.

Для розвитку швидкості читання в практиці навчання застосовують спеціальні вправи. Тренувальні:

- поділ рядка на 3-4 відрізки;
- додавання до відрізків 2-4 слів;
- орієнтування на кожне третє слово у рядку;
- охоплення рядка одним поглядом;
- читання по вертикалі;
- раціональне читання;
- розширення поля читання за трьома напрямками: по горизонталі, по вертикалі та периферійно.

Вправи ігрового характеру: «Блискавка», «Засічка — кидок», «Буксир», «Ігрові команди», «Луна».

При формуванні навичок швидкого читання важливо пам'ятати, що швидкість читання має розвиватися відповідно до швидкості розуміння. У НУШ не є обов'язковою перевірка швидкості читання учнів, як це було у школах кілька років тому. Раніше у 1 класі у кінці першого семестру фіксувалися тільки спосіб читання, у кінці другого — спосіб, правильність, виразність, швидкість читання. Орієнтовна швидкість читання на кінець 1 класу складала — 20-30 слів за хвилину. У 2 класі у 1 семестрі — 25-40 слів за хвилину вголос, а 40-60 слів за хвилину мовчки. У 3 класі учні повинні читати 65-75 слів за хвилину вголос, а 90-110 — мовчки. Такими були програмові вимоги щодо швидкості читання учнів початкової школи, на які й сьогодні орієнтуються вчителі.

Виразне читання — вид майстерності читати вголос художні твори з дотриманням інтонації, що відповідає змісту і втілює його; інтонаційно правильне читання, яке передає ідеї і почуття, закладені у творі. Щоб навчитися виразно читати твір, потрібно відповідно інтонувати схвильовану або спокійну розповідь, питання чи відповідь, здивування чи радість. Виразним (художнім) читання вважається тоді, коли читець володіє своїм голосом так, що там де треба може посилити чи послабити його, в змозі змінити тембр (забарвлення) і темп (ступінь швидкості) читання відповідно до змісту прочитуваного. Виразне читання емоційно впливає на слухачів, передає правильне відношення до зображуваних у творі фактів, подій і явищ, а також думок і почуттів людей. Вчити учнів виразно читати — значить вчити вдумливо й глибоко розуміти прочитане. Свідомість і виразність — якості читання, які пов'язані між собою. Якщо виразність читання допомагає усвідомленню прочитаного, то повна виразність визначається глибиною розуміння тексту. Саме таке читання

є показником стійких, добре сформованих читацьких навичок школярів.

Художнє читання застосовується у сценічному мистецтві акторами і покликане справити емоційний вплив на глядача. Виразне читання вчителя покликане здійснювати інші завдання: це прийом для розкриття змісту твору і засіб естетичного виховання дітей. Це також спосіб навчити учнів аналізувати текст, пізнати характер дійових осіб, сприймати його художні й жанрові особливості, виявляти ставлення до зображуваного. Виразне читання вчителя — зразок для учнів, тому важливо знати закономірності виразного читання, досконало володіти технікою читання, тобто умінням чітко і ясно відтворювати текст прочитаного твору.

С. Котляренко відтворює послідовність роботи з художнім текстом, а два етапи пов'язує саме з виразним читанням: «Вчитель постійно веде лінію: ознайомлення читця з текстом — первинне осмислення — озвучення вчителем-читцем — вторинне осмислення разом з аудиторією — озвучення учнями в різних варіантах»¹.

Успішному виразному відтворенню тексту сприятиме:

- осмислення його авторського задуму;
- розмітка тексту позначками пауз, логічних наголосів, підвищень і знижень голосу тощо, завдяки яким створюється партитура прочитуваного;
- кількаразове читання вголос.

Такої підготовчої роботи вчителя вимагає методика мови і читання як навчальна дисципліна, разом з тим застерігаючи від прямого наслідування акторських прийомів читання (вживання в образ, перегравання емоцій героїв, надмірні жести і міміка тощо). При читанні вчитель повинен слідувати за тим, як учні сприймають твір, при потребі зупинитися, зробити довші паузи, повторити речення чи абзац.

¹ Котляренко С. Виразне читання як один із засобів професійної підготовки студента-філолога. *Педагогічні науки*. 2017 Вип. 133. С. 108-115. С. 113.

Передумови виразного читання учнів: дикція, техніка читання, навички аналізу змісту твору. Дикція — чіткість вимови звуків — у першу чергу визначає виразність прочитуваного. Основи виразного читання закладаються у букварний період, коли формується правильна вимова звуків, навички членування мовленнєвого потоку на речення. Але і в добукварний, і в букварний періоди діти сприймають виразне читання тексту вчителем, відтворюють його. Іде робота над диханням, застосуванням пауз. У букварний період діти освоюють орфоепічні норми, читаючи слова та ізольовані речення, а при читанні зв'язних текстів, вправляються у читанні розділових знаків, зокрема крапки, що сигналізує зниження голосу і появу пауз. Головним є вникання в смисл тексту, його усвідомлення, розуміння слів, речень, аналіз, висловлювання власного ставлення до прочитаного, оцінка дій персонажів. Тоді формується правильне інтонування речень, а оцінка учнями зображуваного у творі підтверджується виразними засобами читання. Це по-різному відбувається у 2-3 і 4 класах. Головною ж передумовою виразного читання є усвідомлення змісту частин і всього твору.

Виразно потрібно не тільки декламувати вірші, а й читати прозові твори різних жанрів, навіть застосовувати навички виразного читання в усних розповідях: переказуванні, словесному малюванні.

Учням потрібно пояснити термін «виразне читання». Читати виразно не означає читати з підвищенням голосу, як часто думають учні. Будь-який текст читається чи декламується без напруги. Як зразок вчитель повинен задекламувати при цьому вірша правильно і показати неправильний варіант (криком). Читати треба таким голосом, яким ми користуємося при усному спілкуванні.

Звичайно, не в усіх учнів однакова сила голосу (одні говорять дуже тихо, інші можуть говорити дуже голосно), тому

потрібна робота над диханням, щоб в усіх учнів виробити навички говоріння і читання, добре чутних у приміщенні класу.

Розвиток дихання — одна з вимог виразного читання. Уміння набирати своєчасно вдосталь повітря забезпечить варіювання голосу. Щоб вдихнути повітря, потрібно використовувати паузи (в кінці речення, а також використовувати короткі зупинки в його середині).

Вправи для розвитку дихання — загадки, скороговки, заучування і проговорення прислів'їв і приказок. У заучуванні скороговок треба йти від коротких і доступних для розуміння до більш складних, враховувати вік дитини. Правильне дихання забезпечує можливість варіювати голосовими даними: промовляти слова повним голосом чи шепотом, високим чи низьким тоном, щоб передати мовлення різних дійових осіб (наприклад, слова мишки — тоненьким голосом, ведмедя — грубим тоном). У дітей слід розвивати чуття тексту, в якому самі слова вказують читачеві, як потрібно вимовляти фрази — голосно чи тихо, швидко чи повільно, усвідомлювати зображувані обставини, в яких діють герої. Якщо учні дотримуватимуться вимог виразного читання, то зможуть прочитати текст відповідно до авторського задуму, жанру твору й описуваних подій.

Вимоги до інтонаційного оформлення прочитуваного і декламованого теж є вимогами виразного читання. Інтонавання твору залежить від пауз і логічного наголосу. Учні повинні навчитися «читати» розділові знаки. Уже в 1 класі учні «читають» крапку в кінці речень чи інший розділовий знак, а відтак вчать відтворювати це речення з питальною чи іншою інтонацією, певним настроєм. Щоб навчити учнів розрізняти розповідну і питальну інтонацію, потрібно частіше читати твори за особами.

Учні повинні не тільки передавати питальну чи розповідну інформацію, а й емоції і настрої героя чи емоційний лад

усього твору. Читання твору повинно викликати в учнів певні емоції, а щоб передати стан героя, діти повинні віднайти відповідну інтонацію, щоб відтворити радість чи горе. Робота над відтворенням почуттів у зв'язку з «читанням» розділових знаків можлива і при читанні прозових творів. Дітям потрібно допомогти визначити, з яким краще відтінком можна прочитати той чи інший текст. Але не потрібно підказувати, як правильно — весело чи печально, захоплено чи задумливо треба вимовляти текст. Потрібно цілеспрямовано проаналізувати твір: його зміст, поведінку героїв, описані події і ситуації. У ході роздумів над прочитаним учні самі приходять до висновку, яку тональність обрати для читання. Вчитель може підказати характер вимови слів, фраз, але не диктувати свою позицію, а рекомендувати учням.

Школярів слід вчити використовувати паузи як засіб виразності читання. В кінці речень потрібно дотримуватись пауз, щоб вдихнути повітря, а також підготуватись до інтонавання наступного речення. Пауза потрібна і для того, щоб слухачі осмислили сприйняте речення.

Інша функція пауз — підкреслення найбільш значимого у даному реченні слова чи кількох слів; така пауза може бути в середині речення. Паузи в середині речення можуть і не позначатися розділовими знаками, а розділові знаки в середині речення не завжди означають паузу у вимові (наприклад, при виділенні звертання на письмі комами, ми не виділяємо його в усній вимові). Використання паузи диктується вагомістю слова чи групи слів у вираженні змісту фрази. Це логічна пауза. Є ще і психологічна пауза — пауза настрою, обставин, у яких відбувається дія. Її місце там, де автор застосовує перехід від одного повідомлення до іншого. Такий перехід часто програмується розділовими знаками в середині речення. Психологічні паузи можливі і на стикові речень.

Отже, роль паузи незаперечна у виділенні важливого слова і відтворенні психологічної ситуації розповіді. Акцентувати увагу слухача на істотному слові можна не тільки за допомогою паузи, а й логічним наголосом, тобто виділенням слова дещо більшою силою видиху, а то й зміною тону голосу.

Виділені слова — істотні для усвідомлення поетичного задуму. Їх годиться виділити, бо на них падає логічний наголос. Та це не означає, що підкреслені слова потрібно викрикувати. Сутність проказування подібних слів полягає в тому, щоб зосередити на них увагу слухачів, що можна здійснити незначним посиленням чи підвищенням тону, протягуванням, тобто уповільненою вимовою. У передачі логічного наголосу припустимо застосування шепоту. Можна навіть застосувати прийом-гру: шепотом прочитати вірш так, щоб його було чути всьому класу.

Отже, виразність читання ґрунтується на усвідомленні змісту твору, подій і характерів, описаних в ньому. Виразність читання визначається також розділовими знаками і відповідним лексичним наповненням.

Вимоги інтонаційного оформлення стосуються читання творів будь-якого жанру, в тому числі й віршів. Варто зауважити, що як ритмізовані і заримовані одиниці тексту з своєю системою записування, вірші мають специфічні ознаки читання і декламації. Діти часто неправильно озвучують поетичні твори, часто вони схильні виокремлювати рядки у строфі. Цього не можна припускати.

Щоб зберегти своєрідність поетичного твору, робляться паузи в кінці рядка незалежно від того, закінчується в цьому місці чи не закінчується речення. Але, як правило, робляться незначні паузи, які надають прочитуваному колориту віршованої передачі думки. Така пауза хоч розчленовує речення на кілька частин, зміст й інтонаційний малюнок його не роз-

ривається. Якщо кінець речення збігається із закінченням рядка, то голос знижується перед паузою. Коли ж рядок завершується знаком питання чи знаком оклику, то інтонація підвищується.

Потрібно також слідкувати, щоб діти «не ковтали» кінцевої частини слова: окремих звуків, складів і навіть слів. Щоб запобігти цьому, методика пропонує зосередити увагу на поясненні того, що виразність читання полягає в повноцінному прочитуванні чи декламації всього тексту від початку до кінця. Так, можна навчити учнів заключні слова проговорювати з наростанням завершальної інтонації чи останнє слово вимовляти за складами у розтяжку.

Існує також вимога щодо однорідних і повторювальних слів: повторювані і перелічувані слова не вимовляються з однією і тією ж інтонацією. Їх потрібно (залежно від тексту) прочитати з наростаючим підвищенням чи пониженням тону, вимовити з різним темпом, з різною висотою в голосі (як приклад можна зачитати вірш Л. Костенко «Красива осінь вишиває клени»). Різної тональності слід надавати вимові повторюваних фраз, з яких починається нова частина твору.

Вдосконаленню навичок читання віршів і їх декламації має сприяти участь учнів у різних позакласних заходах: ранках, святах.

Отже, основним у роботі над виразністю читання є наступне:

- 1) свідоме розуміння учнями ідейного змісту твору;
- 2) наявність визначеного ставлення учня до того, що він читає;
- 3) читання твору з наміром вплинути на слухачів;
- 4) забезпечення формування навичок виразного читання тільки на основі роботи з текстом.

Г. Коваль вважає, що виразність — найслабше місце в розвитку навички читання. Статистика свідчить, що на кі-

нець навчання в початкових класах тільки 47,3% учнів читають виразно.

Вчителі орієнтуються на програмові вимоги щодо виразності читання учнів початкової школи. Молодші школярі повинні оволодіти елементарною грамотою виразного читання, вчитись виділяти логічний центр в тексті, логічні наголоси в реченнях, робити паузи, підвищувати й понижувати голос, добирати відповідну інтонацію мовлення чи читання. Так, на уроці читання вчитель повинен спрямовувати роботу на виразне читання текстів, опрацьовуючи партитури (розмітки) для виразного читання і формуючи вище названі вміння і навички.

Партитура — це графічне відтворення звучання художнього твору; схема, на якій за допомогою рядкових, нарядкових і підрядкових знаків позначають паузи, наголоси, підвищення й зниження тону, інтонаційні переломи тощо. Найпоширенішими є такі знаки партитури:

Знак	Що означає
<u>Мова (підкреслення слова лінією)</u>	Логічний наголос
/	Коротка пауза
//	Середня пауза
///	Довга пауза
↑	Підвищення тону
→	Рівний тон
↓	Зниження тону
Полям (пунктирна лінія під словом)	Уповільнення вимови
∩ (лігатура між словами)	Зв'язок слів, вимовлених на одному диханні
{ } (фігурні дужки)	Зміна адресата

Прикладом партитури може бути така схема читання вірша «Мова моя» Галини Кирпи

Мова моя / — мов дівчинка у віночку, /
 йде полям, / іде лугом, /
 терновими стежками йде. ///

Піднесено

Щоб навчитися мистецтва виразного читання, необхідно володіти дикцією, правильно використовувати засоби емоційно-логічної виразності. До таких засобів належать логічний наголос, інтонація, темп читання, сила голосу, паузи.

Формуючи в учнів навичку виразного читання, варто використовувати пам'ятки виразного читання вірша і прозового твору.

Пам'ятка виразного читання вірша	Пам'ятка виразного читання прозового твору
1. Вдумливо прочитайте вірш. 2. З'ясуйте значення незрозумілих слів. 3. За змістом та ідеєю твору визначте, з якою інтонацією його треба прочитати. 4. У кожному рядку визначте важливе слово, на яке має падати логічний наголос, підкресліть його олівцем. 5. Позначте олівцем паузи та інші засоби логіко-емоційної виразності.	1. Уважно і вдумливо прочитайте текст, уявіть те, про що в ньому йдеться. 2. Визначте основну думку і тему твору. 3. З'ясуйте значення незрозумілих слів. 4. Виділіть найважливіші у тексті слова, на які падає логічний наголос. Визначте паузи та інші засоби логіко-емоційної виразності.

Готуючись до читання прозових творів, теж можна зробити розмітку: виділити ті слова, які треба прочитати з більшою силою голосу, емоційніше. У казках, оповіданнях, повістях, романах слова автора чергуються зі словами персонажів. Слова автора читають не так емоційно, як слова героїв. Важливо обрати потрібний тон, інтонацію. Читаючи слова персонажів, необхідно вміти передати їхній емоційний стан — схвильованості, радості, суму, піднесення, захоплення, співчуття, обурення тощо. Для цього використовуємо силу голосу, темп мовлення, логічні наголоси, паузи, а також позамовні засоби: позу, жести, міміку.

Виразне читання текстів у початковій школі забезпечує безпосередній зв'язок між вираженням та розумінням написаного. Один з провідних дослідників проблеми виразного читання Стів Пеха (Steve Peha) переконаний, що «добре виразити текст, прочитати його з почуттям, що відповідає тому, що воно означає, — це один з найкращих способів його зрозуміти. Щоб відповідати правильному висловленню кожному слову чи фразі, ви повинні зрозуміти як значення слів, так і граматику кожного речення. Виразне читання — це така потужна стратегія розуміння, оскільки миттєво збільшує ваш доступ до сенсу під час читання»¹.

Б. Граматковскі, Дж. Кочоска, М. Рістевська та Д. Сівакова провели емпіричне дослідження, у ході якого довели, що слухання дітьми виразно прочитаних текстів «значно покращує мовленнєву експресію дітей», вдосконалюється просте мовлення, найпростіша дикція, природність інтонації та логічно пов'язане мовлення². Виразне читання сприяє інте-

¹ Peha S. Expression Equals Comprehension. 2003. URL: https://www.ttms.org/say_about_a_book/expression_equals_comprehension.htm

² Gramatkovski, B., Kochoska, J., Ristevska, M., Sivakova, D. The expressive reading as an opportunity for improvement of the preschool children's speech. *International Journal of Innovation and Research in Educational Sciences*. 217. Vol.4. Issue 1. P. 99-104. P. 103.

лектуальному, емоційному й естетичному розвитку дітей, поглиблює пізнавальні процеси, посилює інтерес до книги. Цілком погоджуємося з такими висновками, адже виразне читання називають методом вивчення літератури, засобом її пізнання.

Свідомість читання полягає в розумінні прочитаного, розкритті значення слів, змісту окремих речень і цілого тексту. Таким чином, формування свідомих навичок читання передбачає:

- встановлення понятійних зв'язків слів у реченні і зв'язку простих речень, які входять у складне;
- осмислення тексту в цілому.

Щоб виконати ці завдання, необхідно керувати дитячим читанням, спрямовувати учнів на вдумливе ставлення до тексту, який вони читають.

Свідоме читання формується на основі правильного читання і тісно пов'язане із розумінням змісту тексту. Важливою умовою свідомого читання є розуміння його структури і фактичного змісту.

Свідомість процесу читання залежить і від того, наскільки добре учні володіють складо-літерним і звуковим аналізом слова, вміють співставляти букву і звук, поєднують склади в єдиний комплекс — слово, тобто виконують ті аналітико-синтетичні операції, які в результаті приводять до правильної «репродукції звукової форми слова на основі графічного позначення».

Свідоме читання слова, словосполучення і речення тісно пов'язане з розумінням значення кожної з названих мовних одиниць. Тобто оволодіння технікою читання і сам процес читання не викликає труднощів, протікає достатньо швидко. Для того, щоб учні прочитали текст свідомо, проводиться його аналіз зі сторони змісту та художніх засобів. Виділяють три рівні засвоєння школярами практичного змісту твору:

- 1-й рівень — сприймання дітьми сюжетної лінії;

2-й рівень — розуміння причинно-наслідкових відношень між подіями (розуміння підтексту);

3-й рівень — усвідомлення основної думки твору, загального настрою, авторської оцінки описаних подій і власного ставлення до прочитаного.

Отже, головною умовою свідомості читання є розуміння структури та змісту твору.

Про рівень свідомості читання свідчить і виразність читання. А для виявлення розуміння прочитаного вчитель використовує бесіду, переказ змісту прочитаного (без запитань) із правильними смисловими акцентами.

Важливу роль для розуміння і усвідомлення змісту прочитаного відіграє словникова робота на уроці читання. Вона полягає у тому, щоб пояснити дітям незрозумілі слова (неологізми, архаїзми, діалектизми), які зустрічаються в тексті; активізувати лексичний словниковий запас кожного учня; навчити їх правильно вживати ті чи інші слова у своїх висловлюваннях. З учнями можна складати спеціальні словнички (нових слів чи фразеологізмів тощо); складати і записувати речення з новими словами; використовувати слова чи фрази у діалозі тощо. Усвідомленню значення слів і розвиткові навичок слововживання сприяє лексико-стилістичний аналіз тексту (мовні засоби).

Орієнтовна система словникової роботи на уроці читання до опрацювання прозового тексту може бути такою:

I. Підготовчий етап — запис слів на дошці, їх пояснення; це слова, без розуміння яких діти не зрозуміють змісту тексту;

II. Етап первинного читання — озвучення незрозумілих слів перед читанням, заміна їх зрозумілими синонімами.

III. Повторне читання — «тлумачне» читання — пояснення значення слів із добором слів-синонімів чи антонімів тощо.

IV. Етап аналізу фактичного змісту тексту — добір із тексту контекстуальних синонімів; елементи лексико-стилістичного аналізу.

У роботі з твором не слід захоплюватись словотлумаченням. Учителю часто хочеться дати дітям якомога більше знань з приводу прочитаного, а це захоплення, як виявляється, тільки шкодить учням, так як урок перетворюється в поширену бесіду і пояснення, а на читання і формування читацьких навичок не залишається часу.

Постановка питань до прочитаного — один із необхідних видів самостійної роботи на уроках читання і засіб формування читацьких навичок, перевірки розуміння тексту учнями. Цей вид завдання вчить учнів логічно, обґрунтовано будувати і формулювати запитання, неодноразово звертатись при цьому до побіжного читання чи переглядання тексту твору. А вмінням переглядати текст володіють лише найдібніші учні. Причина такої ситуації не у винятковій складності завдання, а в недоліках навчання читання.

Часом учителі заперечують необхідність роботи — переглядання тексту, вважаючи її занадто складною для молодших школярів. Але ж кожен з них пропонує дітям завдання, які передбачають наявність вказаного вміння. Наприклад, завдання типу «знайди в казці і прочитай слова діда, баби...». Таке звичне і, здається, просте завдання, але для його виконання потрібно вміти переглядати текст, здійснювати вибіркове читання, бо на суцільне перечитування вчитель часу не дає. Потребує корегування і читання в особах. Кожен учитель знає, що читання тексту в особах нечасто проходить без його втручання: доводиться підказувати, де чий слова, виправляти учнів та ін. Хоч такий текст читають не за першого ознайомлення, учням складно членувати його за вказаною ознакою. Одна з причин — несформованість уміння переглядати текст: пробігти його очима і вихопити лише «свої» слова. Більшість учнів просто фізично не вміє «стрибати» очима по сторінці у пошуку певної інформації, бо вміє читати лише все підряд.

Отже, вчити переглядати текст треба обов'язково, але починати слід із вправ (знайти дату, цифру, слово-курсив, слово в лапках, слово з великої літери, розділовий знак, умовний значок, найдовше слово в тексті, абзац, друге... п'яте слово у вказаному рядку), що не передбачають складного змістового аналізу, а формують навичку вихоплювати поглядом певні елементи тексту за їх зовнішніми ознаками.

Завдання на переглядання тексту добре підходять для роботи в парах: один учень придумує завдання, а другий виконує його. Обов'язковою умовою такої гри є обмеження часу. Складнішими є завдання на швидкість зорового сприймання: не лише знайти слова дійової особи, а й слова автора. Тобто протягом 1-3 секунд дітям треба зорієнтуватись на сторінці в цілому.

Свідомість читання базується на оглядовому, ознайомлюючому та вивчаючому читанні, які в свою чергу ґрунтуються на таких прийомах:

- виділення заголовків і рубрик з метою отримання загального уявлення про тему, зміст, структуру тексту;
 - перегляд першого і останнього абзаців з метою загального уявлення про зміст;
 - побіжний перегляд вказаного вчителем фрагменту тексту;
 - постановка запитань самими учнями;
 - використання опорних схем для визначення тематичної спрямованості або для повторення змісту тексту;
 - знаходження частин тексту для підтвердження власних міркувань;
 - спонукання учнів до висловлювання власних припущень та залучення до аналізу протилежних думок.
- У початкових класах найбільш поширеними прийомами роботи щодо удосконалення свідомості читання є:
- поділ тексту на частини;
 - складання плану;

- графічне малювання;
- використання картинного плану;
- складання на основі змісту сценарію (4 клас);
- переказ прочитаного (детальний, стислий, вибірковий, творчий);
- читання в особах;
- визначення теми та ідеї твору за опорними питаннями;
- називання дійових осіб;
- добір прислів'їв, приказок до тексту;
- робота над образними словами і виразами;
- зіставлення частин тексту з книжковою ілюстрацією;
- добір інших заголовків;
- підбір уривків текстів до малюнка;
- встановлення фактологічного ланцюжка подій;
- робота з методичним апаратом підручника (відповіді на запитання в підручнику, виконання інших завдань);
- добір назв словами з тексту до серії сюжетних малюнків.

Розглядаючи програмові вимоги щодо усвідомлення змісту прочитаного молодшими школярами, зауважуємо, що у 2 класі учень повинен навчитися розуміти і могли пояснити значення слів, ужитих в тексті у прямому та переносному значеннях (за винятком незнайомих, незрозумілих слів, а також слів з високим ступенем образності); виявити в тексті незрозумілі слова і вирази; користуватися виносками; виявляти уміння смислової здогадки під час виконання спеціальних вправ, прогнозувати орієнтовний зміст тексту, окремих його частин за заголовком, ілюстраціями та ін.; виявляти розуміння цілісного змісту твору, пояснювати зв'язки між фактами, подіями. Ці знання, навички та вміння удосконалюються в 3-му та 4-му класі.

Коло читання молодших школярів охоплює твори кращих надбань української і зарубіжної літератури, доступні для дітей молодшого шкільного віку. У навчальній програмі

з читання не подано переліку творів, обов'язкових для вивчення, але окреслено їх групи:

- Твори усної народної творчості — малі фольклорні форми: загадки, скоромовки, прислів'я, приказки, ігровий фольклор; легенди, казки, міфи.
- Літературні казки українських та зарубіжних авторів.
- Твори українських письменників-класиків, які ввійшли до кола дитячого читання.
- Твори сучасної дитячої української та зарубіжної літератури.
- Дитяча періодика: газети і журнали.
- Довідкова література: словники, довідники, енциклопедії для дітей.

За жанрово-родовими формами — це епічні твори: казки, легенди, міфи, байки, оповідання, повісті, повісті-казки; ліричні: пейзажна лірика, сюжетна лірика, вірші-роздуми; драматичні: дитячі п'єси.

За тематичним спрямуванням — твори про природу у різні пори року; твори про дітей, їхні стосунки, взаємини в сім'ї, школі; ставлення до природи, людей, праці; твори, у яких звучать мотиви любові і пошани до рідної землі, мови, традицій українського та інших народів; утверджуються добро, співчуття, людяність, честь, дружба; гумористичні твори; науково-художні, науково-популярні твори про живу і неживу природу; пригодницькі твори, фантастика.

На кожному уроці вивчення нового матеріалу коло читання розширюється, адже учні вивчають новий твір, знайомляться з творчістю невідомого їм досі письменника. Якщо учень правильно прочитає текст, усвідомить його зміст, проаналізує та осмислить прочитане, то це вже запорука того, що він запам'ятає і назву твору, і жанр, і автора цього тексту. Тобто все залежить від вміння вчителя дидактично правильно побудувати урок, повною мірою реалізувавши його змістовий копонент.

О. Вашуленко пропонує систему побудови діагностувальних завдань для їх застосування вчителем з метою вивчення обізнаності учнів 2-4 класів з колом дитячого читання¹.

2 клас. Завдання для перевірки:

- сформованості уявлення про твори за жанровим і тематичним спрямуванням;
- уміння правильно називати кілька українських казок; прізвища українських письменників та їхні твори, з якими неодноразово зустрічались під час навчання.

3 клас. Завдання для перевірки:

- сформованості в учнів умінь співвідносити вивчені твори з відповідними жанрами;
- розрізнення фольклорних та авторських творів; творів за емоційним забарвленням;
- перевірки в учнів умінь називати основні теми читання; прізвища, імена українських письменників-класиків, найвідоміших письменників-казкарів;
- перевірки знань сюжетів кількох народних казок, 7-8 віршів напам'ять, прізвищ, імен їхніх авторів, 5-6 прислів'їв.

4 клас. Завдання для перевірки:

- сформованості уявлень учнів про коло дитячого читання;
- сформованості умінь співвідносити прочитаний твір з певним жанром;
- уміння розрізняти літературну і народну казки; поетичні, прозові, драматичні твори;
- знання назв і сюжетів народних казок літературних творів, прізвищ та імен їхніх авторів; віршів напам'ять; уривків прозових творів.

Наприклад, щоб перевірити обізнаність з колом дитячого читання учнів 3 класу, можна використовувати такі завдання:

Тема. **Мова — дивний скарб.**

¹ Вашуленко О.В. Оцінювання читацьких компетентностей молодших школярів. *Початкова школа*. 2007. № 12. С. 16-20.

Завдання для перевірки сформованості в учнів умінь співвідносити вивчені твори з відповідними жанрами.

1. Твір Ігоря Січовика «Мова» за жанром є:
а) віршем; б) оповіданням; в) легендою.
2. Що таке науково-популярні твори?
3. Визнач жанр твору «Зарубай на носі». Хто його автор? Які ще твори цього автора тобі відомі?
4. До якого жанру належить твір Алли Коваль «У школі все таке знайоме»?
5. Пригадай, які науково-популярні твори зустрілися тобі у розділі «Мова дивний скарб»?

Програмові вимоги щодо обізнаності з колом читання учнів 2 класу такі: учень має мати уявлення про те, які твори за жанровим, тематичним спрямуванням опрацьовувались на уроках читання; правильно називати кілька українських народних казок; прізвища українських письменників та їхні твори, з якими неодноразово зустрічались під час навчання.

На кінець 3 класу учні мають вміти співвідносити вивчені твори з відповідними жанрами: казка, вірш, оповідання, байка, п'єса; розрізняти фольклорні та авторські твори; називати основні теми читання; імена українських письменників-класиків, найвідоміших казкарів та їхні твори, з якими ознайомились на уроках; знати сюжети 4-5 фольклорних казок, 7-8 віршів; усвідомлювати значення книжки в житті людини.

У 4 класі ці знання, вміння і навички розширюються. Учні знають напам'ять більше текстів, розуміють і вміють пояснити зміст прислів'їв, казок, інших прочитаних текстів. На кінець 4 класу молодші школярі повинні усвідомити, що читання є джерелом знань, задоволення пізнавальних, естетичних інтересів, цікавого дозвілля.

3. Вправи і цікаві завдання для розвитку навичок читання

Методика формування читацької компетенції на початковому етапі особлива. Важливу роль у розвитку читацьких

навичок відіграє й такий аспект, коли навчання не зводиться до викладу готових істин, а активізує пізнавальну діяльність учнів, спонукає шукати відповідь на поставлені запитання. Завжди поживляють навчальний процес і сприяють досягненню поставленої мети ігрові моменти на уроках читання. Особливо це стосується першокласників, де гра, як провідний вид діяльності дошкільника, ще не втратила свого значення і в початкових класах. Наприклад, щоб полегшити важку для учнів працю — оволодіння технікою читання, подолання відсутності в дітей власної читацької мотивації (адже їм нудно зливати букви у склади), значно цікавіше з корабликом у руках «підплисти» до літери у грі «Причал». А ще цікавіше погратися у «живі букви», «живі склади», використовуючи гру «Знайди заховане слово». Наприклад, на дошці записується слово «гастроном». Діти відшуковують інші слова, що тут «заховані», але їх можна скласти з букв записаного: «агроном», «астроном», «гном», «трон», «сон», «морс», «гам», «сом», «трос» і т. д. Саме такі ігри розвивають мислення, розширюють поле читання, удосконалюють його техніку.

Сприяє формуванню навички читання в учнів початкових класів і робота з пошуковою таблицею¹. Працювати з таблицею можна на будь-якому етапі уроку, особливо продуктивною є робота на етапі «до читання твору». В. Науменко пропонує пошукову таблицю та зміст завдань до віршів М. Вінграновського, оповідань В. Нестайка. Також можна використовувати таблиці складів. Наведемо зразок однієї із них нижче.

¹ Науменко В., Рогоча Г. Робота з пошуковою таблицею в системі формування навички читання в учнів. *Початкова школа*. 2010. №6. С. 15-16.

МА	ТО	РЕ	ЖИ	СУ	ВІ
ЛИ	БА	КО	СІ	ДИ	ПУ
ГУ	ЖИ	ФЕ	НО	ШУ	ЧИ
СО	ТА	БИ	ПУ	РЕ	ЛІ
НИ	ЦА	МУ	ГО	ЗИ	ХЕ
СИ	ТІ	РА	ФА	ЖО	КЕ
НІ	ЛИ	ПО	ЩУ	ЗУ	ХО
РІ	ТУ	БІ	ЦЕ	ЩЕ	ФА

Враховуючи психологію молодших школярів, потрібно добиватися активної, свідомої участі кожного на уроці. Керуючи навчанням читати, вчителю слід пам'ятати, що у дітей молодшого шкільного віку переважає слухова пам'ять, підкріплена зоровим сприйняттям. Тому важливим засобом формування читацьких навичок є систематичне голосне читання учнів. Читання вголос — це не тільки метод розвитку в школярів пізнавальної активності, а й засіб осмислення змісту прочитаного, потреба духовного спілкування, спосіб вправлення у засвоєнні навичок швидкого, виразного і свідомого читання.

Обов'язок вчителя — переконати в цьому і батьків. Бажано, щоб саме вони сліdkували за грамотним, свідомим та виразним читанням дітей вдома. Залучення батьків до багатосистемної роботи над впровадженням нових технологій для успішного оволодіння технікою читання — запорука до-

сягнення бажаних результатів у всебічному розвитку дитини. Добре, коли батьки проявляють інтерес до експериментальних досліджень, які проводить вчитель. При зустрічах з батьками, вчителю бажано акцентувати увагу на спільній роботі педагога і сім'ї для досягнення поставленої мети, практикувати аналіз і наведення прикладів уже досягнутих здобутків учнів при допомозі батьків. Можна запропонувати магнітофонний запис, де яскраво продемонстровано успіхи у формуванні читацьких навичок учнів класу і обговорити проблеми, що виникають, під час проведення зустрічі.

У других-третьох класах більше уваги приділяється читанню мовчки, бо саме воно відіграє головну роль у формуванні, становленні й розвитку особистості. Добре підготовленим учням можна пропонувати для самостійної роботи на уроці і читання тексту з підручника, і читання будь-яких творів з додаткової літератури. Це може бути вірш або строфа з нього, невеликий прозовий твір (міні-гумореска), загадка, скороговка тощо. Школяр має самостійно опанувати текст і підготуватись до переказування прочитаного або виразного читання вголос. Для полегшення виконання цього завдання окремим учням доцільно запропонувати картки, на яких записано групи слів із тексту. Завдання переказати коротко зміст прочитаного замінюється коротким тлумаченням слів згідно контексту.

Корисно давати однакові завдання учням, які дещо різняться рівнем підготовки. Тоді порівняно слабший зможе легко прочитати свій фрагмент тексту і буде задоволений з того, що виконав роботу підвищеної складності. Якщо ж слабший школяр читатиме першим, то можливі огріхи виправить його товариш.

Завдання для самостійної роботи можна розділити між двома-трьома дітьми так, щоб вони продовжували, доповнювали один одного. Це стосується не лише окремих слів,

а й тексту. Його можна «розрізати» абзацами і наклеїти їх на картки. Кожний учень отримує свою частинку тексту і працює з нею. Потім читають по черзі, щоб донести цілий текст до слухачів. При цьому вони самі сприймають текст як єдине ціле, одночасно тренуючись у запам'ятовуванні і вправляючись у техніці й виразності читання.

Всі уроки читання повинні проходити на високому рівні і сприяти вирішенню конкретних освітніх і виховних завдань. Цілеспрямованість і єдність всіх частин уроку — найважливіша вимога. Більша частина часу (30-35 хв) на уроці літературного читання відводиться читанню і роботі з текстом твору. У центрі уваги вчителя і учнів на уроці має бути твір, що вивчається, його зміст, ідея, композиція, зображувальні засоби. Протягом уроку діти неодноразово повертаються до тексту, перечитуючи його, знаходять відповіді на поставлені учителем запитання. Лише при такій умові можлива висока ефективність формування читацьких навичок молодших школярів, адже забезпечується вона ходом навчально-виховного процесу під керівництвом вчителя, який ставить мету і домагається її здійснення. Дещо інший розподіл часу на інтегрованих уроках мови і читання, але формування читацьких навичок так само важливе.

Розширенню кола дитячого читання сприяє підготовча робота перед читанням тексту (цікаво подані біографічні факти про письменника, перегляд відеоматеріалів, розповідь вчителя із використанням різноманітних наочних матеріалів, бесіда, історичний екскурс тощо); добре продумана робота над опрацюванням змісту тексту (смісловий, композиційний, лексико-стилістичний, емоційно-образний аналіз; різноманітні форми прочитання та переказу тексту, постановка питань до тексту; ілюстрування, інсценізація, творчі роботи на основі прочитаного), використання проблемно-пізнавальних, творчих, ігрових завдань (кросворди,

конкурси, вікторини, «мандрівки текстом», хвилинки-цікавинки, ігри «Аукціон», «Знайди героя» тощо). Як приклад, можна навести рефлексивно-тренувальну літературну гру «Перевір себе», яка дає можливість учням запам'ятати прізвища письменників, розширити коло свого читання. На дошці записані прізвища: О. Іваненко, Олена Пчілка, В. Сухомлинський, Т. Шевченко, В. Нестайко, Леся Українка, І. Франко.

Перший варіант: учням необхідно з-поміж даних прізвищ письменників вибрати лише тих, які пишуть на однакову тему чи в одному жанрі (наприклад, «літературна казка»). 2-й варіант: учитель називає прізвище письменника, діти — тему, яка є основною в його творчості. Третій варіант: учитель називає тему, діти — прізвище письменника. Клас ділиться на три команди, які відповідають по черзі на запитання вчителя, отримують бали. Виграє команда із найбільшою кількістю балів.

Актуальною є гра «Письменник — не письменник», в ході якої діти відбирають зі списку прізвища письменників, а відтак пригадують які твори вони написали, про що ці тексти.

Отже, однією з основних закономірностей, які регулюють формування читацьких навичок молодших школярів, є пряма залежність дитячого читання від забезпечення і дотримання в процесі навчання одночасності та єдності трьох аспектів комплексно-системної підготовки учнів до читання як творчо-художньої діяльності:

- 1) декодування тексту;
- 2) осмислення учнем змісту прочитаного;
- 3) усвідомлення особистісного і суспільного значення книги в житті та доцільності самостійного вибору і читання книг.

Ефективне формування читацької компетентності молодших школярів можливе за умови:

1) застосування на кожному уроці читання спеціальних вправ, що мають на меті розвиток техніки читання та розуміння прочитаного;

2) застосування на уроках диференційованих завдань, спрямованих на опанування навичками швидкочитання;

3) застосування дієвих методів і прийомів навчання дітей читанню; нових технологій успішного педагогічного досвіду;

4) взаємозв'язку читання і розвитку мовлення;

5) врахування психології та вікових особливостей молодших школярів, забезпечення активної свідомої участі кожного на уроці;

6) постійне дотримання вимог й практикування чіткого, зрозумілого, правильного читання;

7) для кращого засвоєння змісту і розуміння ідеї твору, його художніх особливостей і зображувальних засобів у практиці повсякденної роботи впровадження переглядання тексту і вибіркоче читання;

8) не менш важливе місце займає у формуванні читацьких навичок позакласне читання, головною ознакою якого є пряма залежність якості та ефективності дитячого читання і відношення до нього дитини-читача;

9) досягнення позитивних результатів шляхом дотримання системи роботи та методичного оновлення уроків читання в поєднанні з високим професіоналізмом та творчим підходом учителя до справи;

10) систематичне і цілеспрямоване розширення кола читання учнів.

4. Цифрові інструменти розвитку техніки читання та розширення кола читання молодших школярів

За допомогою різних цифрових інструментів, програм і додатків можна підготувати для учнів цікаві вправи для формування читацької компетентності. Використовуємо

програми Canva, LearningApps, Wordwall, Glogster, ThingLink та інші.

Розчитування

Для того, щоб дитина підготувалася до читання на уроці, змогла одразу швидко та чітко вимовляти слова в тексті, на початку кожного уроку педагоги-практики пропонують використовувати таблиці для розчитування.

Подані в них склади читають поодиночі, групами, колективно. Читати слід по рядку або по стовпчику. Можна відшукати та читати рядки із певною голосною чи приголосною буквою.

		А	О	У	И	І	Е	Є	Я	Ю
1	Б	БА	БО	БУ	БИ	БІ	БЕ	Б'Є	Б'Я	Б'Ю
2	Б	АБ	ОБ	УБ	ИБ	ІБ	ЕБ	ЄБ	ЯБ	ЮБ
3	В	ВА	ВО	ВУ	ВИ	ВІ	ВЕ	В'Є	В'Я	В'Ю
4	В	АВ	ОВ	УВ	ІВ	ІВ	ЕВ	ЄВ	ЯВ	ЮВ
5	Г	ГА	ГО	ГУ	ГИ	ГІ	ГЕ			
6	Г	АГ	ОГ	УГ	ИГ	ІГ	ЕГ	ЄГ	ЯГ	ЮГ
7	Г	ГА	ГО	ГУ	ГИ	ГІ	ГЕ			
8	Г	АГ	ОГ	УГ	ИГ	ІГ	ЕГ	ЄГ	ЯГ	ЮГ
9	Д	ДА	ДО	ДУ	ДИ	ДІ	ДЕ	Д'Є	Д'Я	Д'Ю
10	Д	АД	ОД	УД	ИД	ІД	ЕД	ЄД	ЯД	ЮД
11	Ж	ЖА	ЖО	ЖУ	ЖИ	ЖІ	ЖЕ			
12	Ж	АЖ	ОЖ	УЖ	ИЖ	ІЖ	ЕЖ	ЄЖ	ЯЖ	ЮЖ
13	З	ЗА	ЗО	ЗУ	ЗИ	ЗІ	ЗЕ	З'Є	З'Я	З'Ю
14	З	АЗ	ОЗ	УЗ	ИЗ	ІЗ	ЕЗ	ЄЗ	ЯЗ	ЮЗ
15	К	КА	КО	КУ	КИ	КІ	КЕ			
16	К	АК	ОК	УК	ИК	ІК	ЕК	ЕК	ЯК	ЮК
17	Л	ЛА	ЛО	ЛУ	ЛИ	ЛІ	ЛЕ	ЛЕ	ЛЯ	ЛЮ
18	Л	АЛ	ОЛ	УЛ	ИЛ	ІЛ	ЕЛ	ЕЛ	ЯЛ	ЮЛ
19	М	МА	МО	МУ	МИ	МІ	МЕ	МЕ	МЯ	МЮ
20	М	АМ	ОМ	УМ	ИМ	ІМ	ЕМ	ЕМ	ЯМ	ЮМ
21	Н	НА	НО	НУ	НИ	НІ	НЕ	НЕ	НЯ	НЮ
22	Н	АН	ОН	УН	ИН	ІН	ЕН	ЕН	ЯН	ЮН

ВПРАВА 1. "ЗАЧАРОВАНІ СЛОВА"

СТАДІОН

1234567

КОЖНА ЛІТЕРА ВІДПОВІДАЄ ІНШІЙ ЦИФРІ.
ВИКОРИСТОВУЮЧИ ЦІ ДАНІ, СКЛАДІТЬ

НАСТУПНІ СЛОВА:

167
12346
134
467
1237
12573

ВПРАВА 2. "ДОПОВНИ РЕЧЕННЯ"

ДОПОВНИ РЕЧЕННЯ СЛОВАМИ, ЯКІ
ПІДХОДЯТЬ ЗА ЗМІСТОМ.

1. ПОВІЯВ ХОЛОДНИЙ ...
2. ЦІЙ ЛЮДИНІ НЕ МОЖНА ...
3. ПОВОДЬ СЕБЕ ...
4. ДІТИ ПІШЛИ ДО ...
5. НАД КУЩАМИ КРУЖЛЯЛА ...
6. ТРИВОЖНО КРИЧАЛА ...
7. У ГНІЗДІ ЦВІРІНЬКАЛИ ...

ВПРАВА 3. "ПРОЧИТАЙ СЛОВА"

ПРОЧИТАЙ СЛОВА (НАЗВИ
ПРЕДМЕТІВ) ПОДУМКИ,
ВСТАВЛЯЮЧИ ПРОПУЩЕНІ БУКВИ.

В...итель
М...як
са...ок
жур...вель
ко...лик
ка...ітан
ж...то
мол...ко
д...тина
ко...абель

ВПРАВА 4. "УЯВИ БУКВУ"

ЧИТАЙ СЛОВА У КОЛОНКАХ, УЯВЛЯЮЧИ НА МІСЦІ
РИСКИ ВКАЗАНІ БУКВИ, ЯКІ ПОЗНАЧАЮТЬ ГОЛОСНІ
ЗВУКИ. НАМАГАЙСЯ ЧИТАТИ В МІРУ ШВИДКО І
ПРАВИЛЬНО.

ООЕ	ЕЕО	ООИ
Г—Р—Б—Шь	С—М—Р—	В—Л—Г—Й
М—Л—Д—Ць	Ч—ТВ—Р—	Х—Р—Ш—Й
С—Л—В—Й	ДЖ—Р—Л—	Х—Л—ДН—Й
М—Р—З—Шь	В—С—Л—	С—Л—ДК—Й
С—Л—ДК—	Б—Р—М—	Г—Л—СН—Й
М—Л—ДШ—	Т—Л—Ф—Н	З—Л—Т—Й
Х—Л—Д—Ць	Д—Р—В—	П—Ль—В—Й

Виробити в учнів уміння самостійно поповнювати свої
знання можливо лише тоді, коли вчитель навчить
кожного з них читати свідомо, виразно, в міру швидко та
правильно.

«Суцільні тексти»

- ВсадупіваєСоловей.Йогоніс
нябулапрекрасна.
Вінзнав,щойогоніснюлюбят
ьлюдітомузгордістюдивився
навітучийсад,насиненебо,на
маленькудівчинку,якасиділав
садкуіслухалайогонісню.

«Букви заховалися»

Зак_вала зол_чка в л_зі на
к_лині:
- Д_бре, мам_, бути на р_дн_й
Укр_їн_. Д_бр_б_ти і сп_ват_,
л_та дітк_м кув_ти.
Аб_, м_мо на Вкр_їні і з_му
з_мув_ти

Піраміди

ли	са	ма	лі	то
ми	ло	мате	ло	то
жи	то	матема	ри	ба
сло	во	математи	мо	ре
воро	на	математика	ма	ки
краси	вий	ра	ки	ма
струн	кий	ри	ма	

«Пастка»

Глиб – гриб клен – клин
Плід – пліт зміст – зріст
Плач – плащ гість – вість
Сніг – сніп краб – граб
Звір – збір грім – грам

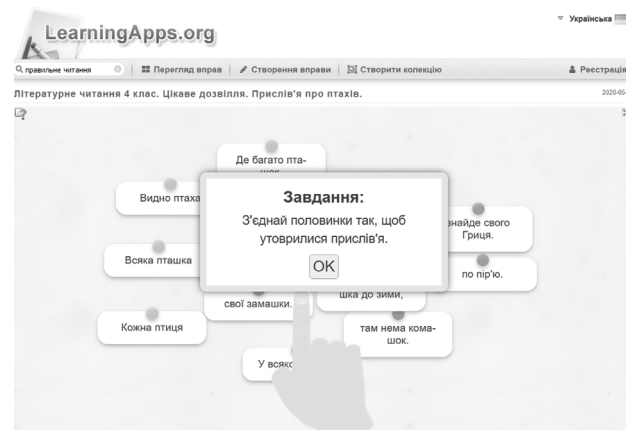
«Чарівний ланцюжок»

Сир – рис – Рим – мир – ритм
Пити – шити – лити – мити – жити – рити
Мак – рак – бак – лак – гак – так – сак
Тік – сік – бік – рік – вік – лік – пік

Вправа для покращення навички читання у LearningApps
<https://learningapps.org/26214198>

Вправа на розширення поля зору і формування навичок
якісного читання <https://learningapps.org/12383423>

Питання для обговорення та дискусії

1. Як ви розумієте поняття «літературна компетентність»?
2. З яких основних компонентів складається літературна компетентність молодших школярів?

3. Які компетентності молодших школярів слід формувати у процесі літературної освіти на думку О. Вашуленко?

4. У чому полягає читацька компетентність молодших школярів? Які знання, вміння і навички передбачає?

5. Проаналізуйте основні аспекти читацької компетентності (правильність, виразність, свідомість, достатня швидкість читання, обізнаність з відповідним колом читання). Чому важливо їх формувати на першому етапі літературної освіти особистості?

6. Які три етапи вирізняють у розвитку навичок читання?

7. Які види читання ви знаєте?

8. Назвіть ефективні вправи і завдання для формування навичок правильного, виразного, усвідомленого, в міру швидкого читання?

9. Чи вважаєте доречним перевірку техніки читання школярів, зокрема швидкості читання?

10. Що сприяє розширенню кола дитячого читання?

11. Окресліть педагогічні умови ефективного формування читацької компетентності сучасних школярів.

12. Які цифрові інструменти доцільно використовувати, готуючи вправи і завдання для розвитку техніки читання і розширення кола читання здобувачів початкової освіти?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте конспекти уроків з читання та визначте специфіку запропонованих учителями форм і методів роботи з формування читацької компетентності учнів.

2. Розробіть кейс «Вправи для розвитку читацької компетентності учнів» з використанням цифрових інструментів.

3. Розробіть конспект уроку з читання з використанням вправ для розвитку читацької компетентності учнів.

4. Підберіть твори для учнів з метою розширення їхнього кола читання.

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

План

1. Робота з поняттями з теорії літератури у початковій школі.
2. Алгоритми аналізу художнього твору та їх використання на уроках читання.
3. Методи і прийоми формування аналітичного й критичного мислення школярів у процесі роботи з дитячою літературою.
4. Результати навчання учнів щодо вмінь інтерпретувати та узагальнювати інформацію, аналізувати та оцінювати прочитане.
5. Цифрові інструменти та вправи для формування в учнів умінь аналізувати художній твір.

1. Робота з поняттями з теорії літератури у початковій школі

Літературознавча компетентність — одна із складових літературної компетентності, яка зумовлює достатній читацький досвід учня, розуміння жанрової специфіки твору; визначення та усвідомлення необхідних понять; здійснення грамотного аналізу твору; усвідомлення на практичному рівні понять літературознавчого характеру, передбачених програмовими вимогами.

Структурні компоненти літературознавчої компетенції:

- **літературознавча пропедевтика**, яка полягає у практичному ознайомленні молодших школярів із літературознавчими поняттями, підготовці їх до уроків літератури в середній школі;
- сприймання, **аналіз літературного твору**.

Повноцінний розвиток літературознавчої компетентності школярів неможливий без осмислення літературного тво-

ру, його аналізу, знань з літературознавства, зокрема елементарних літературознавчих понять. Знання літературознавчих термінів є необхідним не тільки для повноцінного сприймання твору, а й для підвищення ефективності уроку читання. Елементарними є поняття з теорії літератури, якими практично оперують учні: тема та ідея, сюжет і композиція, літературний герой, мова художнього твору, автор твору, жанрові особливості художніх та науково-пізнавальних творів (віршів, казок, байок, оповідань, повістей-казок, легенд та ін.).

Літературознавча пропедевтика відіграє важливу роль у формуванні літературознавчої компетентності учнів. У процесі засвоєння елементарних знань з теорії літератури в учнів формується цілісне уявлення про твір, його особливості, відбувається усвідомлене сприймання літературознавчих понять. Аналіз прочитаного — основа формування літературознавчої компетентності. Саме читацький досвід допомагає учням у вивченні нового тексту, утворення, відтворення картин і образів, змальованих автором, оволодіння якісною навичкою читання.

Володіння літературними поняттями дає можливість дитині глибоко осмислити художній твір, відтворити систему художніх образів та розширити коло читання, охопивши жанрові твори художньої, науково-пізнавальної, довідкової літератури, української та зарубіжної.

Знайомство з твором — це свого роду внутрішня розмова, рівноправний діалог двох індивідів — письменника та читача. Компетентнісний підхід включає і діалог учня з текстом, і оцінку, яка є виявленням активного ставлення читача до тексту, що сприймається. Читач може сприймати авторський задум, входити в уявну суперечку з автором твору або бути просто байдужим до зображуваного. Тому формування літературознавчої компетентності може бути успішним

за умови активізації життєвого досвіду, творчої уяви, емоційно-образної пам'яті.

Володіння літературознавчою компетенцією прогнозує таку діяльність, в якій учні змогли б з'ясувати послідовність розгортання у творі картин життя, вміли б визначати епізоди і переказувати їх, встановлювати причинно-наслідкові та часові зв'язки між описаними подіями, характеризувати літературного героя, його вчинки, висловлювати своє ставлення до нього.

На уроці читання учні навчаються усвідомлювати ідейно-тематичне багатство твору, бачити вираження його ідеї в особливостях розвитку сюжету, своєрідності мови, тобто здійснювати аналіз літературного твору.

Навчальними програмами передбачено практичне ознайомлення учнів з літературознавчим поняттям (на рівні уявлень) та елементами літературознавчого аналізу, тобто підготовка кваліфікованого літературно освіченого читача, формування його ідейно-естетичних смаків. Випускник початкової школи має володіти певним колом теоретико-літературних знань. Це пропедевтичний етап вивчення літератури.

Разом з тим виникає потреба у виборі методик формування знань необхідних для повноцінного сприймання молодшими школярами літературного твору, важливих для підвищення ефективності уроку читання.

Пропедевтика — це попередній вступний курс у будь-яку науку, систематично викладений у стислій елементарній формі. Літературознавча пропедевтика — невід'ємна частина реалізації мети читання як предмета, зміст якого забезпечує початкові знання з літературознавства, бібліографії і готує молодших школярів до уроків літератури в середній школі.

Послідовність засвоєння літературних понять, як зауважує Г. Волошина, не може бути сталою, наперед визначеною конкретно для кожного класу, оскільки залежить:

- від рівня читацької підготовки учня (техніки читання);
- рівня читацької самостійності учня, його літературних здібностей;
- читацького досвіду;
- наявного літературного матеріалу на уроці¹.

Коло літературознавчих понять, які має засвоїти учень, визначено нормативними документами. Вони необхідні для повноцінного сприймання та інтерпретації літературного твору. Зокрема до таких понять належать:

- **Тема та ідея:** про що розповідається, характер взаємин, дій (вчинків), переживань персонажів; емоційно образна думка автора.

- **Сюжет і композиція:** система та послідовність подій, їх причинно-наслідкові зв'язки. Пейзаж, портрет, діалоги та елементи композиції.

- **Літературний герой (персонаж):** вчинок, характер; головний і другорядний, позитивний і негативний персонаж твору.

- **Мова художнього твору:** насиченість, образність, краса, точність слова. Загальний емоційний тон художнього твору.

- **Автор твору:** зв'язок автор-вір-книжки, автор — теми, тема — письменники — книжки; епізоди з життя письменника, розказані ним самим або його друзями, інтерв'ю.

- Особливості **жанрів** художніх та науково-пізнавальних творів для молодших школярів: казка як художній фольклорний твір, у якому є вимисел, елементи чудесного та фантастичного, герої українських народних казок, літературна казка; малі фольклорні жанри (прислів'я, загадки, скоромовки, лічилки); оповідання як невеликий розповід-

¹ Волошина Г. П. Особливості уроків читання та літературознавча пропедевтика у початковій школі. Посібник для студентів та учителів початкових класів. Умань, 2011. 126 с. С. 85

ний художній твір про якийсь випадок, епізод із життя героя; герої (персонажі) оповідання і автор; вірш та рима, ритм, настрої у вірші; байка, її жанрові особливості (герої, повчальний смисл); повість, повість-казка як прозові твори, в яких мають місце кілька подій; легенда як твір-переказ про якісь події, факти, людей, оповитий казковістю, фантастичністю; п'єса як драматичний твір, написаний для вистави, діалогічна побудова, дії (картинки); особливості дитячих творів науково-пізнавального змісту.

Послідовність засвоєння літературних понять залежить від рівня читацької підготовки учня, від наявного літературного матеріалу на уроці та від завдань уроку. Важливим є взаємозв'язки, взаємозумовленість літературних понять між собою.

Як передбачено програмою, на уроках читання учні вчать свідомо оперувати найпростішими літературознавчими термінами; знаходити у тексті яскраві слова, образні вислови для характеристики персонажа, описів природи; пояснювати зв'язок образних засобів із авторським задумом, описаними вчинками персонажів; визначати мотиви поведінки героїв твору, авторське ставлення до подій і персонажів; висловлювати своє ставлення до героїв, давати найпростішу морально-етичну оцінку, опираючись на власний досвід; користуватися прийомами заучування віршів; визначати теми письменника на основі зіставлення його книжок і творів для дітей; практично розрізняти художні та науково-пізнавальні тексти; орієнтуватися у структурі художніх текстів.

Важливу роль у реалізації завдань літературознавчої пропедевтики відіграє робота на уроках читання з літературознавчими словничками та довідками, укладеними для молодшого шкільного віку, вміння учнів користуватися ними.

Можна підготувати дуже багато різних, цікавих для учнів завдань, які сприятимуть опануванню елементарних знань з теорії літератури і базуватимуться на роботі зі словниками, довідками, енциклопедіями тощо. У наш час можна знайти словнички, довідки, які розроблені для дітей та вчителів, але не кожна дитина зможе зрозуміти той чи інший термін тільки прочитавши визначення. Будь-яка дефініція потребує практичної ілюстрації. Наприклад, щоб дитина могла дати визначення поняттю «казка», вчитель повинен прочитати і обговорити кілька текстів цього жанру, порівняти їх, виокремити подібні елементи (зачин, кінцівка, повтор, персонажі), зауважити фантастичне начало, типових дійових осіб тощо.

У формування літературознавчої компетенції учня достатньо вагомою є роль літературознавчих словничків з короткими визначеннями літературознавчих термінів, розроблених з урахуванням вікових особливостей молодших школярів. Користуючись ними, школярі засвоюють поняття не тільки на практичному, а й теоретичному рівні і вчать свідомо їх використовувати при аналізі текстів.

Для ефективнішого формування літературознавчої компетенції повинна бути певна послідовність засвоєння літературних понять, яка залежить від рівня читацької підготовки, тобто техніки читання, рівня читацької самостійності, літературних здібностей, читацького досвіду тощо.

2. Алгоритми аналізу художнього твору та їх використання на уроках читання

Аналіз творів у початковій школі охоплює такі рівні: **первинний, поглиблений, структурний**. Аналізу тексту передує первинне цілісне, безпосереднє, емоційне сприймання учнями твору, цілеспрямоване перечитування змісту та окремих його фрагментів. У процесі первинного аналізу

учні розмірковують над тим, як починається твір, яким чином далі розгортаються події, чим він закінчується. Предметом поглибленого аналізу стає виявлення смислових зв'язків між персонажем, місцем дії і подіями в епічному творі, складання характеристик дійових осіб, аналіз їхніх вчинків, мотивів поведінки. Усвідомлення цих зв'язків є основою початкового уявлення про сюжет і композицію художнього твору, виділення теми та основної думки прочитаного.

Аналізу підлягають не всі елементи тексту, а лише ті, які найбільш яскраво виражають ідею твору, що вивчається. Структурний аналіз змісту твору має на меті навчити учнів орієнтуватися у логічній структурі тексту, відтворювати його з опорою на план, малюнок тощо.

Як бачимо, програмою з читання для молодших школярів передбачено смисловий і структурний аналіз. Визначено рівні, які охоплює аналіз творів, це первинний, поглиблений, структурний.

Ефективне засвоєння молодшими школярами початкових елементів літературознавства та аналізу літературного твору ґрунтується на особливостях сприймання учнями літератури як мистецтва слова. Виокремлюємо три рівні цього процесу:

1. Сюжетно-логічний (фабульний) рівень.

На цьому рівні відбувається сприймання змісту твору, описаних подій та явищ. Під час переказу учні користуються в основному дієсловами. Знання теми, сюжету є надзвичайно важливим для розуміння твору, тому пропонується засвоєння учнями поняття тема, головна думка, сюжет, дійова особа.

При обговоренні твору, діти визначають, про кого чи про що ідеться в творі — тема; як побудований твір, яка його форма, використані епітети, порівняння, що хотів сказати письменник, про що думав, кого любив — ідея твору. Тут можна запропонувати дітям схему-алгоритм:

Твір — письменник — тема — форма — ідея.

2. Смисловий (порівняльний) рівень.

На цьому рівні учні ототожнюють себе з персонажем, порівнюють його досвід чи долю з власною. Розповідаючи зміст книги, учень передає дію і стан героя.

Працюючи з художніми творами, учні поступово накопичують матеріал для поглиблення знань про героїв художнього твору. Згідно з навчальною програмою з читання, учні молодших класів називають персонажів прочитаних творів, знаходять їх зовнішні риси, те що про них говориться; визначають, хто з них сподобався, а хто ні і чим саме, з ким би хотіли дружити, кого не люблять. На основі прочитаного намагаються робити узагальнення, визначають особисте ставлення. Учні доцільно запропонувати такий алгоритм:

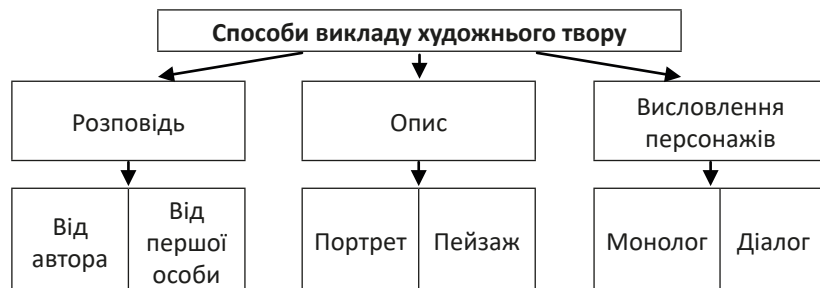
Герой (ім'я) — зовнішність (портрет) — вчинки — поведінка — характер — стосунки з іншими персонажами — авторське ставлення до персонажа — власні судження та оцінка.

Доцільно у початкових класах формувати поняття про персонажа твору (герой) через літературну гру.

Варто зауважити, що у початковій школі аналіз образних засобів мови проводиться лише в тому обсязі, в якому він допомагає учням відчувати цілісність художнього образу, зрозуміти зміст художнього твору.

У другому класі дітям доступне поняття літературний пейзаж, яке вводиться, для того, щоб учні: а) зрозуміли, де відбувається подія, зображена у творі; б) яскравіше уявили переживання героїв, які можуть бути співзвучними пейзажу, або навпаки, контрастно протилежними.

Узагальнена схема «Способи викладу художнього твору» допомагає учням легко засвоїти те, яким чином письменник може створити звукові та живописні картини навколишньої дійсності, образно втілені ним у творі.

У схемі «Способи викладу художнього твору» присутні такі складові, як розповідь, опис, висловлювання персонажів, які в свою чергу поділяються на три гілки:

- 1) розповідь від автора та першої особи;
- 2) портрет та пейзаж;
- 3) монолог та діалог.

Сприймання літератури на смисловому рівні допоможе учням краще аналізувати художні твори та розуміти його складові елементи.

3. Художній (поетичний) рівень полягає в умінні знаходити і встановлювати асоціативні зв'язки між самим життям і твором мистецтва, авторським і читацьким світоглядом. Передбачається також засвоєння понять та уявлень про автора, художній образ, ідею твору. Ці знання є необхідними для осмислення ідейного задуму твору, визначення власної позиції школяра до зображуваного. Сприймання художнього твору — не дзеркальний акт його відображення, а глибоко індивідуальний творчий процес, який залежить від багатьох чинників: з одного боку, від об'єктивних можливостей тексту, з іншого, — особливостей читацької культури учня, літературних знань.

Ефективність пропедевтичної роботи літературознавчого спрямування значно зростає за умови уваги вчителя до особливостей сприймання художнього твору молодшими

школярами, зокрема таких, як безпосередність розуміння і сприймання подій у творі дітьми як реальних; фрагментарність сприйнятого змісту; недосконала техніка читання, а також вікові особливості — підвищена емоційність, нестійка пам'ять, розсіяна увага, нерозвинене мислення, обмеженість життєвого досвіду.

До сприймання твору учнів потрібно підготувати, провести бесіду, розповісти про письменника, твір. У процесі роботи над текстом варто опиратися на те, як учні сприйняли зміст прочитаного, а після цього можна приступати до аналізу твору і використовувати етапи, які нам пропонує О.Савченко¹:

- 1) підготовка учнів до сприймання нового твору;
- 2) первинне читання тексту з метою ознайомлення зі змістом;
- 3) аналітичне читання (смисловий, структурний, художній аналіз змісту);
- 4) удосконалення якостей читацької навички;
- 5) висновок — узагальнення з прочитанного;
- 6) творча робота на основі прочитанного.

Дані етапи результативні, адже при чіткому їх дотриманні можна отримати високі знання учнів та сформувати навички аналізу. Подібним є алгоритм аналізу художнього тексту в початковій школі, запропонований С. Романюк та Н. Богданець-Білооскаленко². Їх можна використати при вивченні казок чи оповідань.

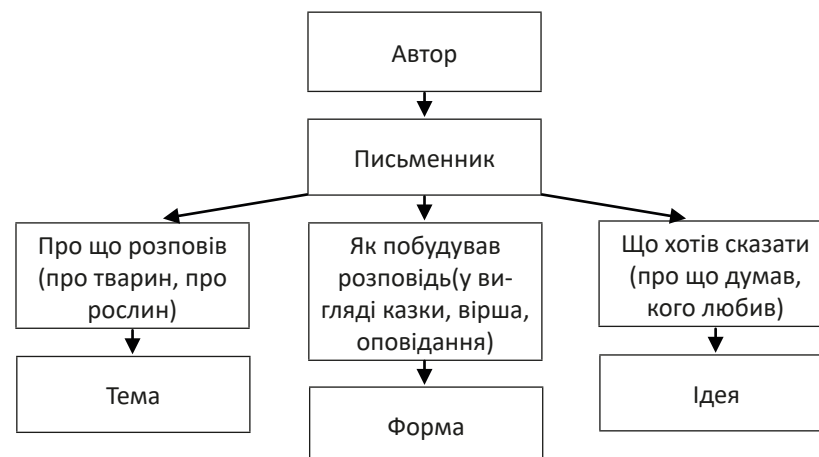
¹ Савченко О. Я. Етапи опрацювання художніх творів на уроках читання. *Початкова школа*. 2005. №9, С. 22-27.

² Романюк С., Богданець-Білооскаленко Н. Методика роботи над літературним твором з молодшими школярами. *Рідна мова. Освітній кварталник Українського вчительського товариства у Польщі*. Польща: Валч, 2016. №25. С. 54-64.

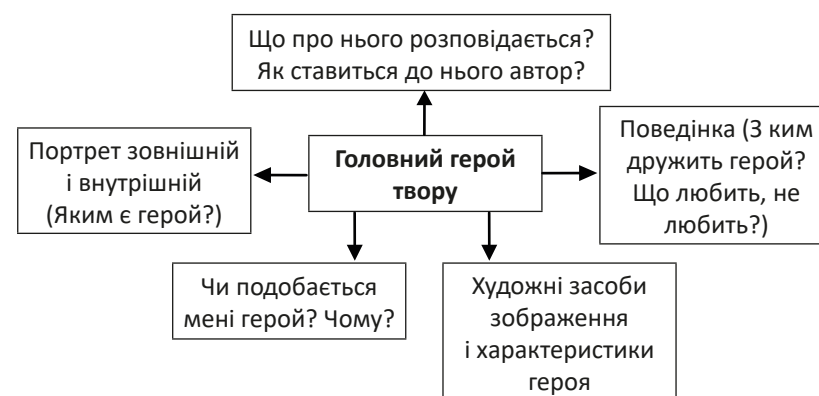
Етапи роботи над художнім твором (С. Романюк, Н. Богданець-Білокаленко)	
Зміст роботи	
Первинний синтез	підготовка до первинного сприйняття тексту;
	установка на цілеспрямоване сприйняття тексту;
	первинне сприйняття;
	емоційно-оціночна бесіда.
Аналіз твору	Встановлення причинно-наслідкових зв'язків у розвитку сюжету;
	з'ясування мотивів поведінки дійових осіб та визначення рис характеру (чому так вчинили та як це їх характеризує);
	аналіз композиції твору (зав'язка дії, розвиток дії, момент найвищого напруження (кульмінація), розв'язка);
	аналіз зображувальних засобів у єдності з розкриттям конкретного змісту та оцінкою мотивів поведінки героїв.
Вторинний синтез	Узагальнення рис дійових осіб;
	порівняльна характеристика героїв та оцінка їхньої поведінки;
	з'ясування ідейної спрямованості твору;
	оцінка художнього твору як джерела пізнання навколишньої дійсності і як твору мистецтва.

Ефективними в процесі формування умінь молодших школярів осмислювати та аналізувати твір виступають різноманітні схеми, таблиці, алгоритми, які можуть постійно висіти в «Куточку читача» у класі чи записуватись учнями у спеціальних зошитах-словничках чи літературознавчих довідниках, укладених з учнями поступово у процесі засвоєння змісту літературознавчої пропедевтики. Наведемо приклади деяких з них.

Виступ про прочитану книжку

Аналіз головного героя

Аналіз епічних і ліричних творів має свою специфіку, тому окремо пропонуємо алгоритм для аналізу ліричного вірша.

Етапи роботи над ліричним віршем

1.	Підготовча бесіда	Вступне слово вчителя про автора чи тему, спрямування на усвідомлення змісту твору; словникова робота
----	-------------------	---

2.	Зразкове читання вірша (краще напам'ять) вчителем	Первинне читання
3.	Читання вірша учнями мовчки	відповіді на 1-2 запитання для з'ясування основного змісту тексту - Про що дізнались? - Про які події розповідає автор? - Про кого розповідається у вірші?
4.	Аналіз фактичного змісту тексту	композиційний аналіз, складання плану; смисловий аналіз, тлумачне читання; емоційно-образний розбір твору та аналіз художніх засобів, мови
5.	Опрацювання разом з учнями партитури для виразного читання вірша	1) з'ясування головної думки для тексту або частин (якщо текст великий); 2) знаходження логічного центру (найголовніші слова для тексту в цілому) відповідно до головної думки; 3) розбивка речень на логічні ланки (такти), визначення логічних пауз; 4) виділення логічних наголосів для речення та частин його; 5) встановлення мелодики читання залежно від місця логічного наголосу; 6) добір інтонації читання.
6.	Повторне читання вірша учнями одночасно з подальшою роботою, спрямованою на усвідомлення тексту	відповіді на запитання за фактичним, ідейним та емоційно-образним змістом (смисловий аналіз).
7.	Творча робота над прочитаним	читання в особах (епічний вірш), продовження авторської думки, складання тексту за аналогією до вірша, розповідь від певної особи, від автора, подовження подій, робота з ілюстраціями тощо

До кожної теми уроку читання можна давати методичні коментарі чи укладати пам'ятки, які допоможуть учням краще усвідомити види діяльності на уроках, логічно побудувати свої висловлювання; аналізувати, систематизувати, узагальнювати опрацьований матеріал; набувати необхідних знань, умінь і навичок. Так, для майбутніх учителів, теж можна запропонувати методичні коментарі та алгоритми, які допоможуть сформувати літературну й фахову компетентність, вміння і навички методично правильно побудувати і проводити змістовні уроки читання в початковій школі.

Методичний коментар «Як правильно аналізувати художні твори?»

Пропоную прочитані тексти аналізувати комплексно і системно (за Г.Ключеком) на таких змістово-формальних рівнях:

- тематико-проблематичному;
- образному;
- структурно-композиційному;
- жанрово-стильовому;
- мовно-нараційному.

Алгоритми аналізу художніх творів

Поетичний твір

- 1 крок. Читання тексту (може супроводжуватися прослуховуванням якісного аудіозапису тексту; написанням партитури).
- 2 крок. Визначення тематики поезії.
- 3 крок. Аналіз образу ліричного героя та інших образів.
- 4 крок. Розгляд структурної побудови вірша (метричних, строфічних особливостей).
- 5 крок. Визначення жанру поетичного твору.
- 6 крок. Окреслення стилістичних особливостей.
- 7 крок. Аналіз мови вірша (фоніки, художніх засобів, стилістичних фігур).
- 8 крок. Зіставлення (асоціювання):
 - а) творів такої ж тематики;
 - б) поетичних творів того ж автора;

- в) елементів художньої структури поетичних творів;
- г) творів також жанру.
- 9 крок. Емоційно-оцінна характеристика твору.
- 10 крок. Аналіз літературно-критичних реценцій твору.
- 11 крок. Відзначення морально-етичного, естетичного, виховного впливу твору на читача.
- 12 крок. Узагальнення.

Прозовий твір

- 1 крок. Читання тексту (супроводжується використанням художньої зображувальної наочності: переглядом відео-, фото-, кінопродукції, яка стосується цього тексту).
- 2 крок. Визначення теми.
- 3 крок. Окреслення проблематичного кола тексту.
- 4 крок. Аналіз образу головного героя та інших образів.
- 5 крок. Пафос твору (емоційно-ціннісні орієнтації всього твору)
- 6 крок. Розгляд сюжетно-композиційної будови тексту (структура, система образів, система деталей).

- 7 крок. Визначення жанру.
- 8 крок. Окреслення стилістичних особливостей.
- 9 крок. Аналіз наративної природи тексту.
- 10 крок. Мовні особливості.
- 11 крок. Зіставлення (асоціювання)
 - а) творів такої ж тематики;
 - б) творів того ж автора;
 - в) елементів художньої структури подібних творів;
 - г) творів також жанру;
 - д) твору та його екранізації.
- 12 крок. Емоційно-оцінна характеристика твору.
- 13 крок. Аналіз літературно-критичних реценцій твору.
- 14 крок. Відзначення морально-етичного, естетичного, виховного впливу твору на читача.
- 13 крок. Узагальнення.

Драматичний твір

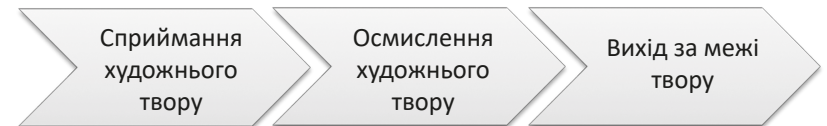
- 1 крок. Читання тексту (може супроводжуватися інсценуванням його фрагментів чи переглядом відео-, фотоматеріалів).

- 2 крок. Визначення теми.
- 3 крок. Аналіз головних і другорядних дійових осіб.
- 4 крок. Розгляд схеми розгортання дії (зав'язки, розвитку дії, кульмінаційного моменту, розв'язки).
- 5 крок. Робота над ремарками
- 6 крок. Аналіз структурної побудови драми.
- 7 крок. Визначення жанру.
- 8 крок. Аналіз мовного пласту драми.
- 9 крок. Зіставлення (асоціювання)
 - а) п'єс такої ж тематики;
 - б) п'єс того ж автора;
 - в) елементів художньої структури подібних творів;
 - г) творів також жанру.
- 10 крок. Емоційно-оцінна характеристика твору.
- 11 крок. Аналіз літературно-критичних рецепцій твору.
- 12 крок. Відзначення морально-етичного, естетичного, виховного впливу твору на читача.
- 13 крок. Узагальнення.

Кожен з алгоритмів можна умовно поділити на три основні етапи реалізації, які пов'язані із сприйманням художнього твору; осмисленням художнього твору; виходом за його межі.

Три основні етапи реалізації алгоритмів

3. Методи і прийоми формування аналітичного і критичного мислення школярів у процесі роботи з дитячою літературою

Звичайно, повноцінний літературний розвиток неможливий без осмислення літературного твору у процесі навчання молодших школярів читання, оскільки читаючи різноманітні твори, які є індивідуальним доробком кожного автора, дитина збагачується, набуває певного досвіду, поринає у світ задумів іншої людини, яка реалізує суспільно значущі ідеї та ідеали засобами мови.

Методика організації роботи учнів над текстами творів у початкових класах багатоаспектна. Вона передбачає, як зауважує О. Савченко, реалізацію всіх завдань предмета читання з урахуванням мети опрацювання конкретного твору, особливостей його жанру, рівня підготовленості учнів класу, повноти методичного апарату підручника, кількості годин, які відведено на роботу з цим текстом.

Провідним принципом вивчення художніх творів у початкових класах є сприймання і усвідомлення учнями змісту у взаємозв'язку із аналізом його форми, тобто засобів відображення дійсності, позиції автора. Це зобов'язує вчителя не тільки звертати увагу на те, про «що» йдеться у творі, а й «як» це відображено у сюжеті, композиції, образах дійових осіб, засобах виразності тощо. Застосування цього принципу вимагає, щоб діти були підготовлені до сприймання тво-

ру і спочатку усвідомили його цілісно. На основі первинного синтезу має відбутися елементарний текстуальний аналіз, який дає змогу учням краще осягнути смисл і образні засоби прочитаного, вийти на рівень глибшого аналізу — синтезу. Це враховано у поетапній роботі над твором, запропонованій О. Савченко.

Метою будь-якого аналізу є залучення школярів до цікавого, емоційно насиченого художнього пізнання, образного мислення, зміцнення навички та інтересу до самостійного читання. Отже, слід прагнути, щоб читання і аналіз тексту здійснювались як особистісно значуща діяльність.

Коротко охарактеризуємо визначені науковцями і педагогами-практиками етапи аналізу твору.

Підготовка учнів до сприймання нового твору має на меті актуалізацію їхніх знань, уявлень, почуттів, які тією чи іншою мірою впливають на якість його опрацювання. Тому цей процес містить змістові, емоційні та операційні аспекти. Перевага тієї чи іншої складової зумовлена жанровими особливостями твору, складністю змісту, його віддаленістю від життєвого досвіду дітей, тривалістю роботи над текстом.

Змістовий аспект підготовки має на меті приведення в активний стан опорних знань, необхідних для процесів розуміння і мислення в ході первинного сприймання і подальшої роботи над текстом; *емоційний* — сприяє відкритості почуттів для певної інформації, очікуванню позитивних вражень і переживань, дій, збудження асоціацій, уяви; *процесуальний* — готовність правильно прочитати складні, маловживані слова, розуміння окремих слів та висловів, які потребують детального пояснення.

Залежно від жанрових особливостей твору, складності його змісту, образних засобів, а також завдань конкретного уроку переважає той чи інший аспект підготовки.

Обов'язково слід попрацювати над тематичним словником до тем, якими передбачено читання науково-попу-

лярних текстів, з яких учні дізнаються про важливі історичні події. Наприклад, у підготовці учнів 3 класу до правильного і свідомого читання творів теми «Мова — дивний скарб» вчителю доречно визначити слова і вислови, які потрібно пояснювати, радить О. Савченко у своїй статті «Етапи опрацювання художніх творів на уроках читання». З цієї метою можна використати міжпредметні зв'язки або запропонувати школярам самостійно дізнатися про значення слів чи висловів, а на уроці пояснити його значення через «Довідкове бюро».

Якщо ми готуємо учнів до сприймання тем, насичених творами морально-етичного змісту, важливою є попередня робота над лексичним значенням слів, опорних для розуміння різних станів людини, які точно характеризують той чи інший вчинок, уміння спілкуватися.

Спеціальної уваги потребують *прийоми введення учнів у нову тему*. Насамперед, необхідно зосередити їхню увагу на назві. Наприклад, організовуючи у 2 класі засвоєння учнями нового розділу «Нема без кореня рослини, а нас, людей, без Батьківщини», вчитель пропонує здобувачам освіти спочатку прочитати вголос його назву, роздивитися на якому рушнику написано це речення. У ході бесіди можна запропонувати запитання: Чи сподобалась вам назва розділу? Чи всі слова у цьому реченні зрозумілі? А яку думку воно передає? Поміркуємо разом, про що йдеться спочатку? та інші.

Потім учитель пропонує дітям розглянути малюнок і відповісти, що саме на ньому зображено, які будівлі, рослини, чому в центрі яскраве сонце. Такий вступ активізує не лише мислення, а й чуттєвий досвід дітей, що стимулює інтерес до нової теми.

Для *емоційно-образної підготовки* молодших школярів до сприймання пейзажних творів корисним прийомом є пред-

метне унаочнення художньої деталі, адже у віршах діти пізнають опоетизовані прообрази реально побаченого і почутого. Наприклад, готуючи другокласників до сприймання вірша Віри Багірової «Бабця спить», учителька принесла на урок будильник, який чітко відбиває рух стрілки. Коли діти вчилися виразно читати вірш, вони прагнули передати цей ритм у рядках «а годинник цокотить, бабця спить...». У цей момент клас затихав, щоб почути і годинник, і читця.

Для повноцінного сприймання пейзажних поезій *важливо емоційно налаштувати учнів безпосередньо перед читанням і слуханням твору*. Дуже добрим, але, на жаль, все рідшим явищем є нагромадження в учнів цілеспрямованих спостережень за станом природи з метою їх актуалізації на уроках читання.

О. Савченко¹ вважає, що дуже добре коли вчитель сам читає поезію, а ще краще коли напам'ять. Цей прийом заохочує дітей до кращого сприймання, адже вони чують, як вільно, захоплено читає вчитель. Якщо вірш великий, бажано, щоб деякі рядки чи строфи читав вчитель, не заглядаючи до книжки, а вдивляючись у вічі дітей, передаючи їм свої почуття. Якщо є вдалий фонозапис, то варто прослухати його разом з вихованцями. Цей спосіб з-поміж інших вирає тим, що виконання артиста діти сприймають загострено, вслухаючись в незнайомий голос.

Варто зупинитись на деяких особливостях підготовки учнів до сприймання і читання оповідань. Їх тематика у підручниках досить різноманітна. Для цілеспрямованої підготовки до сприймання текстів такого жанру доцільно умовно згрупувати їх за змістовими ознаками і тим, наскільки вони близькі життєвому досвіду учнів. В опрацюванні *науково-популярних*

¹ Савченко О. Методика читання у початкових класах: Посіб. для вчителя. К.: Освіта, 2007. 334 с. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/SAVChENKO.pdf>

оповідань необхідно передбачити особливості сприймання молодшими школярами історичного часу, певної реальності зображених подій. Для свідомого сприймання цих оповідань важливо заздалегідь визначити *місце словникової роботи* — до первинного слухання твору, під час читання чи після цілісного сприймання тексту. Щоб правильно розв'язати це питання, вчитель зіставляє складність тексту з рівнем готовності учнів, враховує, які слова, поняття вже були в активному словнику дітей, тобто опрацьовувались на інших уроках.

Значною у підручниках є група *оповідань на морально-етичні теми*, в яких розкриваються різні людські якості, риси характеру у спілкуванні дорослих і дітей-ровесників, що діють у знайомих ситуаціях. Але самотійно розібратися у мотивах вчинків дійових осіб учням непросто. Тому, опрацьовуючи такі твори, доцільно створити на уроці ситуацію колективного обговорення й оцінювання ключових епізодів. До первинного читання важливо зберегти таємницю сюжету, якщо є змога, поставити проблемне запитання. Однак зі вступної бесіди діти не повинні зрозуміти сюжет і знати ставлення вчителя до зображуваних подій. Вступна бесіда до творів морально-етичної спрямованості має бути стислою і адекватною ідеї саме цього тексту.

Первинне ознайомлення учнів з текстом оповідань можна організувати різними способами, залежно від складності твору. Якщо первинно твір сприймається шляхом самотійного мовчазного читання, то перед цим доцільно запропонувати школярам конкретне завдання. Наприклад: «Прочитайте оповідання. Підготуйтеся відповісти, в який час відбувалися ці події»; «Прочитайте і позначте крапочками незрозумілі слова»; «Прочитайте і скажіть, скільки тут дійових осіб». Якщо новий текст діти читають вголос, скажімо, ланцюжком, перед цим корисно запропонувати за 1,5-2хв пробігти його очима, щоб мати загальні уявлення про межі твору, абзаци, вихопити

зором деякі нові слова тощо. Якщо це робиться часто, у дітей поступово формується навичка переглядати текст, виділяючи його зовнішні ознаки і таким чином орієнтуватися в його структурі.

У багатьох випадках, якщо читається великий за обсягом або емоційно напружений текст, доцільним є *комбіноване читання*. Така форма роботи має кілька переваг: навперемінно з учителем можуть читати діти, які підготувалися до рольової гри «Я вчитель», «Я — диктор», загострюється увага до читання товариша (бо треба пильнувати за текстом), збільшуються можливості самостійного читання вголос, що має неабияке значення, коли опрацьовуються великі за обсягом тексти. Вчителю варто читати діалоги, експресивно насичені уривки, речення, які треба виділити логічним наголосом або передати підтекст.

Враховуючи спосіб первинного ознайомлення з твором, учитель вирішує, як попередньо вправляти дітей у читання багатоскладових слів, маловживаних або сумнівних щодо вимови. У підручниках такі слова, як правило, вказані відразу після тексту. Але не всі вчителі достатньо відпрацьовують їх з учнями. Залежно від складності, їх можна читати по-різному: спочатку мовчки, потім вголос усім класом, по рядах, групами, вибірково окремими учнями; спочатку повільно, потім швидше; голосно і тихо. Іноді корисно обмежити підготовку до читання тільки повідомленням назви твору і його автора або короткою розповіддю про те, як створювався твір. Іншого разу доречно показати книжечку, де є твір повністю, розглянути ілюстрації до нього.

Підсумовуючи викладене, можна підкреслити найважливіше: тривалість і розгорнутість змістової та емоційної підготовки дітей до сприймання нових творів та первинне ознайомлення з текстом потребує від учителя врахування попередніх знань учнів, складності сюжету, насиченості тексту художніми

засобами, наявності нових понять, історичного матеріалу, близькості зображеного до життєвого досвіду маленьких читачів. Педагог шукає шляхи до розуму й почуттів дитини: від тексту до учня, чи навпаки — від особистих вражень, досвіду дитини, навколишнього життя — до змісту нового твору. І щоб спрямувати цей шлях, зробити його цікавим для дитини, треба володіти широким діапазоном засобів збудження її уваги, мислення, емоцій, уяви. Серед них особливо важливими О. Савченко вважає:

- випереджувальну роботу з тематичними словниками на різних уроках;
- організацію цілеспрямованих спостережень у природі за тими явищами, які можуть бути прообразами художніх персонажів, тобто збагачення чуттєвого досвіду і мовлення дітей;
- залучення предметного унаочнення, виразної художньої деталі твору;
- доцільне використання музичних творів і репродукцій картин, кадрів діафільму;
- загострення ситуації оцінного судження перед сприйманням творів морально-етичного змісту;
- «наближення» до особи автора.

Первинний аналіз прочитаного твору має на меті виявити, насамперед, рівень розуміння дітьми фантастичного змісту. У процесі такого аналізу виділяються і пояснюються слова або вислови, які, за передбаченням учителя, учні можуть розуміти неточно. Бажано спочатку спонукати учнів самим назвати ці слова, якщо вони ознайомились із текстом слідкуючи за підручником. Отже, **перший напрямок первинного аналізу**, як правило, пов'язаний з відтворенням фактичного змісту на рівні називання головних подій сюжету або визначення дійових осіб, якщо текст нескладний і невеликий за обсягом.

Виявлення емоційного сприймання прочитаного учнями може бути відразу після первинного сприймання або піс-

ля первинного аналізу. Це залежить від того, наскільки твір близький життєвому досвіду дітей, доступний або емоційно насичений. Мета цього етапу — виявити загальні враження дітей, тобто, які почуття, настрої викликає вірш, оповідання. Отже, перші запитання після сприймання твору мають на меті дати вихід актуальній потребі дитини — висловлювати свої безпосередні, емоційні враження.

Поряд з цим слід з'ясувати рівень розуміння учнями деяких слів і виразів. Місце і розгорнутість словникової роботи зумовлені складністю тексту, його жанром.

Ефективними прийомами пояснення слів є: опора на контекст, аналіз складу або способу утворення слова, зіставлення нового або відомого слова, застосування унаочнення, життєвого досвіду, спостереження дітей. Важливо у 3-4 класах привчати учнів до самостійної роботи над поясненням змісту слів. Корисним є ведення словничків, «чарівної скриньки». Спостереження О. Савченко показують, що із задоволенням учні завчасно готуються відповідати про значення нових слів через «довідкове бюро», яке працює на уроках, використовуючи з допомогою вчителя тлумачний словник.

У деяких випадках слова бажано написати на дошці, детально з'ясувати їх зміст, в інших — дати короткий коментар під час читання; доцільним може бути і такий шлях, коли пояснення слів відбувається не після первинного сприймання твору (скажімо, поезії), а під час наступних перечитувань, щоб не порушувати цілісності сприймання.

Після первинного сприймання твору вчитель, як правило, організовує його перечитування для вдосконалення навичок читання і з метою **вчитування** у текст, з'ясування смислового та образного значення тих слів і речень, які найбільшою мірою передають ідейний задум і створюють художній образ; розвитку мислення й уяви учнів. Ці напрямки

роботи учнів тісно взаємопов'язані, але кожен передбачає спеціальні формулювання завдань.

Для молодших учнів поступово стає доступним **елементарний аналіз образних засобів твору**. Цей аналіз сприяє розумінню твору, розвитку мовлення учнів, загальнонавчальних умінь, визначенню моральних і естетичних оцінних суджень. Аналітичне читання завжди проводиться після цілісного емоційного сприймання учнями твору. Обговоренню на уроці підлягає те в художньому творі, що не сприймається дітьми під час самостійного читання: мотиви, наслідки вчинків героїв, опис зовнішності персонажів, їхніх переживань і роздумів, особливості композиції, тощо. Усі ці елементи твору розглядаються не самі по собі, а у їх відношенні до ідеї, яка розкривається у виборі зображувальних засобів мови, будові речень, образах, тобто у кожному елементі твору. Враховуючи обмаль навчального часу на уроці, ступінь доступності учням того чи іншого виразу, методисти радять не перетворювати аналіз у «пояснювальне» читання, не перевантажувати урок. Для аналізу слід вибрати найбільш яскраві, виразні засоби, без осягнення яких важко повноцінно зрозуміти зміст твору і прийнятися певним почуттям. Тому аналіз має бути вибіркоким; сприяти загальному і літературному розвитку дітей. Доречно нагадати, що образність залежить не лише від лексичного значення слова, а й від його взаємозв'язків з іншими словами; мети використання автором. Ці особливості створюють нескінченні варіанти художнього опису одних і тих же явищ, подій, станів людини. О. Савченко звертає увагу вчителів на можливість вибору з цією метою різноманітних видів пізнавальних завдань **на етапі поглибленого аналізу**, які дозволяють краще зрозуміти текст і відпрацювати під час роботи з ним всі якості читання.

О. Савченко подає типові варіанти завдань:

1. Знайти і пояснити образні слова та вислови, які передають *суттєві ознаки* подій. Наприклад: Чому поет вживає такі вислови «дрімають села, садки дрімають, тихо гріються хатки»? Який настрій вони передають? («Дрімають села» І. Франка).

2. Знайти слова які передають: різні стани людини «...прибіг до мене покусаний, зате радий — радісінкий, як вареник у сметані» («Наше відкриття» О. Буцень); різні засоби пересування, руху; спілкування дійових осіб: «нанизуємо» ланцюжок ознак, які вживані у творі для опису зовнішності та характеру дійових осіб.

3. Пояснити походження слів, які мають важливе значення для розуміння змісту і головної думки твору (наприклад, вірш П. Воронька «Помагай», Л. Забашти «Дивосвіт» та інші).

4. Знайти слова та вирази, які повторюються в оповіданні, вірші і поміркувати, чому їх так вжито у творі, звернути увагу, якими розділовими знаками вони виділені.

5. Завдання на морально-етичне оцінювання: Як ви зрозуміли смисл речення «Так і виріс хлопчик Абихто»? («Казка про хлопчика Абихто» В.Струтинського). З котрим із цих хлопчиків ти хотів би товаришувати? Чому? («Красиві слова і красиве діло» В. Сухомлинського).

6. Перечитування тексту з метою висловлювання естетичного оцінювання: Які слова особливо виразно передають красу зимового дня? («Зима» П. Тичини).

7. Завдання на пошук порівнянь і пояснення їх значень. Пошук порівнянь і порівняльних зворотів, які характеризують ознаки одного об'єкта: З чим поетеса порівнює воду, хвилі, слід корабля? Які суттєві ознаки вечірнього моря вони передають? («Вже сонечко в морі сіда?» Лесі Українки).

8. Знайдіть у тексті порівняння, за допомогою яких замальовується зовнішність дівчинки, її одяг, обличчя, волосся,

руки. Що хотів підкреслити письменник, порівнюючи Улянку з яблуком, лісовою грушкою, хмаринкою, кульбабкою? («Лісовою стежкою» О. Донченка).

9. Порівняння дійових осіб за однією, двома характерними рисами.

10. Порівняння прочитаного з власними спостереженнями, почуттями.

11. Зіставлення змісту прочитаного з ілюстраціями: Знайдіть, з яким настроєм Том розпочинав роботу. Як він зумів обхитрити Бена? Знайдіть уривок, у якому описано вираз обличчя та інтонацію розмови Тома з другом («Пригоди Тома Соєра» Марка Твена).

12. Перечитування тексту або його уривків з метою підготовки до інсценізації.

13. Перечитування тексту або його уривків у зв'язку із аналізом ілюстративного матеріалу, що є у підручнику.

Як бачимо, О. Савченко подала великий діапазон варіантів завдань для текстуального аналізу. Їх мета, кількість і форма залежать від складності та обсягу твору, його жанру і врахування підготовки дітей.

Етап узагальнення прочитаного — має бути вищим рівнем осмислення змісту твору, поглиблення розуміння учнями його головної думки. На цьому етапі синтезуються емоційні й естетичні уявлення дітей, у співпраці з учителем впевненішими, і глибшими стають їхні судження, висновки.

За спостереженнями О. Савченко, цей етап у деяких випадках учителі проводять одноманітно. Вона вважає, якщо оповідання велике за обсягом, з кількома дійовими особами, завершити його опрацювання доцільно шляхом розгорнутого узагальнення. Для цього корисно, щоб діти згадали назву й автора твору, хто його головний герой, як до нього ставиться автор і ми, читачі, чим твір сподобався, які слова, вирази запам'ятались. Якщо дозволяє зміст, бажано його

зіставити з подібним за змістом твором, зробити висновок про їхні спільні риси. Добре, щоб на цьому етапі висловилися кілька учнів, щоб колективно було обговорено, чому твір вміщено до змісту саме цієї теми. На етапі узагальнення прочитаного за темою чи розділом слід ретельно опрацювати рубрики «Чи уважно ти читав?» і «Пригадайте, поміркуйте». Запитання, що вміщені в них, різної складності: пригадування, розуміння, розпізнавання, порівняння, встановлення зв'язку між автором і темою тощо.

У плані проведеного уроку слід чітко продумати, що і в якій послідовності використати з методичного апарату підручника, точно сформулювати 4-5 запитань, які повинні прозвучати обов'язково для досягнення учнями змісту й художньої виразності твору.

О. Савченко, дуже влучно підсумовує: «Зрозуміло, що стандарту тут бути не може. Без перебільшення можна стверджувати, що кожен вдалий урок читання — це співпраця вчителів і учнів; це педагогічна творчість учителя не тільки на ґрунті дидактичної і методичної освіченості, а й загальної педагогічної культури».

В. Науменко виділяє такі аспекти вдумливого читання і розуміння твору¹:

1. Рівні сприймання художнього тексту.
2. Від розуміння метафоричної мови загадки — до розуміння метафоричної мови художнього твору.
3. Через порівняння художніх творів до усвідомленого їх сприймання.
4. Виконання творчих завдань на основі усвідомленого сприймання художнього твору.
5. Формування навички читання з одночасним розвитком процесів мислення, зростанням інтересу до читання.

¹ Науменко В. Навчання вдумливого читання і розуміння художнього твору. *Початкова школа*. 2008. № 7. С. 50-51.

Рівні сприймання художнього тексту. Текст художнього твору має три лінії: сюжетну (факти, події, про які розповідає автор) — це фактуальна інформація; підтекст (за текстом закодована додаткова, важлива для розуміння інформація), основну думку (думки, почуття автора).

Читач-початківець в основному запам'ятовує зміст і залишається на рівні вчитування фактуальної інформації. Тому важливо забезпечити повноту і точність засвоєння змісту й забезпечити засвоєння учнями наступних рівнів тексту. З цією метою необхідно навчити їх спостерігати за структурою тексту, порівнювати, класифікувати, узагальнювати — оволодівати операціями аналізу художнього твору. Вчитель у цьому випадку може скористатися схемою аналізу художнього твору, яку подає В. Науменко.

Схема аналізу художнього твору.

Головне завдання аналізу — виробити в учнів навичку вчитуватися в текст, розмірковувати над його змістом.

Вимоги до видів роботи під час аналізу:

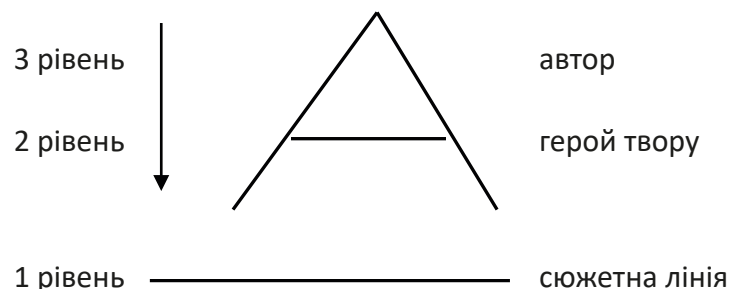
- завдання, запитання спрямовуються на те, щоб діти зрозуміли сюжетну лінію;
- піднялися до розуміння смислової лінії тексту;
- співпереживали з героями, розмірковували над задумом автора.
- *Основна лінія аналізу* — від сюжету твору до розуміння його змісту;
- *Основні віхи* на шляху аналізу:
- рівень сюжету — аналіз подій і знайомство з героями;
- рівень героя — мотиви вчинків героїв твору, ставлення до них читача;
- рівень автора — ставлення автора до своїх героїв, основна думка твору.

Творчо читати — відтворити хід реалізації замислу автора. Автор іде від ідеї до сюжетних ліній, а читач від сприйняття сюжету до ідеї твору. Ілюстрація сказаного наочно.

Автор

- ідея, добір життєвого матеріалу,
- втілення його в слові, узагальнення художніх образів
- побудова сюжетної лінії твору.

Рівні заглиблення читача в текст під час читання зображено у вигляді піраміди (рух читача від сприймання сюжету до усвідомлення основної думки, декодування задуму автора).

Зміст завдань, які пропонуються під час усвідомлення кожного рівня тексту:

- 1 рівень: з чого починаються, як розгортаються події;
- 2 рівень: мотиви поведінки персонажів твору; зміни в поведінці, характері персонажів; характеристика персонажів; тип персонажа; ставлення читача до персонажів, їхнього духовного життя.

Прийоми роботи під час аналізу:

- 1 рівень: багаторазове перечитування тексту;
складання плану;
вибіркове читання.

Мета. Засвоїти текст, зрозуміти його пізнавальну цінність.

- 2 рівень: вибіркове читання;
словесне малювання;
виразне читання;
читання в особах.

Мета. Висловити власне ставлення до героя.

- 3 рівень: Бесіда. - Як автор ставиться до героя?

- Чому його так називає?
- Чи звертається він до тебе?

Виразне читання.

Драматизація.

Мета. Зрозуміти задум, думки, настрій автора, поміркувати над ними; подивитися на ситуацію і персонажів очима автора, охопити твір у цілому.

Згідно з навчальною програмою з читання основне завдання смислового і структурного аналізу художнього твору — це сприймання художнього образу, усвідомлення ідеї художнього твору, науково-художнього розуміння передусім смислових зв'язків, узагальнених висновків, істотних ознак, понять, явищ. Ці завдання зумовлюють вибір засобів для їх розв'язання, тобто визначають, які літературознавчі знання і в якому обсязі будуть потрібні учням, які спостереження за жанровою специфікою того чи іншого твору варто зробити, які прийоми аналізу тексту виявляються найдоцільнішими тощо.

Орієнтовні завдання для формування літературознавчої компетентності молодших школярів можуть бути теж різноманітні як за змістом, так і за формою проведення. Найпоширенішими є робота з фрагментами тексту, над образною мовою, характеристикою героїв.

- Прочитай уривок, до якого можна дібрати прислів'я чи навпаки — прочитай прислів'я і вибери серед них те, яке найкраще розкриває основну думку твору.

- Згадай твори, в яких описані подібні події, діють подібні персонажі, знайди спільні і відмінні риси.

- Поділи твір на частини, склади план.

- Прочитай твір, склади сценарій уявного фільму за змістом прочитаного.

- Знайди речення чи уривок, які виражають головну думку твору.

- Прочитай слова, які вжиті в переносному значенні; за допомогою яких автор характеризує головного героя; показує власне ставлення до зображуваного; описує природу тощо.

- Визнач настроїв вірша.

- Склади характеристику головного героя, порівняльні характеристики дійових осіб.

- Прочитай найкрасивіший уривок у творі, постав до нього запитання.

- Придумай продовження твору.

- Склади словничок літературних термінів.

- Вибери жанри, що належать лише до усної народної творчості.

Вчитель повинен правильно підбирати завдання відповідно до теми, змісту і завдань уроків читання, керуючись принципами послідовності, систематичності, доступності навчання, орієнтуючись на тип і структуру уроку, рівень сформованості літературознавчої компетенції молодших школярів.

4. Результати навчання учнів щодо вмінь інтерпретувати та узагальнювати інформацію, аналізувати та оцінювати прочитане

Згідно з вимогами Державного стандарту початкової освіти, систематизовано очікувані результати навчання учнів щодо вмінь інтерпретувати й узагальнювати інформацію і аналізувати та оцінювати форму й зміст прочитаного тексту, здобутих в межах реалізації змістових ліній «Читаємо», «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного», «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів» чи на окремих уроках читання, чи у процесі інтегрованого курсу¹. Ці результати навчання форму-

¹ Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. 47 с. С. 12-13. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chyt-gram-24-10-22.pdf>

ються у процесі правильної роботи з текстами, ефективного підбору методів і завдань, запитань на основі прочитаного. Велику роль при цьому відіграють підручники та їх методичний, позатекстовий компонент, зокрема підібрані типи запитань, завдань, вправ, ігор, медіапродуктів тощо.

Когнітивні читацькі процеси	Обов'язкові результати навчання в Державному стандарті початкової освіти	Очікувані результати навчання в типових освітніх програмах
Знаходження інформації	Сприймає текст	Орієнтується у фактичному змісті твору, знаходить і пояснює у ньому слова-терміни. Знаходить, розрізняє у текстах різномірну інформацію, пояснює її суть. Знаходить у тексті відповіді на поставлені запитання. Відтворює фактичну інформацію з тексту. Установлює послідовність подій, дій персонажів художніх творів.
Формулювання простих висновків	Формулює прямі висновки на основі інформації, виявленої в тексті	Установлює причинно-наслідкові зв'язки. Визначає і характеризує події, явища, мотиви вчинків дійових осіб. Знаходить і пояснює причинно-наслідкові зв'язки. Установлює послідовність подій, динаміку розвитку. Зіставляє прочитане із власним життєвим досвідом. Установлює причинно-наслідкові зв'язки між подіями, вчинками персонажів та їхніми стосунками з іншими персонажами

Інтерпретування та узагальнення (інтегрування) інформації в прочитаному тексті	Розрізняє факти і думки про ці факти. Розрізняє головне і другорядне в тексті. Визначає тему художнього твору. Пов'язує елементи інформації в цілісну картину	Визначає тему твору, основну думку. Визначає настрій, загальну тональність твору. Пояснює, які вчинки персонажів є позитивними, а які негативними. Розуміє авторську позицію: як автор ставиться до зображуваних подій і вчинків персонажів. Пояснює, який художній образ створив письменник, що основне хотів передати. Характеризує персонажа за його вчинками, визначає мотиви, наслідки його вчинку. Виявляє внутрішній стан героя. Виявляє в тексті неочевидну інформацію, узагальнює її. Виявляє ключові слова та пояснює, як вони допомагають зрозуміти зміст тексту. Виявляє зв'язки в текстах: між окремими частинами тексту, між частинами тексту і темою або головною думкою. Розрізняє в тексті факти і судження, знаходить між ними зв'язок. Формулює ідеї тексту, пов'язує їх із власним досвідом. Аналізує емоційний стан персонажів, пояснює причини відповідних переживань персонажів. Узагальнює, систематизує класифікує інформацію з тексту у вигляді таблиць, схем.
--	---	--

Аналізування й оцінювання форми та змісту прочитаного тексту	Визначає форму і пояснює зміст простих медіатекстів. Описує враження від змісту і форми медіатексту	Розпізнає, називає, виділяє в художньому тексті яскраві, образні вислови, художні описи природи, зовнішності людини, інших живих істот; пояснює їх роль у творі. Пояснює, які словосполучення, вислови допомагають краще уявити картини природи, місце, події, зовнішність персонажів, їхні характери, вчинки, стосунки з іншими героями. Знаходить у тексті засоби художньої виразності (епітет, метафору, гіперболу, порівняння); з'ясовує їх роль. Здійснює смисловий аналіз змісту тексту. Висловлює власне судження щодо змісту тексту. Виявляє деталі тексту, важливі для розуміння ідей. Розпізнає стиль тексту і пояснює, як він впливає на сприймання інформації. Оцінює правдоподібність описаних подій і тверджень із тексту, спираючись на свої уявлення про світ і власний досвід. Визначає роль елементів форми (слова автора, діалог персонажів, опис, виражальні засоби мови) для розуміння змісту.
--	---	---

Сучасні підручники з читання та інтегрованого курсу мови і читання містять запитання, які передбачають відтворення здобутої в тексті інформації, пошук конкретної відповіді в прочитаному тексті; формування вміння будувати відкриту розгорнуту відповідь, підкріплену аргументами; спрямовані на висловлення загальних вражень і суджень щодо прочитаного. Не менш важливими є завдання на зразок «Знайди в тексті абзац про...», «Знайди й перекажи уривок...», «Пофантазуй, що буде з героями далі», «Склади план тексту», «Придумай заголовок», «Визнач тему твору» тощо.

Виявлені в підручниках запитання й завдання різного типу, зокрема:

- запитання, спрямовані на інтерпретування та узагальнення прочитаної інформації щодо змісту твору в цілому («Яка інформація видається тобі сумнівною? Наведи кілька відповідних цитат», «Як ти розумієш заголовок твору?», «Прочитай текст. Як можна визначити, чи правдива в ньому інформація?», «Виберіть твердження, яке підходить до змісту тексту», «Яка головна думка оповідання?»);

- запитання, пов'язані з героями твору («Якою була героїня твору? Розкажи про неї, використовуючи цитати з тексту», «Як герой виказав своє хвилювання? Запропонуй інший вислів для вираження його стану», «Використовуючи цитати з тексту, схарактеризуй одного з персонажів», «Які риси характеру притаманні герою? Чому він вчинив саме так?», «Прочитай в особах діалог. Чим особливе мовлення персонажів? Порівняй мовлення одного з мовленням іншого. Зроби висновки», «Якими ти уявляєш героїв оповідання? Які риси притаманні кожному з них? Які почуття переживав герой у певному епізоді?», «Який урок, яку пораду дав один герой твору іншому? Чи погоджуєшся ти з його думкою?», «Чим тебе дивує персонаж твору? Добери цитати з тексту», «Схарактеризуй героя, використовуючи для цього цитати з тексту», «Які риси характеру притаманні герою? Назви їх», «Чому між героями склалися

такі стосунки? Як це пояснює оповідач? Як це пояснюють самі герої?», «Поясни причину почуттів героя», «Прочитайте. Поясніть, чому автор називає героя кмітливим... тощо», «Як ти гадаєш, як вчинить герой? Наведи аргументи з тексту»);

- запитання, пов'язані з автором тексту («Яким, на твою думку, є ставлення автора до персонажа, до природи, до...? Відповідь підтвердь цитатами з тексту», «У тексті є такі рядки... Що автор мав на увазі? Які слова вжито в переносному значенні?», «Поясни заголовок. Чи зрозуміло, як автор ставиться до того, що він описує? З чого ви зробили такий висновок?», «Чому авторка не дала імен усім персонажам?», «Як у тексті передається настрій автора? Що хоче донести автор до читача?», «Для чого автор написав цей текст? «Яка мета тексту? Кому він адресований?»).

Запитання і завдання, спрямовані на аналіз та оцінювання форми й змісту прочитаного тексту, охоплюють різні рівні тексту: мовний і рівень художніх засобів; можуть стосуватися уривка твору чи тексту в цілому.

О. Савченко вважає, що найкраще вміння інтерпретувати та узагальнювати інформацію, аналізувати й оцінювати зміст і форму тексту формувати в учнів у процесі інтерактивної взаємодії. Зокрема на уроках читання це можуть бути такі способи інтерактиву:

- різні види сюжетних і рольових ігор; ігрові ситуації і завдання;
- аналітичне і прогностичне читання («вичерпування смислів»);
- інсценізація за прочитаним і спостереженнями учнів;
- парна і групова робота в малих і великих групах;
- швидке і коротке висловлювання своєї думки або доповнення,
- завершення речень («Мікрофон», «Займи позицію»);
- складання тематичних павутинок, асоціативних кущів, сенканів;

- розв'язування морально-етичних завдань у процесі дискусії;
- підготовка проєктів та їх презентація;
- дослідницькі завдання (інтерв'ю, літературна експедиція, віртуальна мандрівка тощо);
- рефлексивні судження учнів щодо процесу і результатів своєї діяльності (індивідуальні, у парі, групі)¹

І. Старагіна, В. Терещенко, А. Панченков² акцентують на ефективності стратегій розвитку критичного мислення, конструктивному діалозі, рольовій взаємодії учнів, роботі за алгоритмами. Як приклад подають стратегії «Читання в парах», «Читання із зупинками», використання графічних організаторів читання («Карта персонажів», «Семантична карта», «Таблиця «Знаю — Хочу дізнатися — Дізнався / Дізналася») та ін.

У «Рекомендаціях щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти»³ наведено цікаві завдання для роботи з різними типами текстів на уроках мови і читання в початковій школі (подаємо їх нижче). Ці питання працюють не поодиночці, а в системі із відповідним когнітивним читацьким процесом: від пошуку інформації та формулювання простих висновків до інтерпретування, узагальнення (інтегрування), аналізу й оцінки прочитаного тексту з увагою до його змісту й форми.

¹ Савченко О. Я. Літературне читання: інтерактивні методи і прийоми. *Початкова школа*. 2017. № 4. С. 34-39.

² Старагіна І., Терещенко В., Панченков А. Нова українська школа: розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання: навчальний посібник. Харків: Соняшник, 2020. 176 с.

³ Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. 47с. С. 22-23. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chyt-gram-24-10-22.pdf>

Запропоновано завдання для діагностичної роботи й перевірки рівня сформованості читацької компетентності учнів 4 класів. Вони передбачають читання тексту з позначками і помітками, відповіді на тестові запитання щодо змісту прочитаного, завершення незакінчених речень, висловлювання власної думки, аргументацію відповіді, визначення теми твору, відтворення послідовності зображених подій, пояснення заголовку твору, вибіркове читання і цитатну характеристику героя твору, складання плану прочитаного. Відповідно до цих завдань розроблено й критерії їх оцінювання та визначення рівня сформованості читацької компетентності учнів з урахуванням кожної групи результатів навчання та аспектів когнітивного читацького інтересу.

Важливими аспектами у роботі з інформаційними і художніми текстами є робота, спрямована на формування в учнів вмінь інтерпретувати й узагальнювати прочитане, а також аналізувати й оцінювати зміст і форму тексту. Система запитань ефективною є в комплексі, а не тоді, коли вчитель задає їх спорадично.

**Робота з інформаційними текстами
на уроках української мови та читання¹**

***Завдання для формування вміння інтерпретувати
й узагальнювати прочитане***

- Пояснити та розкрити суть заголовка тексту.
- Пояснити причину вибору автором теми тексту.
- Прокоментувати мету / основну думку тексту / головні проблеми, порушені в тексті.
- Схарактеризувати порушену проблему, посилаючись на конкретні фрагменти тексту, факти, деталі тощо.
- Пояснити, як можна розуміти слова автора про те, що...
- Пояснити причини описаної в тексті ситуації.
- Пояснити причини певних вчинків персонажів та подій, описаних у тексті.
- Заповнити таблицю на основі узагальнення (інтегрування) / інтерпретування / упорядкування прочитаного.

***Завдання для формування вміння аналізувати
та оцінювати зміст і форму прочитаного тексту***

- Пояснити, чому автор вибрав саме цей мовний засіб із низки синонімічних тощо.
- Пояснити причину вибору автором певної послідовності викладу та особливостей структурування інформації.
- Оцінювати заголовки частин тексту на предмет відображення змісту тексту в цілому.
- Оцінювати графічні елементи тексту (таблиці, діаграми, рисунки, ілюстрації тощо) з погляду розкриття змісту тексту.
- Оцінювати текстові елементи й зміст, щоб показати, як вони передають погляд автора або є прикладом цього погляду.

¹ Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. 47 с. С. 22. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chyt-gram-24-10-22.pdf>

- Оцінювати за допомогою доказів із тексту текстові елементи щодо передавання авторського задуму.

***Робота з художніми текстами
на уроках української мови та читання¹***

Завдання для формування вміння інтерпретувати й узагальнювати прочитане

- Об'єднати інформацію з кількох частин тексту, щоб визначити причину певного стану чи почуття персонажа.
- Інтегрувати інформацію з різних частин тексту, щоб описати динаміку розвитку персонажа.
- Пояснити причини вчинків та наслідки дій персонажа.
- Узагальнити інформацію з тексту для опису / характеристики персонажа.
- Знайти і пояснити причину нездатності персонажа виконати певну дію, ідентифікувати дії персонажа, які змінюють цю ситуацію.
- Пояснити позицію персонажа, використовуючи цитування його слів із твору.
- Установлювати та аргументувати зв'язки між іменем персонажа та його поведінкою, рисами тощо.

***Завдання для формування вміння аналізувати
та оцінювати зміст і форму прочитаного тексту***

- Оцінити твір у цілому, розпізнати його головну думку.
- Оцінити дії персонажа в тексті для пояснення його цінностей у контексті власного досвіду.
- Оцінити загальну тональність твору.
- Оцінити доречність тих чи тих мовних засобів для створення відповідної тональності твору: іронічної, гумористичної тощо.

¹ Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. 47 с. С. 23. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chyt-gram-24-10-22.pdf>

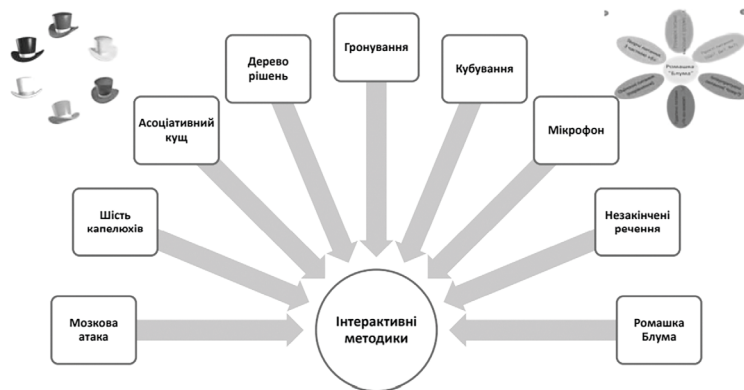
- Пояснити значення метафоричних висловів, фігуральної мови, виразів, які містять приховану інформацію, розкриваючи справжні наміри персонажів твору.

- Пояснити значущість певного персонажа для розкриття задуму автора, розвитку сюжету твору

5. Цифрові інструменти та вправи для формування в учнів умінь аналізувати художній твір

Під час аналізу твору ефективними є інтерактивні вправи та завдання, які легко можна організувати, використовуючи цифрові інструменти. Сучасні педагоги часто використовують на уроках мовно-літературної освіти у процесі роботи над прочитаним твором такі інтерактивні методики, як «Мозкова атака», «Шість капелюхів», «Асоціативний куш», «Дерево рішень», «Групування», «Кубування», «Мікрофон», «Незакінчені речення», «Ромашка Блума» та ін.

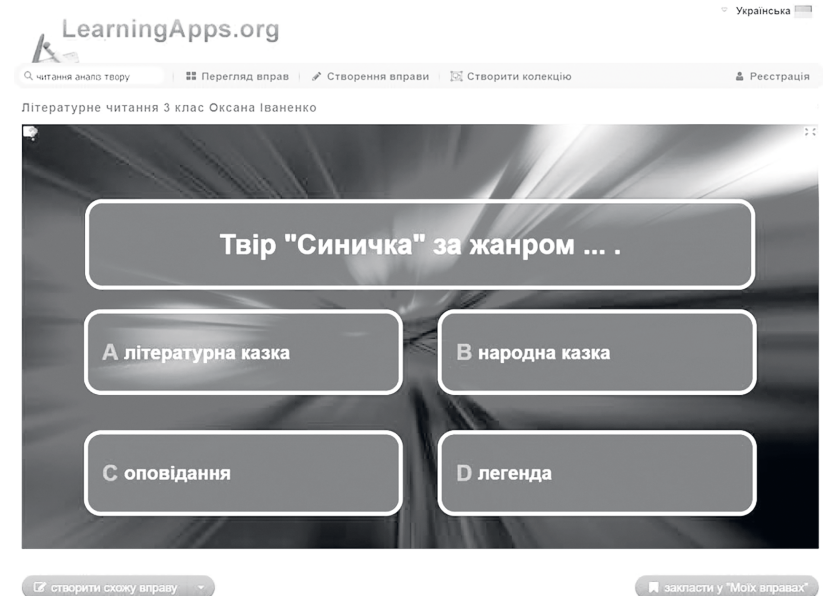
Інтерактивні та ігрові завдання у процесі аналізу казок та оповідань

Всебічно аналізувати твір дозволяють вправи і завдання, розроблені за допомогою ресурсу LearningApps. Зокрема ці завдання дають можливість:

- відтворювати послідовність подій, зображених у творі,
- упорядковувати частини тексту,
- давати характеристику героям і групувати їх,
- знаходити пари: твір — жанр, твір — герой, герой — цитата, твір — автор та ін.,
- працювати з деформованим текстом, вставляти пропущені частини,
- співставляти твір та екранізацію чи ілюстрації,
- будувати асоціативні кущі,
- створювати й розв'язувати кросворди на основі прочитаного,
- проходити тестування,
- грати ігри та змагатися на основі прочитаного та ін.

Аналіз твору можна здійснювати й в ігровій формі, наприклад, граючи «Перший мільйон» <https://learningapps.org/6103275>

LearningApps.org

Українська

Пошук читання аналіз твору Перегляд справ Створення вправи Створити колекцію Реєстрація

Аналіз твору

2020-11-03 20:20:11:42

Завдання:
Створити логічні пари

ОК

1. Моя душа ніколи не забуде Того дарунку, що весна

2. Які зміни відбуваються в природі на весні?

3. Який прийом використано, щоб показати настрої

4. Які переживання охопили ліричну героїню?

5. Якою поестея висловлює обурення весні?

6. Якого подарунку весни душа ліричної героїни ніколи не забуде?

7. Якими звуками переповнений вірш?

8. Якого постаєна в поезії Лі України "Дай весна"?

9. Які враження переповнюють ліричну героїню хвилини зневіри?

10. "Дай весна в щедра, ми зоміням г а, сипала к тки..."

11. ("Бул...")

12. Чи таконе

13. (Контрасту)

14. За допомогою яких художніх засобів Леся Українка відтворила весну, яку живую істоту?

15. Все ожило, усе загомоніло - Зелений шум, веселя луна! Співало все, сміялось і бриніло..."

Створити схожу вправу

Закласти у "Мої вправи"

ПРОЧИТАЙ УРИВОК, ДО ЯКОГО МОЖНА ПІДБРАТИ ПРИСЛІВ'Я ЧИ НАВПАКИ – ПРОЧИТАЙ ПРИСЛІВ'Я ВИБЕРИ СЕРЕД НИХ ТЕ, ЯКЕ НАЙКРАЩЕ РОЗКРИВАЄ ОСНОВНУ ДУМКУ ТВОРУ.

• Побачив Горобчика Яструб і летить до нього. Думав: «Ось зараз схоплю Горобчика і з'їм». Прилетів, став підбиратися до нього. Всі пташки на деревах замерли від страху: що тепер буде? І здивувались, що Горобчика не втекла, а кинулась на Яструба. Наїжилася, підлетіла до нього, стукнула дзьобом в око, вчепилася кігтками в голову...

Яке прислів'я найкраще характеризує уривок казки В. Сухомлинського "Любов і жорстокість"?

Жорстокість ніколи не переможе любов.
Дерево міцне корінням, людина — друзями.
Вік живи — вік учись.
Все добре, що добре кінчається.

Визнач який настрій кожного уривка вірша

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її слов'янську.
Володимир Сосюра

МАМА ЧЕРЕПАХА
В СЕРПНІ ПЕРШИЙ РАЗ
ПРОВІДЖАЛА СИНА
В ШКОЛУ, В ПЕРШИЙ КЛАС.
А ЧОМУ ЦЕ В СЕРПНІ?
ЯСНО НАМ ЧОМУ:
ЩОБ НЕ ЗАПІЗНИТИСЬ
НА УРОК ЙОМУ!

Григорій Бойко

ПЛАЧЕ ШПАК УРАНЦІ
ПІСЛЯ ЗЛИВИ,
ДЕ ШУМЛЯТЬ НА ГРЕБЛІ
ЯВОРИ,
ЩО ШПАКІВНЮ ВІТЕР
ЧОРНОГРИВИЙ
ПЕРЕКИНУВ ДЕНЦЕМ
ДОГОРИ.

Ліна Костенко

Знайдіть слова-ознаки:

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.

Хмаронька.....
Море.....
Сонце....
Пеленою.....
Поли.....
(хмаронька пливе)

ВИЗНАЧ, ХТО З ГЕРОЇВ
ТВОРУ МАВ
НАЙСИЛЬНІШИЙ ВПЛИВ
НА ПОДІЇ. ЯКЩО ЙОГО
ЗАБРАТИ, ЯК ВІД ТОГО
ЗМІНИТЬСЯ СЮЖЕТ ТВОРУ?
ПРИДУМАЙ
ПРОДОВЖЕННЯ ТВОРУ, ЯКІ
ПОДІЇ МОГЛИ Б ВІДБУТИСЯ
ДАЛІ?

РОБОТА ІЗ
ЗАГОЛОВКОМ: ДОБЕРИ
ІНШИЙ ЗАГОЛОВОК;
ВИБЕРИ ЗАГОЛОВОК ІЗ
ЗАПРОПОНОВАНИХ
ПРИСЛІВ'ІВ (ІНШИХ
ЗАГОЛОВКІВ); ПОЯСНИ
ЗАГОЛОВОК ТЕКСТУ.

Питання для обговорення та дискусії

1. В чому полягає зміст літературознавчої компетентності молодших школярів? Які знання, вміння і навички свідчать про її сформованість?
2. Охарактеризуйте методику вивчення літературознавчих понять здобувачами початкової освіти.
3. З якою метою проводимо аналіз прочитаних текстів на уроках літературного читання?
4. Які види й елементи аналізу художніх творів використовуємо у роботі з молодшими школярами?

5. Охарактеризуйте особливості сприймання учнями літератури як мистецтва слова. Які три рівні цього процесу виокремлює З. Романовська?

6. Які схеми-алгоритми є ефективними у процесі навчання учнів аналізувати художні твори?

7. Назвіть основні етапи роботи над ліричним віршем у початковій школі.

8. Які етапи опрацювання художнього твору виокремлює О. Савченко?

9. Які етапи опрацювання художнього твору пропонує Н. Богданець-Білокаленко?

10. Назвіть ефективні методи та прийоми формування аналітичного й критичного мислення школярів у процесі роботи з дитячою літературою.

11. Наведіть приклади вправ і завдань для формування літературознавчої компетентності здобувачів початкової освіти.

12. Які інтерактивні вправи та ігрові завдання є ефективними у процесі аналізу дитячої літератури з учнями?

13. Визначте цифрові інструменти, які доцільно використовувати для візуалізації та створення навчального матеріалу в процесі формування в учнів літературознавчої компетентності.

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте кейс «Завдань для формування літературознавчої компетентності молодших школярів».
2. Проаналізуйте конспекти уроків з читання з акцентом на завданнях і вправах з формування літературознавчої компетентності молодших школярів.
3. Розробіть і проведіть урок з читання з використанням інтерактивних видів роботи та цифрових інструментів, спрямованих на формування аналітичних вмінь і навичок учнів та роботу з художніми творами різних жанрів.

ТВОРЧА РОБОТА НА ОСНОВІ ПРОЧИТАНОГО

План

1 Особистісно-діяльнісна компетентність молодших школярів як запорука мотивації учнів до читання й опанування змісту літературної освіти.

2. Усні та письмові творчі роботи, вправи, ігри.

3. Цифрові інструменти для формування особистісно-діяльнісної компетентності молодших школярів.

1. Особистісно-діяльнісна компетентність молодших школярів як запорука мотивації учнів до читання й опанування змісту літературної освіти

Особистісно-діяльнісна компетентність — одна із складових літературної компетентності молодшого школяра. На думку Л. Іванової, цією компетенцією «передбачається реалізація творчих здібностей дітей, яка зумовлена високим інтересом до читання літературних творів різних за жанрами». Наковець стверджує, що можна тлумачити особистісно-діяльнісну компетенцію «як здатність читача до власної діяльності, що становить особливу якість літературної творчості в процесі організованого навчання і сприяє розвитку творчих здібностей учнів. Зазначена діяльність стимулює молодших школярів до написання власних творів (казок, оповідань тощо) на основі прочитаного, розвиває поетичні задатки»¹.

Структурними компонентами змісту цієї компетенції є: **мовленнєва творча діяльність, літературно-творча ігрова діяльність з огляду на прочитане, процес творення власних літературних текстів.**

На уроках читання і в позаурочний час дитина, активно «спілкуючись» з книгою, емоційно переживає, осмислює

¹ Коваль Г. П., Іванова Л. І., Суржик Т. Б. Методика читання: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2008. С. 249

і в уяві відтворює прочитане; опираючись на власний життєвий та літературний досвід домислює, переосмислює та творить, таким чином відбувається самовираження особистості через власну творчість.

Особистісно-діяльнісна компетенція — поняття, яке асоціативно пов'язане із поняттям «особистісно-діяльнісний підхід», що цілком виправдано. Зміст цих понять вибудовується на основі синтезу значень «особистість» та «активна діяльність».

В. Лозова підкреслює діалектичну єдність особистісного й діяльнісного підходів у педагогіці. Якщо особистісний підхід вимагає визнання особистості як продукту соціально-культурного розвитку, носія культури, її унікальності, інтелектуальної та моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору на природний процес саморозвитку здібностей, самовизначення, самореалізацію, самоутвердження, створення для цього відповідних умов, то діяльнісний підхід спрямований на таку організацію суб'єкта, в якій би він був активним у пізнанні, праці, спілкуванні, своєму особистісному розвитку. В. Лозова справедливо стверджує, що у педагогічній науці все частіше вживається поняття «особистісно-діяльнісний підхід», де особистісний і діяльнісний аспекти утворюють нерозривну, єдину інтеграцію, спрямовану на саморух, самозростання і в заключному результаті на самореалізацію своїх можливостей особистості¹.

Відтак особистісно-діяльнісна компетенція може трактуватися як показник розвитку особистості внаслідок особистісно-діяльнісного підходу до навчання. Технологія особистісно-діяльнісного підходу враховує мотивацію особистості на самореалізацію та самотрансценденцію;

¹ Лозова В. Стратегічні питання сучасної дидактики. *Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні*. Ч. 1 Харків: ОВС, 2002. С. 96-97.

загальні характеристики особистості (самосвідомість, ціннісні орієнтації, кругозір, індивідуальність), які визначають неповторність, унікальність особистості, її позицію у навколишньому світі. В єдиній педагогічній інтеграції особистості та діяльності даного підходу важливим моментом виступає самоорганізація особистості як повноцінне оволодіння собою, своєю сутністю, як здатність самостійно ставити перед собою мету й діяти відповідно до неї, зберігаючи адекватну критичну позицію відносно себе, уміння випереджувати, передбачати результати дій до їх виконання, самостійно будувати стратегію досягнення педагогічної мети.

Формування особистісно-діяльнісної компетентності учнів дає можливість учителеві: 1) здійснити індивідуальний підхід до кожного учня (важливий принцип дидактики); 2) виявити інтереси учнів, позитивні якості й вади; 3) допомогти кожному учневі позбутися негативних якостей і розвинути ті, що необхідні для навчання (без вольових зусиль). Незважаючи на такий перелік, бракує чіткості у визначенні даної компетентності.

У формуванні особистісно-діяльнісної компетентності молодшого школяра акцент робиться на творчому аспекті діяльності учня-читача. Домінантними виступають літературні знання та здатність особистості на їх основі розгорнути власну творчу діяльність, самореалізуватися і відбутися як активний читач і аналітик, критик, творець нових текстів.

2. Усні та письмові творчі роботи, вправи, ігри

Формування особистісно-діяльнісної компетентності молодших школярів буде ефективним за умови виконання ними різноманітних **творчих робіт** на основі тексту. Такими творчими роботами в початковій школі є:

- різні види творчого переказу (розповідь від 1 особи, продовження розповіді, складання розповіді про предмет

прочитаного твору; розповідь за аналогією, про автора твору);

- твори-описи, роздуми, розповіді;
- ілюстративна робота (словесне, графічне малювання);
- колективна декламація;
- складання сценаріїв за прочитаним, читання-інсценізація;
- вправи з деформованим текстом;
- комунікативне, уточнююче читання;
- створення анотацій, критичних відгуків, рецензування, написання листів авторам творів;
- складання описів з елементами міркування, монологів від імені героїв, оповідача, автора;
- робота над лексико-семантичними групами слів;
- запис думок, міркувань.

Важливим на цьому етапі роботи з учнями є написання відзиву на прочитану книгу (як вид твору), де вони дають оцінку, творчо переосмислюють прочитане. Учні 3-4 класів такі відзиви пишуть з узагальненнями, в яких є порівняння, зіставлення прочитаного з фактами, відомими їм з інших книг або з життя. Твори-відзиви можуть носити критичний, творчий характер.

Анотування книг, складання власних казок, віршів, інсценізацій, радіоп'єс, створення ілюстрацій до твору, читання в особах, вирішення творчих завдань до творів, введення в твір нових подій, персонажів, додавання власних кінцівок та поворотів сюжетних ходів сприяють активізації навчальної діяльності й часто стають стимулом до творчої активності учнів, розвитку образного мислення, уяви, а відтак — написання власних текстів.

Л. Іванова наводить такі види завдань для формування особистісно-діяльнісної компетентності молодшого школяра:

1. Після читання твору проведи з друзями гру «Газетний репортер». Використай запитання до респондентів: *Що робить тебе сумним? Що робить тебе щасливим? Яка твоя*

улюблена книга? Намалюй улюбленого літературного героя, щоб інші могли відгадати його ім'я.

2. Склади власну літературну гру до прочитаного твору.

3. Склади літературну вікторину (ребус, кросворд) за змістом прочитаного твору.

4. Упродовж 5 хвилин напиши міні-твір зі словами: *театр, кінь, годинник, корабель, зошит*.

5. Склади твір: «Про що можуть розмовляти між собою предмети?».

6. Придумай і виправдай ситуацію, у якій можлива зустріч героїв з різних літературних творів.

7. Створи книгу «Хто я є?».

8. Склади строфу вірша за опорними словами: *діточки, квіточки, віночки, струмочки*.

9. Допиши вірш (за початком, римами, опорними словами).

10. Уяви, що ти є автором прочитаного оповідання. Підготуй повідомлення про те, як ти написав його, чому ти вибрав таку тему, звідки взяв сюжет.

11. За допомогою міміки і жестів покажи одного з літературних героїв, щоб інші відгадали його ім'я.

12. Створи буктрейлер чи відеопрезентацію до твору, з яким ознайомився на уроці.

Творчі види роботи на основі прочитаного тексту.

Основними творчими роботами на уроці читання є :

- ілюстрування (словесне, графічне, музичне);

- складання мовленнєвої партитури виразного читання (розстановка і дотримання під час читання наголосів, пауз інтонаційних, граматичних, логічних, змістових, психологічних), читання різним тоном: «золотим» (з пафосом), «срібним» (легко, ясно, прозоро), «мідним» (глухо, з використанням низьких звуків мовлення), «оксамитовим» (задушевно, правдиво, щиро, передаючи почуття суму, журби, радості);

- складання монологічного висловлювання за твором від імені головного героя або одного із персонажів твору;

- складання опису з елементами міркування, або розповіді з елементами опису;

- робота з ілюстрованими прислів'ями;

- постановка «живих» картинок;

- продукування діалогів протилежного змісту;

- тлумачне читання;

- читання-перефразовування;

- трансформативні вправи;

- складання плану, анотації;

- читання-інсценізація;

Розглянемо детальніше деякі з них. Словесне малювання тісно пов'язане з графічним. Таку роботу в початкових класах потрібно починати не з створення дітьми особистих графічних малюнків, а з аналізу ілюстрацій, картин. На уроках читання часто проводять роботу з ілюстраціями та картинами. Важливим є роздивляння книжкових малюнків перед, по ходу і по закінченню читання.

При роботі над портретом героя доцільно навчити дітей розпізнавати риси характеру, які передавав художник, поступово переходячи до порівняння з твором.

При словесному змалюванні необхідна матеріальна (зорова) основа. Якщо вчитель гарно малює, готуючись до уроку, він може запропонувати свої графічні малюнки до даного тексту. При цьому, після словесного опису учнями кожної деталі малюнка, інтер'єру, портрета героя, послідовно графічно підтверджується закінчена картина описаного автором. Це створює базу для розвитку уяви дітей про даний твір.

Зараз легко можна створити будь-яку ілюстрацію до твору, використовуючи штучний інтелект. Це можна зробити як колективно в класі, так і запропонувати учням таке завдання для індивідуального виконання вдома. Найпростішим сервісом, де за описом можна створити ілюстрацію до твору чи портрет персонажа є Canva.

Варто зазначити, що тільки на заключному етапі навчання словесного малювання діти готові без зорової опори, самостійно, створити словесний малюнок до тексту. А саме на основі цього словесного малюнка ШІ може запропонувати варіанти графічних зображень.

Педагоги враховують й той факт, що словесне малювання ні в якому випадку не повинно перетворюватись у переказ твору. Мета словесного малювання – наблизити до дитини образи твору, включити в дитячу уяву, сконструювати уявлення, які виникли. Обговорюючи уявну картину, вчитель повинен поставити дітям три питання:

- Що буде намальовано? (Зміст);
- Як ми розмістимо об'єкти на картині (що на першому плані, що далі, що справа, що зліва, що буде зображено у центрі? Які пози виберемо для людей? тощо)? (Композиція);
- Які фарби використаємо для картини? (Кольорове рішення).

Така робота привчає дітей тренувати уяву, загострює увагу до слова, поглиблює читацькі почуття. При читанні ліричних творів прийом словесного малювання стає основним. Розвивається художньо-образне мислення і мовлення здобувачів початкової освіти.

Графічне малювання найчастіше учні виконують вдома. Вибирають уривок, який будуть ілюструвати, ще раз його перечитують і малюють. За ілюстраціями учнів на уроці проводиться вибіркове читання, що дозволяє закріпити зв'язок слова і образу.

Більш складним видом графічного малювання до тексту є екранізація. Це творча робота, що поєднує малюнок з текстом. Вона вимагає створення серій малюнків, розміщених в певній послідовності, що відповідає розвитку сюжету твору. Це колективна робота, в процесі якої учні співпрацюють у різних напрямках: спільно визначають кадри, підбирають підписи до них і музику.

На уроках читання широкого використовують перекази: детальні, стислі, вибірккові, з перебудовою тексту і з творчим доповненням. Переказ твору допомагає дітям закріпити у пам'яті зміст прочитаного у всіх його деталях і засвоїти логіку зразка та його мови. Однак переказ — це не просто відтворення прочитаного. Необхідно на уроках читання ввести в переказ елемент творчості. Досвід показує, що переказ відбувається краще, якщо текст читають діти без попереднього читання вчителем. Важливо, що навчати переказувати слід окремо — за прослуханням, за прочитанням мовчки (вголос), на основі побаченого і т. д.

У методиці враховано особливості застосування всіх видів переказу впродовж навчання. Якщо вчитель використовує вибіркковий переказ, то залежно від етапу навчання слід запропонувати дітям роботу над твором за запитанням чи завданням лише окремої частини (перекажіть ту частину оповідання, де йдеться про...; перекажіть ту частину, де є опис чи елемент міркування); переказування кількох епізодів з оповідання, об'єднаних спільною темою, за ілюстрацією підручника, паралельне (один учень розповідає все, що стосується одного героя, інший — другого і т. д.).

Проводячи стислий переказ не рекомендується використовувати високохудожні тексти. Художні описи діти взагалі не повинні переказувати стисло, як і ті, що містять діалог. Найкраще, навчаючи стислого переказу, використовувати пізнавальні розповіді, в яких легко простежується розвиток подій. Однак захоплюватися цим видом роботи не варто, оскільки така надмірність може привести до сухості мови, відучить дітей від художніх деталей та образного мислення.

Перекази з перебудовою тексту із творчим доповненням можуть використовуватися в таких варіантах: розповідь зі зміною особи оповідача чи від особи одного з героїв, переказування всього тексту або його частини з творчим до-

повненням (з вигаданими епізодами, деталями, описом пейзажу, описом зовнішності людей, продовження оповідання, долі героя), інсценізація тексту, тобто складання за прочитаним твором діалогів, їх читання в особах, складання сценарію за твором, словесне малювання тощо.

Поширеними у практиці сучасної початкової школи є й інші види пізнавальної й творчої роботи з текстом на уроці читання.

Словникова робота проводиться з метою:

- а) тлумачення незрозумілих слів, які відшукали в тексті;
- б) пояснення іншим словом дане, добирання синонімів;
- в) добирання антонімів до слова;
- г) добирання до іменників прикметників з тексту.

Тестування за твором практикують з метою перевірки первинного сприймання. Це, як правило, елементарні запитання на основі змісту прочитаного тексту.

Складання плану до прочитаного твору може супроводжуватися різноманітними завданнями:

- прочитати текст за складеним планом, поділивши його на частини;
- відшукування частин тексту відповідно до ілюстрації чи прислів'я;
- поставити питання до кожної частини тексту;
- охарактеризувати кожну частину твору за допомогою цитати;
- інсценізувати кожну частину твору;
- проілюструвати кожну частину та ін.

Творча робота над текстом може будуватися як вирішення таких завдань:

- Дібрати власний заголовок: веселий, питальний, одним словом.
- Перенести дії твору в сучасне або минуле.
- Ввести нового героя в текст.

- Продовжити текст.
- Замінити одну з структурних частин: зачин, основну частину, кінцівку.
- Дібати до твору прислів'я, загадки.
- Скласти анотацію до прочитаного твору.
- Створити рекламу до твору.
- Написати власний твір з використанням певних цитат.
- Написати лист героєві чи авторові твору.
- Продовжити вірш власними рядками.
- Скласти схожий, аналогічний твір, але з іншими головними героями та перенести зображені події в інше місце і час.

- Скласти діалог за прочитаним.
- На основі теми твору скласти міркування.

Учням цікаві ігрові форми роботи:

- Подати заголовок твору у вигляді анаграми.
- Пізнавальні цікавинки до уроку.
- Фразеологізми, вдалі вислови.
- Ребуси-вірші.
- Утворити сходинки споріднених слів, (наприклад, лід, льодок, льодочок).
- Дібрати найбільше ознак (*Село (яке?) рідне, молоде, слов'їне... Україна (яка?) єдина, чарівна...*)
- Поєднати слова в речення.
- Розділити рядок на окремі слова (*Дзвентькоханамо-вачисто*)
- Швидко слово називай, йому риму додавай: качка — ля-качка, олівець — малювець, Кирило — Гаврило, Світла-на — кохана.
- Складання чистомовок, що безпосередньо стосуються твору (наприклад, *шпа-шпа-шпа — чекаємо шпака, шпи-шпи-шпи — десть летять вони, шпу-шпу-шпу — я давно їх жду*).
- Поспівчувати героєві твору та заспокоїти його.

- Намалювати або усно описати одяг героїв твору.
- Зробити моделі, аплікації, об'ємні вироби до твору з наявних матеріалів.
- Прочитати текст, як диктор телебачення.

3. Цифрові інструменти для формування особистісно-діяльнісної компетентності молодших школярів

Творчий переказ казки можна організувати з використанням вправ та ігор у LearningApps. Як приклад, наведемо вправу, у якій потрібно відновити послідовність подій у казці «Летючий корабель». Після відновлення послідовності учням можна запропонувати змінити кінцівку твору чи певний епізод. <https://learningapps.org/23760253>

Наведемо також інші завдання, ефективні у формуванні особистісно-діяльнісної компетентності молодших школярів. Це добирання заголовку і робота з деформованим текстом, переказ твору з використанням ілюстрацій, завдання для творчої роботи під час вивчення казок Валерія Шевчука із збірки «Панна квітів».

2

ПРОЧИТАЙТЕ РЕЧЕННЯ. РОЗМІСТІТЬ ЇХ В ТАКОМУ ПОРЯДКУ, ЩОБ УТВОРИВСЯ ТЕКСТ. ДО ТЕКСТУ ДОБЕРІТЬ ЗАГОЛОВОК

Адже вона давала гарний урожай.
Люди боялися прогнати Деметру.
Для давніх греків Деметра – богиня родючості.
Її сила проявляється у цвітінні садів, проростанні хлібних паростків, теплих дощах, вона вдихає життя у все живе.
Вірили, що з приходом весни віддячить Деметра кожному, хто шанував її чудодійну силу.
Тому прославляли її урочистими піснями.

4

ПЕРЕКАЗАТИ ТВІР ЗА ДОПОМОГОЮ ІЛЮСТРАЦІЙ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК "ДІВЧИНКА, КОТРА ШУКАЛА МАМУ"

ЗАВДАННЯ 1. ДИТЯЧИЙ ТЕАТР
За допомогою міміки та жестів покажіть одного з героїв/улюблений уривок прочитаної казки так, щоб інші учні відгадали, про кого/що йдеться.

ЗАВДАННЯ 2. ЛІТЕРАТУРНА ГРА "Я - АВТОР"
Представте себе автором прочитаної казки. Розкажіть усьому класу, чому ви вибрали такий сюжет, яка історія вас надихнула, чому підібрали саме таку назву для твору.

ЗАВДАННЯ 3. ДАЙТЕ ЧІТКУ ТА ПРАВИЛЬНУ ВІДПОВІДЬ НА ЗАПИТАННЯ:

1. Чому дівчинка втекла від чужої жінки?
2. Що знаходилося у скринях королеви печалі?
3. Куди поніс білий лебідь на своїх крилах дівчинку? Чи знайшла вона все-таки свою маму?

ЗАВДАННЯ 4.
Придумайте кінцівку, в якій би дівчинка зустрілась із героєм іншої казки. Валерія Шевчука "Панна квітів" – дівчинкою зеленоочкою. Як, на вашу думку, розгортались би події?

ЗАВДАННЯ 5. ТВОРЧИЙ ПЕРЕКАЗ
Перекажіть зміст казки, змінивши особу, від якої ведеться розповідь, про події розповідатиме не автор, а сама дівчинка, котра шукає маму.

159

Отже, урок літературного читання — це особливий предмет освітньої навчальної програми, що надає широкий спектр можливостей для створення і забезпечення необхідних педагогічних умов, сприятливої атмосфери для розвитку творчого потенціалу й активізації творчої діяльності молодших школярів. Ефективними при цьому є не тільки творчі роботи на основі прочитаного, а й інтерактивні методи навчання, літературні ігри, завдання, вправи із використанням цифрових технологій. Зокрема це створення інтерактивних плакатів, буктрейлерів, кросвордів, ребусів, ігор у learningApps.

Питання для обговорення та дискусій

1. Охарактеризуйте особистісно-діяльнісну компетентність молодших школярів та окресліть її структурні компоненти.
2. Чому важлива творча робота учнів на основі прочитаного?
3. Які усні, письмові роботи, вправи та ігри є ефективними для активізації творчої діяльності учнів на уроках літературного читання?
4. Назвіть творчі види робіт на основі прочитаного, які найчастіше використовують учителі НУШ.
5. Як робота з текстом та ілюстраціями до твору впливає на формування літературної компетентності молодших школярів?
6. Які види творчої роботи на основі прочитаного варто використовувати на уроках інтегрованого типу?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть таблицю «Види творчої (усної та письмової, з використанням цифрових інструментів) роботи учнів початкової школи на основі прочитаного тексту».

2. Проведіть аналіз конспектів уроків з читання, звертаючи увагу на вправи і завдання, спрямовані на формування особистісно-діяльнісної компетентності учнів.

3. Розробіть і презентуйте урок творчого інтерактивного читання (на основі самостійно обраного твору з дитячої літератури).

САМОСТІЙНЕ ДИТЯЧЕ ЧИТАННЯ — РЕЗУЛЬТАТ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

План

1. Самостійне дитяче читання та орієнтування у виборі книг.
2. Методи і прийоми формування бібліотечно-бібліографічної компетентності молодших школярів.
3. Промоція дитячої книжки і дитячого читання серед молодших школярів.

1. Самостійне дитяче читання та орієнтування у виборі книг

Поняття «самостійне дитяче читання», «читацька діяльність», «читацька самостійність» не нові у методиці читання. Теоретичні та методичні грані окресленої проблеми висвітлювали у своїх працях науковці та педагоги-практики, які займаються дослідженням та розробками у сфері методики позакласного читання: О. Джежелей, А. Ємець, Л. Іванова, М. Наумчук, Г. Підлужна, Н. Скрипченко, Г. Ткачук та інші.

Самостійне дитяче читання — це добровільне, індивідуальне, усвідомлене читання дитини без посередньої допомоги вчителя, бібліотекаря, дорослих. Самостійне дитяче читання є як свідченням сформованої бібліотечно-бібліографічної компетентності учня, так і ознакою його літературної освіченості.

Читацька діяльність, як зазначає Г. П. Ткачук, «знаходить своє об'єктивне вираження до книжки взагалі і в умінні думати над книжкою під час вибору, під час читання першої фрази і першого слова, це творче осмислення прочитаного після того, коли книжка закрита». У початковій школі вчитель керує читацькою діяльністю учнів, в тому числі й самостійним дитячим читанням, і саме від нього безпосередньо

залежить формування у молодших школярів основ читацької самостійності.

Читацька самостійність — особистісна якість дитини-читача, яка виражається у внутрішній потребі та стійкому вмінні свідомо вибирати, читати книжки й усвідомлювати прочитане.

Тип правильної читацької діяльності — це сформована у читача здатність до цілеспрямованого осмислення і усвідомлення книжки до читання, в процесі читання і після прочитання; до свідомого вибору книжки для читання відповідно до своїх можливостей та інтересів (за Г. Ткачук).

Традиційно склалася думка, що самостійним дитячим читанням керує вчитель, формуючи основи читацької самостійності на **заняттях з дитячою книжкою (1 клас) та уроках позакласного читання за допомогою провідного методу читання-розгляду**. Традиційним завжди був метод читання-розгляду — це неперервний ланцюг взаємопов'язаних розумових і практичних дій, в результаті яких дитина самостійно виділяє зовнішні ознаки змісту кожної книжки, взаємно їх співвідносить і робить загальний, але достатньо обґрунтований висновок про тематику, його зміст, кількість творів у книзі, а тоді ставить мету читання і зразу ж по-справжньому «занурюється» у процес засвоєння змісту твору.

Цей метод сприяє інтенсивному розширенню читацького кругозору. Умовно передбачено оптимальні норми обсягу читацького кругозору учня на кожному етапі навчання:

Етапи навчання	Обсяг читацького кругозору на одне заняття	Кількість засвоєних книжок	
		За етап навчання	За весь період навчання
Підготовчий	Одна нова книжка	25-30	35-40
Початковий	Група книг (4-5)	65-75	75-100
Основний	Група книг (8-10)	80-90	90-125
Підсумковий	Групи книг без обмежень	100-120	150-200 і більше

Сьогодні популярними є інші методи розвитку читацької самостійності й мотивації до читання, зокрема презентації, буктрейлери, відеоролики, екранізації книг.

Кожна зустріч школярів з дитячою книжкою повинна забезпечувати пізнання світу в усій його різноманітності, розвиток психічних процесів: аналізу, узагальнення, оцінок, кількісних, якісних, часових, причиново-наслідкових зв'язків. Учитель повинен навчити учнів вести діалог з текстом, з книжкою, з автором, а для цього потрібно правильно підбирати навчальний матеріал. Дитячі книжки, відібрані для читання, повинні характеризуватися різноманітною тематичною спрямованістю, жанровими, структурними особливостями, конструктивно-оформлюваними елементами з оглядом на відповідність трьох ознак змісту книжки (прізвище автора, заголовки, ілюстрації на обкладинці і в тексті). Це забезпечить умови для правильної організації додаткового читання, активізує діяльність учнів у світі книжок, звідки починається їх самовиховання.

2. Методи і прийоми формування бібліотечно-бібліографічної компетентності молодших школярів

Бібліотечно-бібліографічна компетенція — одна із складових літературної компетенції, зміст якої охоплює: правильний вибір книги, знання початкових бібліотечно-бібліографічних понять, вміння користуватися довідковою літературою, читати періодичну пресу. Ці вміння формуються в основному на бібліотечних уроках, уроках позакласного читання, заняттях з дитячою книжкою.

Основним показником сформованості бібліотечно-бібліографічної компетентності виступає **самостійне читання учнів** — добровільне, індивідуальне, без безпосередньої допомоги вчителя, бібліотекаря чи дорослих, звернення до кола доступних книг з метою:

- 1) здійснення свідомого вибору книги,
- 2) прочитання вибраної книги згідно з усіма правилами, засвоєними в класі,
- 3) виведення висновків з огляду на прочитане.

Самостійне читання є підсумком, результатом системи знань, вмінь і навичок, здобутих у процесі роботи з дитячою книжкою (1 клас) та на уроках позакласного читання (2-4 класи), у процесі позаурочної, виховної роботи.

Формування бібліотечно-бібліографічної компетенції здійснюється з урахуванням рівня читацької готовності кожного учня, його техніки читання, типу читацької діяльності. Індивідуально-диференційований підхід у навчанні — провідний. Читацька діяльність учнів при цьому має бути правильною. **Тип правильної читацької діяльності**, як визначає Г. Ткачук, — це сформована у читача здатність до цілеспрямованого осмислення і усвідомлення книжки до читання, в процесі читання і після прочитання; до свідомого вибору книжки для читання відповідно до своїх можливостей та інтересів.

Молодші школярі повинні навчитися орієнтуватися в доступному колі читання. Так, на підготовчому етапі навчання діти під керівництвом учителя колективно орієнтуються в книзі, знаходять запропонований твір, визначають кількість і тематику творів, що увійшли до змісту книги. Школярі вчаться за зовнішніми ознаками книги — заголовком, ілюстраціями, прізвищем автора (якщо з його творчістю вони вже знайомі) — визначати тему, жанр, емоційне забарвлення вміщених творів.

На початковому етапі навчання (1-2 класи) — вправи для орієнтування в одній книзі проводяться не після, а перед читанням і переважно самостійно. Аналогічно на наступних уроках закріплюються вміння знайомитися з книгою (на новому навчальному матеріалі). На основі цього вміння діти вчаться орієнтуватися в книжках, об'єднаних темою,

жанром чи авторською приналежністю. На основному етапі навчання (3-4 класи) учні самостійно вибирають книги в бібліотеці і вдома у відповідності з темою наступного уроку, а також з урахуванням власних можливостей та інтересів. Книжки з ускладненнями в оформленні включаються в роботу на уроці, щоб поступово практичним шляхом познайомити учнів з різними їх видами і показати шляхи переборювання труднощів, що виникають під час знайомства з такими книгами.

Основними складовими змісту бібліотечно-бібліографічної компетентності є формування:

а) правильної читацької діяльності учнів — наявності вміння і звички думати над книгою до читання, в процесі читання і після нього;

б) читацького кругозору;

в) вміння читати вибірково.

Крім того реалізацію змісту **бібліографічної компетенції молодших школярів** забезпечує періодичне читання преси, відвідування бібліотеки, користування різноманітними довідковими посібниками, стимулювання учнів до ведення читацьких щоденників, заохочування стати кращими читачами.

Орієнтовними завданнями для формування бібліотечно-бібліографічної компетентності можуть бути:

1. Розглянь книгу: а) зроби запис у каталожній картці; б) запиши можливий зміст.

2. Розглянь книги довідкового характеру. Назви важливі характерні ознаки.

3. Опиши свої дії під час першого ознайомлення з книжкою («Спочатку я...»).

4. Розглянь дитячі журнали, газети. Чим вони відрізняються від художньої книги?

5. Назви основні елементи, за якими можна визначити орієнтовний зміст незнайомої книги.

6. Склади висловлювання на тему «*Чим і чому цікавий цей твір?*».

7. Склади рекомендаційний плакат до уроку на тему.

8. Утвори складні слова з двох інших: друкувати книгу — ... (книгодрук): любити книгу — ... (книголюб); збирати книги — ... (книгозбірня).

9. У власній бібліотеці розмісти книги за алфавітним порядком.

10. Доповнюй речення з двох слів щоразу новим словом. Наприклад: *Ми читаємо. Ми читаємо в залі. Ми читаємо в читальній залі. Ми читаємо в читальній залі казки. Ми читаємо в читальній залі авторські казки.*

11. Знайди пари синонімів, з'єднай стрілками: *книголюб палітурка; букви літери; читач назва; обкладинка титул.*

12. Прочитай «ланцюжки» слів, знайди «зайве», поясни свій вибір: *Книга, книгарня, друкарня, книжковий. Читач, книга, прочитати, читанка.*

13. Оформи титульну сторінку заданої книги.

14. Назви якомога більше ознак книги (титульна сторінка, ілюстрація, корінець, зміст, назва, видавництво, обкладинка, читацький блок тощо)

15. Заповни каталожну картку на улюблену книжку.

16. У ході бесіди побудуй схему «Структурні елементи книжки».

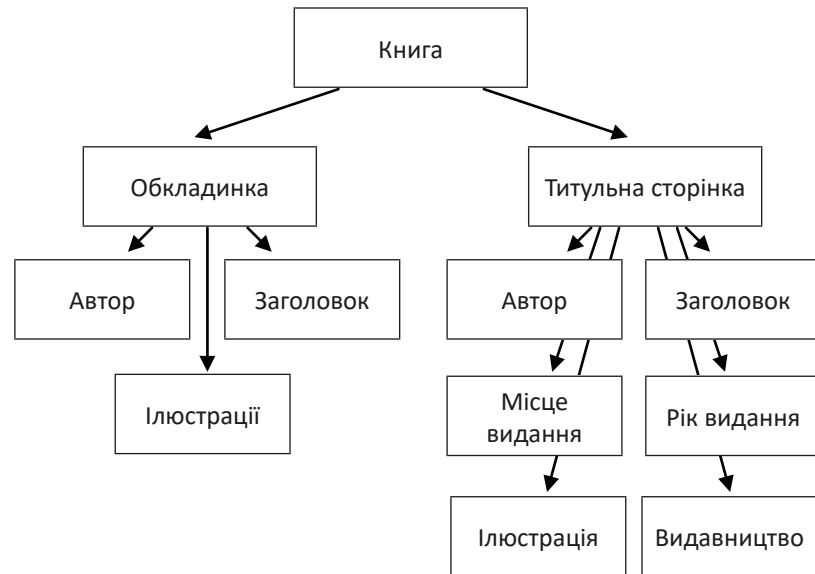
17. Користуючись схемою «Структурні елементи книжки», проаналізуй запропоновані книжки.

Учень зі сформованою бібліотечно-бібліографічною компетентністю має знати і користуватися поняттями: абзац, анотація, біографія, відзив на прочитану книгу, гігієна читання, позакласне читання.

Формуванню бібліотечно-бібліографічної компетенції, вихованню в учнів потреби самостійно читати, розширенню читацьких інтересів значною мірою сприяють як традиційні (авторські, тематичні, жанрові) уроки позакласного читання,

так й бібліотечні уроки. Як пише Г. Ткачук, мета бібліотечних уроків — виховання культури читання, інтересу до книжки як засобу засвоєння шкільних наук, розвитку бібліотечно-бібліографічних навичок, бажання працювати з довідковими виданнями та ін¹.

Схема «Структурні елементи книжки»

Бібліотечні уроки можна проводити безпосередньо у бібліотеці, тоді їх проводить бібліотекар, а можна у класі. Вчитель по можливості на такі уроки запрошує шкільного бібліотекаря, який допомагає оформити у класі книжкову виставку з відповідної теми, дібрати цікавий матеріал до уроку, провести літературні ігри чи конкурси тощо.

Бібліотечний урок можна побудувати як подорож залами бібліотеки. У ході заняття учні отримують найперші уяв-

лення: «бібліотека», «бібліотекар», «читач». Детальніше бібліотекар розповідає про книжкову виставку, нагадує, як слід користуватися книжками. Під час огляду інших книжок, можна детально ознайомитися із дитячими журналами. Наприклад, «Барвінком». У ході бесіди з'ясувати чи знайомі діти з цим журналом, переглянути зміст, ілюстрації, рубрики видання. Потім прочитати один-два тексти, загадки, цікаві запитання тощо.

Як підсумок заняття вчитель рекомендує дітям розповісти про бібліотеку вдома.

Структура бібліотечних уроків містить:

- ознайомлення із виставками книг, їх перегляд;
- колективну роботу з журналом чи збіркою;
- читання й усвідомлення змісту творів видання;
- слово бібліотекаря (пояснення бібліотечних понять, ознайомлення із правилами користування бібліотекою, каталогами тощо); рекомендації.

3. Промоція дитячої книжки і дитячого читання серед молодших школярів

Методи промоції читання — система способів мотивації до читання дітей та дорослих, популяризації якісної літератури. Це найперше методи стимулювання інтересу до книжки і читання, формування читацької культури, інтерактивної взаємодії, вияву творчої ініціативи, втілення креативних ідей. Важливим є поширення культури книги і читання у сім'ї, школі, дитячих центрах, дитячих і юнацьких організаціях та групах; спілкування на основі прочитаного, створення ситуацій емоційно-моральних переживань, ситуаційне моделювання та експертні оцінки читачів.

Правила: Зацікавити дитину книгою! Показати приклад постійного читання! **Читати** та **обговорювати** з нею книгу! Дати дитині можливість сказати своє слово і бути почутою!

Класифікувати методи промоції дитячого читання можна за різними критеріями: за типом (характером) пізнавальної

¹ Ткачук Г. П. Методика позакласного читання у початкових класах: Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2010. 264 с.

діяльності, рівнем самостійності, розумової активності учнів, інтенсивністю використання цифрових інструментів та ін.

Як показує мій досвід, доцільно класифікувати методи промоції дитячого читання відповідно до етапу читацької діяльності з урахуванням вікової категорії адресатів.

1. Етап передчитання: реклама книг, робота з сайтами, блогами, залучення дітей до реклами книг і читання, програми у школах і бібліотеках, проекти популяризації, конкурси.

Методи популяризації книги є традиційні й побудовані на використанні цифрових технологій:

- виставки книг і презентація новинок у бібліотеці чи класі;
- мінікнижкові форуми;
- знайомство з авторами і новими книгами у відеооглядах, презентаційних відеороликах;
- презентації за участі автора;
- рекомендаційні інтерактивні плакати офлайн і онлайн;
- рекомендаційні списки й розсилки;
- **літературні п'ятихвилинки на уроках у школі та систематичні презентації новинок у бібліотеці (в аудиторному і у електронному форматі);**
- **програми промоції читання (бібліотеки);**
- робота із сайтами, книгоблогами та бібліотечними ресурсами, які пропонують огляд новинок;
- створення хмаринки слів з назвами нових книг;
- парад книжкових обкладинок у QR-кодах;
- перегляди екранізацій відомих творів;
- читання фрагментів текстів («гачки») і поширення записів у відеоформаті серед учнів через соцмережі.

Це, як правило, форми реалізації інформаційно-рецептивного методу промоції читання.

Програма промоції читання — спеціально розроблений документ, яким передбачено цілі, стратегії, систему заходів з організації читацької діяльності учнів впродовж певного періоду часу (тиждень, місяць, рік). Це своєрідний план ро-

боти з формування читацької культури учнів, розвитку дитячого читання. Програма промоції читання може бути розроблена для одного класу, певної ланки освіти (початкової школи, середньої, старшої), учнів всієї школи і охоплювати урочні й позаурочні види діяльності.

Найчастіше такі програми і плани розробляють для шкіл бібліотеки.

2. Етап читання і аналізу, обговорення прочитаного у початковій, середній та старшій школі на уроках і в позаурочний час.

Найчастіше на цьому етапі використовують форми реалізації репродуктивного та евристичного методу промоції читання:

- **уважне, осмислене читання** текстів із залученням методик технології розвитку критичного мислення;
- аналіз тексту (сюжетний, тематичний, пообразний, з використанням елементів різних критичних підходів — гендерного, психологічного, педагогічного, соціокультурного, постколоніального, рецептивно-естетичного та ін.);
- обговорення прочитаного у процесі реалізації інтерактивної взаємодії;
- робота над образом головного героя;
- розгляд твору у контексті творчості, автобіографії автора тощо;
- інтерактивні квести (з використанням різних інтерактивних методик);
- заняття-візуалізації;
- інтегровані заняття (для таких занять є спеціальні книги: А.Бачинський «З Ейнштейном у рюкзаку» — фізика, «Лесе-ві історії» — хімія, «Український квітник» Зірки Мензатюк, «Втеча звірів» Г. Пагутяк — природознавство, «Таємниця козацької шаблі» — історія і географія та ін.)
- літературні мандрівки («Таємниця козацької шаблі»);
- творче інтерактивне читання (у початковій школі);

- написання есе на основі прочитаного;
- дискусії і дебати;
- інтерв'ю з письменниками (авторський проєкт «Літературна академія»);
- робота з ментальними картами на основі одного твору, творчості письменника, узагальнених тем;
- робота з інтерактивними плакатами на основі одного твору, творчості письменника, узагальнених тем;
- ігрові завдання на основі прочитаного;
- підготовка індивідуальних і групових проєктів;
- ведення відеоблогів і електронних читачьких щоденників;
- зйомки буктрейлерів;
- виготовлення лепбуків і продуктів скрайбінгу;
- оксфордські дебати (доречно у старших класах).

3. Етап післячитання — авторські проєкти, читачькі конкурси, а також

- складання рекомендаційних списків, топ-10 кращих книг читачами;
- презентація буктрейлерів;
- літературні вікторини і конкурси читачів;
- читачький подіум;
- написання рецензій, відгуків, есе — конкурс робіт;
- відеовідгуки про прочитану книгу;
- робота з «Літературником».

У роботі бібліотек актуальними є форми реалізації проблемного методу промоції читання:

- оксфордські дебати, дискусії на основі прочитаного;
- дискусійні клуби;
- колективне обговорення проблеми, висвітленої у книзі (коло книжки);
- інтерактивні бесіди;
- читачькі батли;
- обговорення книг з фахівцями з теми (психологами — книги про булінг, самотність, суїцид; гінекологами — раннє статеве життя; дизайнерами — про моду тощо);

- карта успіху читача онлайн (спільний документ);
- ментальні карти читачів — конкурс;
- літературні квести та екскурсії;
- читання на екскурсіях;
- спільна промоція читання.

Як засвідчує наш досвід, зараз найефективнішими є форми промоції читання із застосуванням інструментарію цифрових технологій:

- онлайн-мандрівки бібліотеками;
- онлайн-презентації;
- онлайн-зустрічі з письменниками («Літературна академія»);
- ведення читачького щоденника чи відеоблогу, сторінки читача у соцмережах;
- оголошення флешмобів та літературних конкурсів онлайн (у соцмережах, групах);
- зйомки буктрейлерів;
- конкурс інтерактивних плакатів та ментальних карт читачів;
- онлайн читачькі марафони;
- використання генераторів для створення цитат на картинках;
- хмарні технології у презентації книги.

Авторські проєкти «Творче інтерактивне читання», «Коло книжки», «Літературна кавалерка», Літературні мандрівки і Літературні квести

«Літературна кавалерка» — авторський проєкт Тетяни Качак, докторки філологічних наук, професорки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, створений для зацікавлення студентів сучасною книгою і читанням.

«Літературна кавалерка» — гра-презентація сучасних книг для підлітків. Захід проходить у форматі презентації-гри, презентації-змагання команд читачів. Кожна гра складається з п'яти етапів: знайомство з командою, презентація прочи-

таної книжки (у форматі буктрейлера, інсценівки, відеосюжету та ін.), запитання автору, завдання від письменників, завдання на основі прочитаного «команда-команді». Переможці відбіркових ігор змагаються у фінальній грі. Такий формат презентації цікавий молодому поколінню, бо не передбачає пасивного спостереження чи слухання автора, а вимагає творчості, критичного мислення, активної читацької рецепції, інтерактиву та проявів особистого характеру в спілкуванні з авторами віч-на-віч.

«Літературна кавалерка» — це море читацьких емоцій, вражень та оригінальна зустріч з цікавими і близькими героями текстів, побачення з їх Авторами, захоплива гра та автографи на сторінках улюблених книг не тільки для учасників, а й для глядачів, які спостерігають за цим дійством. Такі зустрічі з письменниками, глибоке прочитання їх книг, можливість проявити власну творчість, а особливо емоції, які переживають читачі у процесі підготовки та гри, запам'ятовуються назавжди.

Щоб показати, які форми і методи промоції дитячої книги і читання є актуальними, проводимо святкування Міжнародного дня дитячої книги, Творчі інтерактивні читання, знімаємо відеоролики за мотивами книг та їх читацьких відгуків. У 2015 зі студентами провели Літературний квест «In crudo» на основі серії книг ВЦ «Академія» (були задіяні книгарні та бібліотеки міста), а у 2016 році — першу «Літературну кавалерку». За 2016-2023 рр. проведено 12 ігор-презентацій Літературної кавалерки у різних містах України.

Творче інтерактивне читання — це:

- 1) читання сучасних книг для дітей з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку;
- 2) обговорення прочитаного з використанням інтерактивних та ігрових методик (асоціативний куш, кубування,

групування, читання з передбаченням, акваріум та ін.);

3) розвиток дитячої творчості на основі прочитаного тексту.

Коло книжки. Під такою назвою започаткував читацький клуб підлітків у Львові Мирослав Вовк. Це дієвий метод промоції читання серед підлітків. На початку кожного заходу кожен присутній коротко говорить про книжку, яку читає в цей період, або ж просто про книжку, яка подобається і яку він рекомендує прочитати іншим, пояснює, чому саме йому подобається та чи інша книжка. Далі хтось із організаторів або з учасників представляє книжку, обумовлену заздалегідь — розповідає про автора, про сам твір, часто з візуальними матеріалами — з фото або відео, показаними на екрані.

Обов'язкий елемент заходу — обговорення певних питань, які ставить присутнім доповідач. Часто це питання філософські, на які немає однозначної відповіді. Кожен висловлює свою думку на цю тему, міркує над проблемою розкритою автором.

Коло книжки можна проводити як за участі автора, так і без нього. «Коло книжки» заохочує дітей читати, пізнавати щось нове і не просто необдуманно поглинати книжки, а співвідносити прочитане з реальним життям.

Промоція дитячого читання — важливий аспект роботи вчителя початкової школи, який сприяє формуванню літературної компетентності й суттєво поглиблює читацьку культуру здобувачів початкової освіти.

Питання для обговорення та дискусії

1. Яке читання вважаємо самотійним? Визначте критерії.
2. Який тип читацької діяльності вважають правильним (за Г. Ткачук)?
3. Чи є ефективним у процесі формування самотійного читача традиційний метод читання-розгляду? Обґрунтуйте

свою думку.

4. Що таке бібліотечно-бібліографічна компетентність учнів і які знання, вміння і навички її формують?

5. Окресліть дієві методи і прийоми формування бібліотечно-бібліографічної компетентності молодших школярів.

6. Назвіть орієнтовні завдання, вправи для формування бібліотечно-бібліографічної учнів.

7. Які форми промоції дитячої книжки і дитячого читання серед молодших школярів ви знаєте і вважаєте доцільними?

8. Охарактеризуйте авторські проекти розвитку дитячого і підліткового читання.

9. У чому полягає зміст «Творчого інтерактивного читання»?

10. Що ви знаєте про авторський проект «Літературна кавалерка»?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте проект-презентацію сучасної української книжки для дітей.

2. Проведіть аналіз конспекту бібліотечного уроку для учнів початкової школи.

3. Підготуйте інтерактивні плакати з рекомендованою літературою для додаткового читання учнів початкової школи.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Літературна освіта як складова мовно-літературної освітньої галузі в НУШ.

2. Мета і завдання, основні положення розвитку літературної освіти молодших школярів.

3. Принципи і напрями роботи з формування першооснов початкової літературної освіти.

4. Аналіз типових освітніх програм щодо реалізації мовно-літературної освітньої галузі.

5. Аналіз підручників з читання і мовно-літературної освітньої галузі.

6. Аналіз хрестоматій сучасної дитячої літератури.

7. Компоненти літературної освіченості молодших школярів.

8. Літературна компетенція і її компоненти.

9. Методика формування читацької компетентності учнів.

10. Основні аспекти читацької компетентності: правильність, виразність, свідомість, швидкість читання і коло читання.

11. Програмові вимоги щодо читацьких вмінь і навичок учнів початкової школи.

12. Орієнтовні вправи і завдання для формування читацької компетентності учнів.

13. Критерії оцінювання рівня сформованості читацької компетентності учнів початкової школи.

14. Літературні поняття та аналіз літературного твору – складові літературознавчої компетентності учнів.

15. Схеми аналізу творів різних жанрів у початковій школі.

16. Орієнтовні завдання для формування літературознавчої компетентності молодших школярів.

17. Критерії оцінювання рівня сформованості літературознавчої компетентності здобувачів початкової освіти.

18. Творча робота на основі прочитаного.
19. Методика формування особистісно-діяльнійсної компетентності учнів.
20. Орієнтовні завдання для формування особистісно-діяльнійсної компетентності учнів.
21. Критерії оцінювання рівня сформованості особистісно-діяльнійсної компетентності школярів.
22. Зміст бібліотечно-бібліографічної компетентності здобувачів початкової освіти.
23. Особливості формування бібліотечно-бібліографічної компетентності молодших школярів на уроках читання та у процесі роботи з дитячою книжкою.
24. Орієнтовні завдання для формування бібліотечно-бібліографічної компетентності учнів.
25. Критерії оцінювання рівня сформованості бібліотечно-бібліографічної компетентності учнів початкової школи.
26. Проблема розвитку дитячого читання та формування самостійного читача.
27. Методичні аспекти формування читацької культури та стійкого інтересу до літературних творів в учнів початкової школи.
28. Сучасні програми та авторські проекти промоції дитячого читання в Україні та за кордоном.

Індивідуальний проєкт — розроблений самостійно конспект уроку з читання для 2,3 або 4 класу з дотриманням певних умов:

- тема уроку пов'язана з вивченням твору сучасного українського чи зарубіжного дитячого письменника;
- на уроці використані ефективні завдання для формування читацької, літературознавчої, особистісно-діяльнійсної компетентностей учнів;
- передбачено роботу з цифровими інструментами у процесі аналізу тексту; роботу з підручником чи хрестоматією.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Компетентність — це
 - а) сукупність знань учнів;
 - б) категорія об'єктивна, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень та ін.;
 - в) категорія суб'єктивна, особистісна, результат оволодіння певною компетенцією;
 - г) практичні навички учнів.
2. До літературної компетентності учнів не належить
 - а) вміння вчитися;
 - б) читацька;
 - в) літературознавча;
 - г) особистісно-діяльнійсна.
3. Читацька компетентність — це
 - а) правильний вибір книги, знання початкових бібліотечно-бібліографічних понять, вміння користуватися довідковою літературою, читати періодичну пресу;
 - б) достатній читацький досвід учня, розуміння жанрової специфіки твору, визначення та усвідомлення необхідних понять, здійснення аналізу твору;
 - в) володіння достатньо сформованим способом, вміннями та навичками читання, технікою читання, культурою читання, обізнаність з колом дитячого читання;
 - г) здатність читача до власної діяльності на основі прочитаного, розвиток творчих здібностей у контексті літературної освіти.
4. Літературознавча компетентність — це
 - а) правильний вибір книги, знання початкових бібліотечно-бібліографічних понять, вміння користуватися довідковою літературою, читати періодичну пресу;
 - б) достатній читацький досвід учня, розуміння жанрової специфіки твору, визначення та усвідомлення необхідних понять, здійснення аналізу твору;

в) володіння достатньо сформованим способом, вміннями та навичками читання, технікою читання, культурою читання, обізнаність з колом дитячого читання;

г) здатність читача до власної діяльності на основі прочитаного, розвиток творчих здібностей у контексті літературної освіти.

5. Бібліотечно-бібліографічна компетентність — це

а) правильний вибір книги, знання початкових бібліотечно-бібліографічних понять, вміння користуватися довідковою літературою, читати періодичну пресу;

б) достатній читацький досвід учня, розуміння жанрової специфіки твору, визначення та усвідомлення необхідних понять, здійснення аналізу твору;

в) володіння достатньо сформованим способом, вміннями та навичками читання, технікою читання, культурою читання, обізнаність з колом дитячого читання;

г) здатність читача до власної діяльності на основі прочитаного, розвиток творчих здібностей у контексті літературної освіти.

6. Особистісно-діяльнісна компетентність — це

а) правильний вибір книги, знання початкових бібліотечно-бібліографічних понять, вміння користуватися довідковою літературою, читати періодичну пресу;

б) достатній читацький досвід учня, розуміння жанрової специфіки твору, визначення та усвідомлення необхідних понять, здійснення аналізу твору;

в) володіння достатньо сформованим способом, вміннями та навичками читання, технікою читання, культурою читання, обізнаність з колом дитячого читання;

г) здатність читача до власної діяльності на основі прочитаного, розвиток творчих здібностей у контексті літературної освіти.

7. До форм підготовчої роботи, що сприяє формуванню правильного читання не належить:

а) аналіз слів;

б) добір рим до слів;

в) проведення бесід про героїв твору;

г) вивчення напам'ять скоромовок, лічилок тощо.

8. До передумов виразного читання учнів належать:

а) дикція, техніка читання, навички аналізу змісту твору, логічний наголос, паузи;

б) дикція, техніка читання, навички аналізу змісту твору;

в) дикція, міміка, швидкість читання;

г) дикція, техніка читання, логічні наголоси.

9. Художній твір, у якому йдеться про якийсь випадок, епізод із життя героя називається:

а) казка;

б) нарис;

в) оповідання;

г) байка.

10. Соціально-побутові казки відрізняються від героїко-фантастичних такими рисами:

а) відсутністю дивовижних істот, чудесних перетворень, елементів дійсності, присутністю людей;

б) відсутністю дії надприродних сил, перетворень і присутністю елементів дійсності, реальних життєвих подій та людей;

в) присутністю дивовижних істот, особливою вигадливістю, фантастичним елементом;

г) присутністю людей і їх магічних перетворень.

11. Методика опрацювання вірша передбачає:

а) виразне читання та аналіз сюжетного малюнка;

б) виразне читання, аналіз на сюжетному, образному, мовному рівнях;

- в) читання та вивчення напам'ять твору;
- г) читання, аналіз, складання плану, переказування.

12. У початковій школі використовують елементи таких видів аналізу твору:

- а) тематико-проблематичний, сюжетний, мовний, структурний, психологічний;
- б) тематико-проблематичний, пообразний, смисловий, лінгвістичний, рецептивно-естетичний;
- в) тематико-проблематичний, смисловий, мовний, пообразний, сюжетний;
- г) тематико-проблематичний, пообразний, рецептивний, смисловий.

13. Творчі роботи на основі прочитаного — творчі перекази, твори різних типів, ілюстративна робота, інсценізації, складання анотацій та описів, запис думок на основі прочитаного — найперше це засіб розвитку

- а) літературознавчої компетентності учня;
- б) особистісно-діяльнісної компетентності учня;
- в) бібліотечно-бібліографічної компетентності учня;
- г) читацької компетентності учня.

14. Бібліотечні уроки допомагають розширити коло читання учнів, сформувані їх читацьку самостійність і проводяться

- а) тільки у бібліотеці з метою ознайомлення з нею;
- б) тільки бібліотекарем у класі з виставкою бібліотечних книг;
- в) вчителем і бібліотекарем у бібліотеці з метою ознайомлення з нею;
- г) вчителем у класі з виставкою бібліотечних книг.

15. Основними компонентами читацької культури учнів є:

- а) техніка читання, гігієна читання, читацькі інтереси, самостійне читання, голосне читання;

б) техніка читання, коло читання, читацькі інтереси, самостійність читання, критичне осмислення прочитаного;

в) техніка читання, гігієна читання, читацькі інтереси, самостійне читання, написання творів;

г) техніка читання, гігієна читання, володіння поняттями літературознавчого характеру.

16. Літературна освіта — це:

а) безперервний навчальний процес, яким передбачається оволодіння мистецтвом слова, формування естетичних і художніх смаків людини;

б) література, написана для дітей;

в) література, адресована широкому колу читачів;

г) безперервний навчальний процес, яким передбачається формування мовленнєвої компетентності школяра.

17. Основними принципами, на яких базується зміст літературної освіти, є:

а) художньо-естетичний, систематичний, літературознавчий;

б) художньо-естетичний, структурний, логічний;

в) художньо-естетичний, літературознавчий, логічний;

г) наочності, систематичності, послідовності.

18. У Державному стандарті НУШ навчання читання входить до:

а) мовної освітньої галузі;

б) літературної освітньої галузі;

в) мовно-літературної освітньої галузі;

г) мистецької освітньої галузі.

19. Предмет «Літературне читання» виокремлює у навчальній програмі для НУШ:

а) М. Васьків;

б) Р. Шиян;

в) О. Савченко;

г) Л. Гриневич.

20. У навчальній програмі Р. Шияна виокремлено такі змістові лінії:

а) «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»; «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»;

«Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією»; «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовлення», «Театралізуємо»;

б) «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного»; «Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»; «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»; «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»; «Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією»; «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане; створюємо власні тексти»;

в) «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовлення», «Театралізуємо»;

г) «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів».

21. У навчальній програмі О. Савченко виокремлено такі змістові лінії:

а) «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»; «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»; «Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією»; «Пізнаємо простір дитячого читання»;

б) «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного»; «Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»; «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»; «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»; «Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією»; «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане; створюємо власні тексти»;

в) «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовлення», «Театралізуємо»;

г) «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів».

22. Підручники з літературного читання можуть бути побудовані за такими принципами:

а) тематичний, інтегрований, структурний, композиційний;

б) тематичний, жанровий, літературознавчий, бібліотечно-бібліографічний;

в) тематичний, сезонний, ігровий, мовний;

г) тематичний, сезонний, літературознавчий, монографічний.

23. Правильне читання — це:

а) уміння читати з ясным розумінням змісту тексту, описаних подій, зв'язку між ними й уміння оцінити вчинки діювих осіб;

б) чітке, зрозуміле читання без помилок;

в) читання за партитурою;

г) читання з дотриманням пауз, логічних наголосів, варіюванням пришвидшеним чи уповільненим темпом, пониженням чи підвищенням голосу при проказуванні слів або речень відповідного змісту твору.

24. Виразне читання — це:

а) чітке, зрозуміле читання без помилок, мовчки;

б) уміння читати з ясным розумінням змісту тексту, описаних подій, зв'язку між ними й уміння оцінити вчинки діювих осіб;

в) читання з дотриманням пауз, логічних наголосів, варіюванням пришвидшеним чи уповільненим темпом, пониженням чи підвищенням голосу при проказуванні слів або речень відповідного змісту твору;

г) читання за партитурою мовчки.

25. Свідоме читання — це:

а) уміння читати з ясным розумінням змісту тексту, описаних подій, зв'язку між ними й уміння оцінити вчинки дійових осіб;

б) читання за партитурою;

в) чітке, зрозуміле читання без помилок, мовчки;

г) читання з дотриманням пауз, логічних наголосів, варіюванням пришвидшеним чи уповільненим темпом, пониженням чи підвищенням голосу при проказуванні слів або речень відповідного змісту твору.

26. Розширювати зорове поле читання, тобто привчати дітей бачити, сприймати, схоплювати не одне, а кілька слів — основна рекомендація при формуванні навички

а) правильного читання;

б) виразного читання;

в) свідомого читання;

г) швидкого читання.

27. Коло читання — це:

а) сукупність творів українських та зарубіжних письменників;

б) зорове поле читання;

в) твори усної народної творчості та авторські твори, адресовані дітям і передбачені для читання відповідно до навчальної програми та рекомендацій бібліотекарів;

г) твори усної народної творчості та авторські твори, адресовані дітям.

28. Поділ тексту на частини; складання плану; графічне малювання; використання картинного плану; складання на основі змісту сценарію (4 клас); переказ прочитаного (детальний, стислий, вибіркового, творчий); читання в особах; називання дійових осіб; добір прислів'їв, приказок до тексту; робота над образними словами і виразами; зіставлен-

ня частин тексту з книжковою ілюстрацією; добір інших заголовків; підбір уривків текстів до малюнка; встановлення фактологічного ланцюжка подій — поширені методичні прийоми формування навички

а) швидкого читання;

б) виразного читання;

в) свідомого читання;

г) правильного читання.

29. До якісних ознак читання належать:

а) свідоме, правильне, виразне читання, голосне читання;

б) свідоме, правильне, швидке читання, художнє читання;

в) свідоме, правильне, виразне, швидке читання;

г) правильне, голосне, індивідуальне читання.

30. У початковій школі використовують такі види аналізу художнього тексту:

а) смисловий, композиційний, первинний, гендерний;

б) смисловий, композиційний, філологічний, мовний;

в) смисловий, композиційний, лексико-стилістичний, емоційно-образний;

г) тематичний, жанровий, образний, наративний.

31. До форм підготовчої роботи, що сприяє формуванню правильного читання не належить:

а) аналіз слів, вивчення напам'ять скоромонок, лічилок;

б) розповідь вчителя;

в) проведення бесід за малюнками;

г) добір рим до слів.

32. У молодших класах учні знайомляться із творами таких жанрів:

а) оповідання, казка, байка, загадки, прислів'я, скоромонок, романи;

б) оповідання, казка, вірш, байка, загадки, прислів'я, скоромонок, есе, стаття;

в) оповідання, казка, нарис, вірш;

г) оповідання, казка, прислів'я, скоромовки, вірш, байка, загадки.

33. Інтерактивний плакат доречно використовувати на уроках літературного читання, адже цей засіб найкраще сприяє

а) проведенню уроку читання в умовах дистанційного навчання;

б) виведенню на екран усіх текстів з підручника;

в) візуалізації навчального матеріалу, синтезу різних його видів і передбачає різні форми роботи візуалізації навчального матеріалу, активізації уваги учнів, застосуванню усіх можливих літературних ігор на одному уроці;

г) активізації уваги учнів, є обов'язковим елементом інтегрованих уроків читання та інформатики.

34. Які з наведених нижче ознак і функцій не стосуються ментальних карт як інструменту навчання учнів у початковій школі:

а) візуальний спосіб відтворення навчальної інформації;

б) зручний інструмент для відображення процесу мислення і структуризації інформації;

в) відображають природний спосіб мислення людського мозку;

г) забезпечують «стенографування» усіх тем з літературного читання одночасно.

35. Для аналізу твору в початковій школі використовуємо такі інтерактивні методи:

а) інтерактивне навчання, інтегроване навчання, проєктне навчання;

б) мікрофон, кросворд, ребус, анаграма;

в) мозковий штурм, шість капелюхів, асоціативний куш, діаграма Венна, ромашка Блума;

г) мозковий штурм, сенкан, проголошення промови, переказування, есе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданець-Білооскаленко Н. І. Методика роботи над літературним твором з молодшими школярами. *Рідна мова: освітній кварталник Українського вчительського товариства у Польщі*. Polska, Wałcz. 2014. № 21. С. 29-35. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/17611/7/Bogdanec_Biloscalenko_RM_GI.pdf

2. Богданець-Білооскаленко Н. І. Підготовка майбутніх педагогів до роботи з дитячою книгою в умовах НУШ. *Психолого-педагогічний супровід підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти: зб. наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Психолого-педагогічний супровід підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти», присвяченої 205-річчю Університету Ушинського* (6 червня 2022 р.) / [редкол.: А. М. Богуш, Л. І. Березовська, Ю. А. Руденко]. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2022. С. 8-11.

3. Богданець-Білооскаленко Н. Українська мова та читання. Підручник для 2 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах): Частина 2: Читання. К.: Грамота, 2019. 144 с.

4. Вашуленко О. В. Зміст і структура читацької компетентності молодшого школяра. *Компетентнісні засади змісту освіти в 11-річній школі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28-29 березня 2013 року* / Ред. кол.: Федоренко О. А., Єрмаков І. Г., Ратушна А. М. К.: Оберіг, 2013. С. 202-206.

5. Вашуленко О.В. Оцінювання читацьких компетентностей молодших школярів. *Початкова школа*. 2007. №12. С. 16-20.

6. Вашуленко О. Читацька компетентність молодшого школяра: теоретичний аспект. *Початкова школа*. 2011. № 1. С. 48 – 50.

7. Волошина Г. П. Особливості уроків читання та літературознавча пропедевтика у початковій школі. Посібник для студентів та учителів початкових класів. Умань, 2011. 126 с.

8. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoi-serednoyi-osviti-i300920-898>.

9. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

10. Електронні версії підручників. *ІМЗО*. URL: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/>

11. Живі письменники. Батькам. Посібник. Перший сезон. *Український інститут книги*. URL: <https://aw.ubi.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/Batkam-2019-UBI.pdf>

12. Живі письменники. Батькам. Посібник. Другий сезон. *Український інститут книги*. URL: https://aw.ubi.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/ZHP-Posibnyk_2021.pdf
13. Живі письменники: відео. *Український інститут книги*. URL: <https://aw.ubi.org.ua/#videos>
14. Живі письменники. Хто вони? *Український інститут книги*. URL: Каталог. <https://aw.ubi.org.ua/#catalog>
15. Зелюк В. В. Нова школа: новий учитель. *Постметодика*. 2016. №2. С. 18-20.
16. Іванова Л. І. Літературна компетентність молодшого школяра. У кн.: Коваль Г. П., Іванова Л. І., Суржук Т. Б. *Методика читання: Навчальний посібник*. Тернопіль: Начальна книга — Богдан, 2008. С. 237-254.
17. Качак Т. Б. Літературна освіта молодших школярів: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 44 с.
18. Качак Т. Дитяче читання. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%94%D0%B8%D1%82%D1%8F%D1%87%D0%B5%20%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>
19. Качак Т. Методика навчання літературного читання як компонент інтегрованого курсу «Дитяча література та методика навчання літературного читання»: Курс лекцій. Івано-Франківськ, 2018. 172 с.
20. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст. К.: Академвидав, 2018. 320 с.
21. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 352 с.
22. Качак Т. Сучасна українська література для дітей та юнацтва як зміст літературної освіти. URL: *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. №17. С. 161-165. DOI: <http://dx.doi.org/10.15330/msuc.2017.17.161-165>
23. Коваль Г. П., Іванова Л. І., Суржик Т. Б. Методика читання: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2008.
24. Котик Т.М. Методика літературної освіти молодших школярів: Опорні конспекти лекцій для студентів заочної форми навчання спеціальності «Початкова освіта». Івано-Франківськ, 2014. 73 с.
25. Котляренко С. Виразне читання як один із засобів професійної підготовки студента-філолога. *Педагогічні науки*. 2017. Вип. 133. С. 108-115.
26. Лозова В. Стратегічні питання сучасної дидактики. *Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні*. Ч. 1 Харків: ОВС, 2002. С. 96-97.
27. Медведєва В. М., Пхайко К. М. Книга і читання. URL: <http://libs.org.ua/ELTU>

28. Могорита В. Сучасний підручник: яким має бути, як обрати та ефективно застосувати в освітньому процесі. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/news/suchasnyi-pidruchnik-iyakym-maie-buty-iyak-obraty-ta-efektyvno-zastosuvaty-v-osvitnomu-protsesi-68654.html>
29. Науменко В. Навчання вдумливого читання і розуміння художнього твору. *Початкова школа*. 2008. № 7. С. 50-51.
30. Науменко В., Рогоча Г. Робота з пошуковою таблицею в системі формування навички читання в учнів. *Початкова школа*. 2010. №6. С. 15-16.
31. Рекомендації щодо формування читацької компетентності учнів початкової освіти. К.: Український центр оцінювання якості освіти. 2022. URL: <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/chytgram-24-10-22.pdf>
32. Роман Шиян: «Ми готували Стандарт так, аби все починалось від зацікавленості дитини». *Нова українська школа*. 2018. URL: <https://nus.org.ua/articles/roman-shyyan-my-gotuvaly-standart-tak-aby-vse-pochynalos-vid-zatsikavlenosti-dytyny/>
33. Романюк С., Богданець-Білокаленко Н. Види робіт з текстами на уроках читання. *Диференціація роботи учнів початкової школи з навчальними текстами: від читання до текстотворення: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції, м. Київ, 20-21 квітня 2021 року* (ел. Вид.) / за наук. ред. докт. пед. н., проф. О. В. Малихіна, канд. пед. н., старш. наук. співр. Л. М. Шевчук. Київ — Харків: АССА, 2021. С. 15-20. URL: <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/ZBIRNYK-MATER-KONF-Dyferents.pdf#page=16>
34. Романюк С., Богданець-Білокаленко Н. Методика роботи над літературним твором з молодшими школярами. *Рідна мова. Освітній кварталник Українського вчительського товариства у Польщі*. Польща: Валч, 2016. №25. С. 54-64.
35. Савченко О. Я. Етапи опрацювання художніх творів на уроках читання. *Початкова школа*. 2005. № 9. С. 22-27.
36. Савченко О. Я. Літературне читання: інтерактивні методи і прийоми. *Початкова школа*. 2017. №4. С. 34-39.
37. Савченко О. Методика читання у початкових класах: Посіб. для вчителя. К.: Освіта, 2007. 334 с. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/SAVChENKO.pdf>
38. Старагіна І., Терещенко В., Панченков А. Нова українська школа: розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання: навчальний посібник. Харків: Соняшник, 2020. 176 с.

39. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/04/06/tipovaosvitnyaprograma.doc>

40. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/04/06/tipovaosvitnyaprograma.doc>

41. Ткачук Г. П. Методика позакласного читання у початкових класах: Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2010. 264с.

42. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 1, 2 класах серії «Шкільна бібліотека» / укладач Тетяна Стус. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 160 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/pochatkova/hrestomatiya_ukr-lit-1-2klass.pdf

43. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 3, 4 класах серії «Шкільна бібліотека» / укладач, автор передмови Стус Т. В. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 192 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/pochatkova/hrestomatiya_ukr-lit-3-4klass.pdf

44. Gramatkovski, B., Kochoska, J., Ristevska, M., Sivakova, D. The expressive reading as an opportunity for improvement of the preschool children's speech. *International Journal of Innovation and Research in Educational Sciences*. 2017. Vol.4. Issue 1. P. 99-104.

45. Kachak, T., Budnyk, O. & Blyznyuk, T. Development of reading culture of school children: results of theoretical and empirical research. *Revista Inclusiones*. 2021, Vol: 8 num Especial, 62-76. URL: <https://revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/218>

46. Neil Gaiman: Why our future depends on libraries, reading and daydreaming. URL: <https://www.theguardian.com/books/2013/oct/15/neil-gaiman-future-libraries-reading-daydreaming>

Peha S. Expression Equals Comprehension. 2003. URL: https://www.ttms.org/say_about_a_book/expression_equals_comprehension.htm

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

Підручники і посібники

1. Качак Т. Літературна освіта молодших школярів. Підручник. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2024. 200 с.

2. Качак Т. Літературна освіта молодших школярів. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 44 с. <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2075/1/%D0%9A%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BA%20%D0%A2.%20%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0.pdf>

3. Качак Т. Б. Літературна освіта молодших школярів. Хрестоматія навчальних матеріалів до дисципліни. Івано-Франківськ, 2024.

4. Качак Т. Б. Українська література для дітей: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2018. 352 с.

5. Качак Т. Б., Круль Л. М. Зарубіжна література для дітей: підручник. К.: Академвидав, 2014. 416 с.

6. Качак Т. Б. Методика навчання літературного читання як компонент інтегрованого курсу «Дитяча література та методика навчання літературного читання»: Курс лекцій. Івано-Франківськ, 2018. 172 с.

7. Качак Т. Б. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти: збірник науково-методичних статей. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. 132 с. <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/8451>

8. Качак Т. Цифрові інструменти літературної освіти в початковій школі. Підручник для студентів. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2024. 196 с.

9. Качак Т. Цифрові інструменти літературної освіти в початковій школі. Методичні рекомендації. Івано-Франківськ, 2024. 64 с.

10. Качак Т. Цифрові інструменти літературної освіти в початковій школі. Хрестоматія. Івано-Франківськ, 2024. 116 с.

Статті, тези

1. Качак Т. Літературна освіта в Україні: промоція дитячої книги і читання. *Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Вип. 4. Рівне: Дятлик М., 2013. С. 239 – 246.
2. Качак Т., Круль Л. Література для дітей і дитяче читання в Новій українській школі. *Гірська школа Українських Карпат*. 2018. №18. С. 164-170.
3. Качак, Т. Б. (2021). Цифрові інструменти літературної освіти майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 86(6), 144-169. <https://doi.org/10.33407/itlt.v86i6.4079>
4. Качак Т. Б. Літературна освіта майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2020 рік ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*, 5–9 квітня 2021 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2021. С. 13-14.
5. Качак Тетяна. Оновлення змісту літературної освіти школярів: теоретичний і практичний аспекти. *Стратегії курсу української літератури в загальноосвітній школі: навчально-методичний посібник* / Т. Качак та ін.; за ред. О. Яблонської. Луцьк: Надстир'я, 2021. С. 4-30. <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/13786>
6. Качак Т. Використання цифрового сервісу LearningApps у літературній освіті майбутніх учителів початкової школи. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи в контексті євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції* (Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 19-20 травня 2022 р.) / Упор. Т. Качак. Івано-Франківськ, 2022. С. 182-186. <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/14309>
7. Скриник В., Качак Т. Застосування інтернет-ресурсів на уроках літературного читання. *Освітня інноватика. Українсько-польський збірник студентських наукових праць* / за заг. ред. проф. Будник О. Б., літ. ред. проф. Качак Т. Б.; Центр інноваційних технологій «PNU EcoSystem». Вип. 3. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2021. С. 52-57.
8. Федора Н., Качак Т. Б. Розвиток критичного мислення на уроках літературного читання в умовах дистанційного навчання: експериментальна модель. *Priority directions of science and technology development. Abstract of the 5th International scientific and practical conference. SPC «Sciconf.com.ua»*. Kyiv, Ukraine. 2021.P. 926-931. URL: <https://sciconf.com.ua/wp-content/uploads/2021/01/PRIORITYDIRECTIONS-OF-SCIENCE-AND-TECHNOLOGYDEVELOPMENT-24-26.01.21.pdf>

9. Орищук М.І., Качак Т.Б. Інтерактивний плакат як дієвий інструмент розвитку творчого потенціалу молодшого школяра на уроках літературного читання. *The driving force of science and trends in its development. 2021 pik: collection of scientific papers SCIENTIA with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference*, 29 January. 2021p. Coventry, United Kingdom. 2021. Vol. 4. С. 44-47

Підручники з літературного читання, хрестоматії, збірники для додаткового читання для учнів початкової школи.

Нормативні документи

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
2. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. 1-2 класи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf>
3. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. 3-4 класи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>
4. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. Цикл I. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Shyyan.pdf>
5. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. Цикл II. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-3-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyyan.pdf>

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Літературна освіта — безперервний навчальний процес, яким передбачається оволодіння мистецтвом слова, формування естетичних і художніх смаків людини. Літературна освіта у системі початкового навчання, спрямована на розвиток інтелектуальної та емоційної сфер кожного учня, дає змогу пізнавати навколишній світ через світ художньої книжки, збагачує знаннями, формує людяне ставлення до дійсності та виховує, стає першоосновою для розвитку мовлення, естетичного почуття молодших школярів. Завдання літературної освіти накладаються на завдання, поставлені перед вчителем, який повинен забезпечити високий рівень реалізації змісту літературної освіти школярів.

Бібліотечно-бібліографічна компетенція — одна із складових літературної компетенції, зміст якої охоплює: правильний вибір книги, знання початкових бібліотечно-бібліографічних понять, вміння користуватися довідковою літературою, читати періодичну пресу. Ці вміння формуються в основному на уроках позакласного читання.

Компетентнісний підхід — спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості (О. І. Пометун). Цей підхід базується на концепції компетенцій як основі формування в учнів здібностей розв'язувати важливі практичні задачі і виховання особистості в цілому. Такий підхід перспективний щодо розробки змісту освіти, оскільки він може надати йому діяльній і практико орієнтовальній спрямованості.

Компетентність — категорія суб'єктивна, особистісна, результат оволодіння певною компетенцією. Компетентність — це володіння учнем компетенцією, що поєднується з особистісним ставленням до неї і до предмета діяльності. Компетентність — це результат освіти, який виражається в готовності суб'єкта ефективно організовувати внутрішні та зовнішні ресурси для досягнення поставленої мети.

Компетенція — категорія об'єктивна, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень та ін. у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія (норма, вимога, ціль). Компетенція є суспільною нормою, вимогою, яка стає особистісною характеристикою індивіда в процесі засвоєння і рефлексії учня, перетворюючись у його компетентність.

Компоненти літературної освіченості молодших школярів: техніка читання; стійкий інтерес до читання; практичні вміння, пов'язані з вибором книг, критичним засвоєнням їх змісту, сформованість читацького кругозору, літературознавчих уявлень та вмінь; самовираження через творчу діяльність у зв'язку з прочитаним; правильна читацька діяльність і самостійне дитяче читання (сформована читацька самостійність).

Літературна компетентність — володіння комплексом літературних знань, умінь і навичок, які надають можливість не тільки фахово і професійно читати книжки, а й творчо мислити, порівнювати та узагальнювати, зіставляти та вловлювати асоціативні зв'язки, бути обізнаним з літературним контекстом і критичними рецепціями, мати власну інтерпретаційну точку зору тощо.

Літературознавча компетенція — одна із складових літературної компетенції, яка зумовлює достатній читацький досвід учня, розуміння жанрової специфіки твору; визначення та усвідомлення необхідних понять; здійснення грамотного аналізу твору; усвідомлення на практичному рівні літературознавчих понять, передбачених програмовими вимогами.

Структурні компоненти літературознавчої компетенції: літературознавча пропедевтика, яка полягає у практичному ознайомленні молодших школярів із літературознавчими поняттями, підготовці їх до уроків літератури в середній школі; сприймання, аналіз твору.

Метою літературної освіти є залучення школярів до мистецтва читання, ознайомлення з видатними творами національної і світової літератури.

Особистісно-діяльнісна компетенція — одна із складових літературної компетенції молодшого школяра. На думку Л. І. Іванової, цією компетенцією «передбачається реалізація творчих здібностей дітей, яка зумовлена високим інтересом до читання літературних творів різних за жанрами». Структурними компонентами змісту цієї компетенції є: мовленнєва творча діяльність, літературно-творча ігрова діяльність з огляду на прочитане, процес творення власних літературних текстів.

Самостійне дитяче читання — це добровільне, індивідуальне, усвідомлене читання дитини без посередньої допомоги вчителя, бібліотекаря, дорослих. Самостійне дитяче читання є як свідченням сформованої бібліотечно-бібліографічної компетенції учня, так і ознакою його літературної освіченості.

Тип правильної читацької діяльності — це сформована у читача здатність до цілеспрямованого осмислення і усвідомлення книжки

до читання, в процесі читання і після прочитання; до свідомого вибору книжки для читання відповідно до своїх можливостей та інтересів (Г. Ткачук).

Читацька компетентність — здатність до застосування комплексу специфічних особистісних, когнітивних та естетико-комунікативних процесів у ході ефективної літературної комунікації.

Читацька компетентність молодшого школяра — перший етап читацької компетентності особистості — володіння достатньо сформованими способом, вміннями та навичками читання, технікою читання, культурою читання, обізнаність з колом дитячого читання. Основні аспекти читацької компетентності: правильність, виразність, свідомість, достатня швидкість читання, обізнаність з відповідним колом читання.

Навчальне видання

КАЧАК Тетяна Богданівна

ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Підручник для здобувачів вищої освіти

Качак Тетяна Богданівна, докторка філологічних наук,
професорка кафедри початкової освіти
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Редагування та комп'ютерний набір: *Тетяни Качак*
Комп'ютерна верстка: *Наталі Рогужинської*
Дизайн обкладинки: *Тетяни Качак*

Підписано до друку
Формат 60х84/16. Гарнітура «Calibri».
Умовн. друк. арк.
Наклад прим. Зам. №

Видавництво «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Лепкого, 29.
Тел.: (0342) 55-94-93.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ІФ № 9 від 02.02.2001 р.

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ, Лепкого, 29.

